

UN ORHEIAN CE NE-A LĂSAT UN ALBUM DE NEUITAT

Gheorghe Andronachi

Cine deschide *Albumul Basarabiei* rămâne uimit de ideea în sine. O carte în care materialul istoric iconografic prevalează net asupra textului propriu-zis. Era o noutate pentru editarea de carte din Basarabia.

Pe de altă parte, trebuie să apreciem faptul că fotografiile de odinioară erau extrem de scumpe, clișeele se cedau cu greu, proprietarii de imagini din această cauză se considerau oameni bogați.

Și totuși, un autor a reușit să pună între copertile unei cărți o asemenea comoară de informații:

ANDRONACHI, Gheorghe (8.IV.1893, s. Chiperceni, jud. Orhei – ?).

Moldovean. Studii: Școala Militară de Infanterie din Odesa. A participat la Primul Război Mondial ca ofițer al armatei ruse, fiind rănit de șase ori. În mișcarea de eliberare națională din Basarabia s-a încadrat în 1917. A condus detașamentul de cavalerie al Sfatului Țării. Pentru merite militare a fost avansat de conducerea Republicii Moldovenești la gradul de locotenent-colonel. Din luna august 1917 și până în martie 1918 a fost prefect de poliție în jud. Lăpușna. După Unire a fost angajat ca ofițer activ în grad de căpitan în Regimentul 2 Vânători „Regina Elisabeta”. După pensionarea din oficiu timp de opt ani a fost adjutant al Comandantului pieții Chișinău. Autor al lucrării *Albumul Basarabiei* (Chișinău, 1933) și al unor memorii rămase în manuscris.

Distincții: ordinele: *Sf. Gheorghe*, cl. IV; *Sf. Vladimir*, cl. V; *Sf. Ana*, cl. IV; medalia *Ferdinand I*.

Despre el s-a scris în enciclopedia *Figuri contemporane din Basarabia* (Chișinău, 1939), dar despre soarta lui de după 1940 nu se mai cunosc informații.

Este și acesta un joc al destinului: când îi salvezi pe alții de la uitare, intri singur în anonimat...

Albumul Basarabiei, 1933

UN FIZIOLOG NOTORIU

Grigore Benetato

Așa s-a întâmplat că Chișinăul rău își cunoaște fii, pe oamenii care prin biografiile lor au scris pagini de aur în cultura și știința mondială.

Un exemplu elocvent e destinul lui Grigore Benetato (18.11.1905, Chișinău – 9.06.1972, București), care a trăit 66 de ani și a reușit performanțe pe care le poți repartiza la zece indivizi.

După ce a făcut studii la Liceul „Alexandru Donici” din Chișinău, promoția 1922-1923, a mers la Universitatea din Cluj (1923-1929) de unde a plecat cu un doctorat în medicină. Deși în acest răstimp a fost chemat la Catedra de bi-

ochimie unde a fost preparator, asistent (1927-1931), dar după o perioadă de stagiul la Berlin și Heidelberg (1931-1932) devine șef de lucrări la Catedra de fiziologie. Din 1937 este profesor titular de fiziologie la Facultatea de medicină a Universității din Cluj și ocupă acest post până în 1958. Paralel din 1949 până în 1958 a fost directorul Institutului de Fiziologie Normală și Patologică „D. Danielopoulos” din București.

La 2 iulie 1955 devine membru al Academiei Române. Iar pe parcursul anilor a devenit membru al Societății de Chimie Biologică din Paris, al Societății Regale de Medicină din Londra, al Academiei de Astronautică din Paris ș.a.

A scris o operă impunătoare debutând cu două volume: *Elemente de fiziologie generală* (1933-1934). Și înainte de moarte a scos deja un volum în pas cu ultimele descoperiri științifice: *Metode bioradiotelemetrice în medicină* (1971).

Deși se afla departe de casă, urmărea atent cercetările ce se efectuau în Basarabia și era foarte atent la ceea ce realiza la Chișinău dr. Dimitrie Coțovschi.

Se vede că această legătură cu baștina a fost pentru el și o bucurie și o povară. Era greu uneori să justifici de ce, fiind originar din Chișinău, te găsești la Cluj ori la București.

Dar timpul pe toate le așează la locul potrivit.

A sosit momentul oportun ca și Chișinăul să-l cunoască și să-l recunoască pe unul dintre cei mai remarcabili fii ai săi – academicianul Grigore Benetato.

Și poate chiar să dea numele lui unei instituții de profil. Ar fi un gest care ar onora orașul cu pretenții de capitală europeană.

O CARTE DE MEMORII CA UN TESTAMENT

Alexandru V. Boldur

În peisajul savanților basarabeni, care au excelat în istorie, Alexandru V. Boldur este figura cea mai proeminentă. În primul rând, prin studiile făcute, în al doilea rând, prin cariera universitară de excepție, și-n al treilea rând, prin opera scrisă.

A scris trei volume de istorie a Basarabiei, care sunt fundamentale și rămân neîntrecute, în primul rând, conceptual. A scris în limba franceză o carte despre relațiile româno-ruse și problema Basarabiei *La Bessarabie et les relations russo-roumaines* (1927), care, de asemenea, este un fundament deosebit pentru cei care vor

să construiască ceva, mă refer la o construcție științifică, la un studiu contemporan în această temă.

A încercat să fie om politic, dar dorința lui a eșuat, fiindcă în politică, atunci când ai principii ferme, te menții foarte greu. Nu ești acceptat și chiar ești o persoană periculoasă, căci în raport cu tine, liderii politici se simt incomod.

Însă din toată opera lui Boldur, eu întotdeauna remarc o monografie excepțională dedicată lui Ștefan cel Mare și o lucrare despre existența căreia bănuiam, dar nu credeam că vreodată va apărea în forma tipărită, este vorba despre memoriile lui Boldur, pe care el le-a intitulat *Viața mea. Lumini și umbre*.

Din momentul când am citit în revista *Viața Basarabiei* niște pagini memorialistice intitulate *Arabescuri revoluționare* și care descriau un mic segment de timp, dar foarte important, *Vara anului 1917 în Basarabia*, am fost convins că dincolo de această lucrare trebuie să existe un volum mare memorialistic, un fel de cronică a întregii vieți și intuiția nu m-a mințit. Această carte a apărut în anul 2006 la București, la Editura „Albatros”.

Este o lucrare pe care o putem împărți în două părți mari: una ține de viața lui particulară și el relatează detaliile vieții sale fără să se sfiască. Cea de-a doua parte este așa-zisul arabesc al personalităților. Oamenii cu care el a contactat și anume imaginea lor întipărită în firmamentul timpului.

Și aici avem o galerie superbă din care ne interesează numele sonore: Nicolae Iorga, Constantin Stere, Ștefan Ciobanu, Pan. Halippa, Dimitrie Bogos, Petre Constantinescu Iași,

Nichifor Crainic, Ioan Hudiță, Ion Minea, Constantin Cihodaru, Andrei Oțetea, Ion Inculeț ș.a.

Și ca în orice volum memorialistic, dincolo de imaginea pretins oficială, aceste personalități venite în contact direct cu autorul, capătă o altă dimensiune, una prozaică și nu întotdeauna imaginea lor proiectată în conștiința lui Boldur, capătă o dimensiune favorabilă. Istoricul este necruțător ca un cronicar și fixează toate virtuțile și toate slăbiciunile.

Nu cred că el este prea subiectiv, nu am temei să cred în aceasta. Fiind un istoric de concepție clasică el nu-și permitea să dea avansuri, dar nici să treacă cu vederea slăbiciunile colegilor de generație. De aceea, pentru portretizarea acestor oameni, notele memorialistice ale lui Alexandru Boldur sunt foarte utile.

O viață de om a încăput exact în 400 de pagini. Concluzia pe care o fac la finele acestui volum. Românii au fost și rămân niște risipitori în materie de istorie, fiindcă pensionarea lui Boldur la 61 de ani a însemnat excluderea din circuitul didactic a unui profesor de excepție, a unui om care forma o școală în istoria națională a României, iar pensia mică nu-i permitea să lucreze, să-și valorifice întregul lui potențial științific și creator. Grija pentru o bucată de timp furat și ideile istoricului Boldur.

Din momentul pensionării din anul 1947 și până la moarte, care a survenit în 18 octombrie 1982 la București, el a reușit să creeze încă zeci de lucrări. Pe unele cu greu le-a tipărit în țară, pe când marea lor majoritate au apărut în Turcia, în Spania, în Grecia, în Rusia și numai nu acasă. Străinii s-au dovedit a fi mult mai interesați în opera acestui istoric, care trata problemele lor poate nu chiar în lumina cea mai favorabilă, dar ei apreciau profunzimea documentării și obiectivitatea argumentării.

Născut în Chișinău, Alexandru Boldur a fost și rămâne a fi un anonim. Ici-colo pomenit în studiu de specialitate, cu mici apariții publicistice, el practic nu este acceptat nici astăzi în Basarabia. Noi, care considerăm că trăim sub flamura lui Ștefan cel Mare, n-am îndrăznit să reedităm lucrarea *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei. 1457-1504*, cum n-am îndrăznit să-i dăm numele lui Alexandru Boldur unui liceu, sau chiar unei biblioteci. El, care a stat la bazele fondării Conservatorului Municipal din Chișinău și care a scris una dintre cele mai frumoase lucrări *Muzica în Basarabia* (1940), putea să ajungă pe frontispiciul unei școli de muzică sau chiar a Academiei de Arte. Dar astăzi ne limităm la ceea ce avem și remarcăm faptul că Boldur postum vine spre noi să se convingă că Basarabia a avut, are și va avea mari personalități.

P.S. File inedite autografe din biografia lui Alexandru V. BOLDUR, profesor universitar

MEMORIU DE TITLURI ȘI LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE

I. Scurte date biografice

Născut la Chișinău, la 25 februarie 1886 (stil vechi), din părinți români-moldoveni – Vasile G. Boldur din satul Zăhăncani, județul Orhei, și Elena L. Hâncu din satul Secăreni, județul Lăpușna. Tatăl meu a decedat la vârsta de 35 ani, lăsând pe seama mamei îngrijirea a trei copii, din care eu eram cel mai mare (8 ani).

Mama ne-a crescut pe toți, cu mari dificultăți, muncind din greu pentru a asigura subzistența familiei. A murit la vârsta de 50 ani, în 1915.

În anul 1895 am fost dat la „Școala spirituală” (eparhială) din Chișinău, apoi am intrat elev la Seminarul Teologic din același oraș, pe care l-am absolvit în 1906. Menționez că la aceste școli materiile se predau în limba rusă, pe

care am însușit-o pe parcurs cu mare greutate. În același an m-am înscris la Facultatea de drept din Sankt Petersburg, obținând în 1910 diploma de licență în drept. În anii de studenție am fost susținut, cu o bursă, de boierul basarabean E. Rășcanu, din Bălți. Ca student în anul patru am participat la un concurs de lucrări științifice cu tema *Istoria Senatului, până la reforma împăratului Alexandru al II-lea*. Lucrarea mea (300 pag.) a fost premiată, ca cea mai bună. În anii 1910-19012 am urmat cursurile Institutului de Arheologie din același oraș, pe care le-am absolvit, luând diploma de licență.

În anul 1911 am fost numit asistent la Facultatea de drept a Universității din Sankt Petersburg, iar în 1916 am luat examenul de magistru în drept public, intrând apoi în corpul profesoral al acelei universități, într-un post de docent.

În anul 1918 am trecut în Crimeea, la Institutul Juridic Superior din orașul Sevastopol, unde mi s-a oferit Catedra de istoria dreptului rusesc. În același timp am predat, prin delegație, cursurile *Enciclopedia dreptului și Situația juridică a țăranilor*. În 1920 mi s-a propus și Catedra de drept internațional la Universitatea din Simferopol (capitala Crimeei), prin cumul, pe care însă nu am putut-o accepta, din motive practice. Odată cu instalarea regimului sovietic în Crimeea, Institutul juridic superior a fost transformat în „Facultate muncitorească”, la care am fost numit director.

În anul 1922 mi-am stabilit domiciliul la Moscova, unde am fost angajat la Comisariatul poporului pentru comerț exterior, în funcția de consilier juridic. În această perioadă am elaborat și publicat o serie de studii asupra evoluției producției și exportului de cereale din Rusia.

Fiind originar din Basarabia, m-am repartizat în România în 1924, când conjunctura evenimentelor a favorizat posibilități în acest sens.

Preocupat încă din tinerețe de soarta locurilor mele natale, al căror trecut l-am studiat

din izvoare rusești, m-am decis în anul 1925, îndată după ce am căpătat libertate de mișcare, să plec la Paris pentru a întreprinde cercetări în problema drepturilor istorice ale Basarabiei ca parte integrantă a pământului românesc. Cu materialele pe care le aveam dinainte și cu cele culese aici timp de doi ani din diverse arhive și biblioteci, am publicat, în anul 1927, volumul *Le Bassarabie et les relations russo-roumaines. La question bassrabienne et le droit international*.

Îndată după aceasta m-am reîntors în țară, unde – după echivalarea diplomelor de studii și a titlurilor științifice – am intrat în învățământul superior, parcurgând toate treptele profesoratului. Paralel cu activitatea didactică, am continuat cercetările în diverse probleme ale istoriei românilor, îndeosebi la frontierele de răsărit ale ariei de formare și dezvoltare a poporului român, consemnând rezultatele în numeroase studii – publicate sau rămase în manuscris.

În anul 1947 m-am pensionat, pentru limită de vârstă, din funcția de profesor la Universitatea din Iași, iar în 1948 am demisionat din postul de director al Institutului de Istorie Națională „A.D. Xenopol” din același oraș.

După pensionare și până astăzi, am consacrat timpul, cunoștințele și capacitatea mea de muncă unor noi investigații asupra trecutului și drepturilor istorice ale neamului nostru, căutând să aduc o contribuție la opera de ansamblu a istoricilor români pentru clarificarea anumitor probleme. Am elaborat astfel o serie de studii, aflate majoritatea sub formă de manuscrise, din care s-au publicat numai unele fragmente. Consider util ca aceste lucrări să fie valorificate, îndeosebi prin publicarea lor.

Acu, la împlinirea vârstei de 90 ani, am în lucru o serie de studii și scrieri, pe care aș dori să le închei cu rezultate bune, spre satisfacția mea și spre folosul națiunii române.

II. Titluri științifice și funcții deținute

1910 – licențiat al Facultății de drept a Universității din capitala Rusiei, Sankt Petersburg;

1912 – licențiat al Institutului de Arheologie din același oraș;

1911 – asistent la Facultatea de drept a Universității din Sankt Petersburg;

1916 – examen de magistru în drept public;

1917 – profesor docent la Facultatea de drept a acestei Universități;

1918 – profesor-șef de catedră la Institutul Juridic Superior din Sevastopol (Crimeea)

1920 – director al „Facultății muncitorești” nou înființate, în locul Institutului, la Sevastopol;

1922-1924 – consilier juridic în Comisariatul Poporului pentru Comerț Exterior, la Moscova;

1924 – repatrierea în România, apoi plecarea la Paris pentru cercetări științifice, până în 1927, când am revenit în țară;

1927-1932 – conferențiar la Facultatea de teologie a Universității din Iași, cu sediul la Chișinău, la disciplina istoria românilor;

1931 – echivalarea diplomelor de studii și a titlurilor științifice anterioare de către Senatul Universității din Iași. Mi s-a recunoscut titlul de docent, care implică și titlul de doctor în științe;

1932-1937 – profesor agregat la Catedra de istoria românilor, la Facultatea de Teologie a Universității din Iași (Chișinău);

1937-1938 – profesor titular la aceeași facultate;

1938-1947 – profesor titular la Facultatea de litere din Iași, Catedra de istoria românilor;

1943-1948 – director al Institutului de Istorie Națională „A.D. Xenopol” din Iași;

1947 – pensionare din învățământul superior, pentru limita de vârstă;

1948 – demisia din postul de director al Institutului „A.D. Xenopol” din Iași;

Din 1948 până în prezent, profesor pensionar, domiciliat în București, Drumul Taberei,

str. Valea Călugărească, nr. 1, bloc D.5, scara G, apart. 64.

III. Lucrări științifice publicate

1. Istoria Senata do reform imperato-ra Aleksandra II-go. Sankt Petersburg, 1909, 300 pag. (manuscris). Din acest studiu a fost publicat un capitol – *Proishojdenie Senata*, în revista *Voprosi obșcestvovedeniea*, Sankt Petersburg, 1911.

În recenzia asupra studiului (În: *Otciot Universiteta*, 1910, pag. 311-313) prof. V.I. Latkin își exprima astfel aprecierea: „*Lucrarea are mari calități. Exprimând unele păreri, autorul le argumentează totdeauna amănunțit. Chiar și acolo unde nu poți fi de acord cu autorul... trebuie să-i recunoști capacitatea de a gândi științific, dialectic, în spirit critic. În afară de aceasta, tânărul autor manifestă o mare erudiție în istoria dreptului rusc, ca și o excepțională conștiinciozitate în tratarea temei.*”

2. Kinematograf i sveazannae s nim voprosi. În: *Pravo*, 1910, 8 p.

3. Istoria Senata. În: *Pravo*, 1912, nr. 9, 4 p.

4. Preemstvennost' rabot parlamenta raz-nah leghislatur. În: *Pravo*, 1913.

5. Traducerea în limba rusă a lucrării lui Leon Duguit – *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'Etat*, Sankt Peterburg, 1914, 54 p.

6. Traducerea în limba rusă a lucrării lui F. Lassalle – *Über Verfassungswesen*. Sankt Petersburg, 1914, 20 p.

7. Otvetstvennost ministrov i otvetstvennoe ministerstvo. În: *Russkaia mâsl'*, 1915, 25 p.

8. Otvetstvennost' ministrov. În: *Vestnik znania*, iulie 1915.

9. Gosudarstvennai kontrol' (și alte două articole). În: *Entiklopediceskii slovar'*, editat de Societatea „Prosveșcenie”, 1915-1916.

10. Reforma Senata. În: *Vestnik prava*, Moscova, 1916, 20 p.

30.VIII.1972

TOVARĂȘULUI PREȘEDINTE AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE
DIN REPUBLICA SOVIETICĂ SOCIALISTĂ MOLDOVENEASCĂ
CHIȘINĂU

TOVARĂȘE PREȘEDINTE,

Subsemnatul, ALEXANDRU V. BOLDUR, profesor universitar pensionar, fost director al Institutului de Istorie Națională „A.D. Xenopol” din Iași, prin prezenta am onoare a vă aduce la cunoștință procedeul nedemn, la care au recurs membrii corespondenți ai Academiei de Științe din Chișinău I.S. Grosul și I.G. Budac în lucrările lor *Schițe de istoria economiei Basarabiei (1861-1905)*, Chișinău, 1972, și în lucrarea anterioară acesteia *Reforma țărănească din anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea în Basarabia*, Chișinău, 1956, ambele lucrări în limba rusă.

În aceste lucrări față de persoana mea (pag. 11 din prima lucrare și pag. 12-13 din a doua) s-au inserat câteva rânduri de pură minciună și calomnie. Se afirmă că subsemnatul aș fi caracterizat reforma agrară din Basarabia din 1868 ca „un dezastru care a dus la ruinarea și decăderea gospodăriilor agricole ale Basarabiei”. Se mai adaogă spre ponegrirea mea și învinuirea că eu aș fi „slăvit regimul dinainte de reformă”, adică iobăgia.

Autorii cu mare precauțiune nu au arătat pagina lucrării mele *Istoria Basarabiei*, vol. 3, 1940, pentru a împiedica confruntarea rândurilor lor cu ceea ce am scris eu.

Deschidem lucrarea mea de mai sus, pe care ei au citat-o și la pag. 142 în notă citim: „*Introducerea în Basarabia a reformei țărănești și a reformei Zemstvei va fi tratată ulterior.*”

Prin urmare n-am atins nici măcar cu un singur cuvânt reforma agrară din Basarabia. E o invenție a autorilor, o minciună sfruntată. Ba și premeditată, deoarece asemenea învinuiri se publică aidoma acum a doua oară.

În ceea ce privește slăvirea iobăgiei, nu există în lumea întregă un singur istoric care să slăvească regimul agrar de iobăgie.

E timpul să fie curmate minciunile și calomniile. Ele prejudiciază nu numai prestigiul meu ca istoric, ci și renumele Academiei de Științe din Chișinău.

Sunt sigur că Dvs., ca președinte al Academiei, țineți la bunul ei renume științific.

În consecință vă rog să binevoiți a le atrage atenția d-lor I.S. Grosul și I.G. Budac că nu cadrează cu calitatea lor de membri ai Academiei de Științe din Chișinău să răspândească neadevăruri și calomnii și că e nevoie să retroacteze toate afirmațiile lor nedrepte și calomnioase la adresa mea în sensul că ei regretă eroarea lor, pe care au inserat-o de două ori în lucrările lor (a se arăta care anume), stabilind că ALEXANDRU V. BOLDUR n-a tratat deloc problema reformei agrare în Basarabia, pe care urma să o trateze în mod separat mai târziu, conform cu nota de la pag. 142 a lucrării sale *Istoria Basarabiei*, vol. III, 1940, și că deci n-a slăvit regimul de iobăgie al Basarabiei dinainte de reforme, o temă pe care niciun istoric din lumea întregă n-ar cuteza s-o afirme și că în sfârșit pe această cale autorii îmi aduc scuzele lor.

Această retractare n-ar atinge orgoliul autorilor, ci dimpotrivă, ar arăta că ei vor să fie în concordanță cu adevărul istoric și cu ceea ce au găsit în literatura istorică.

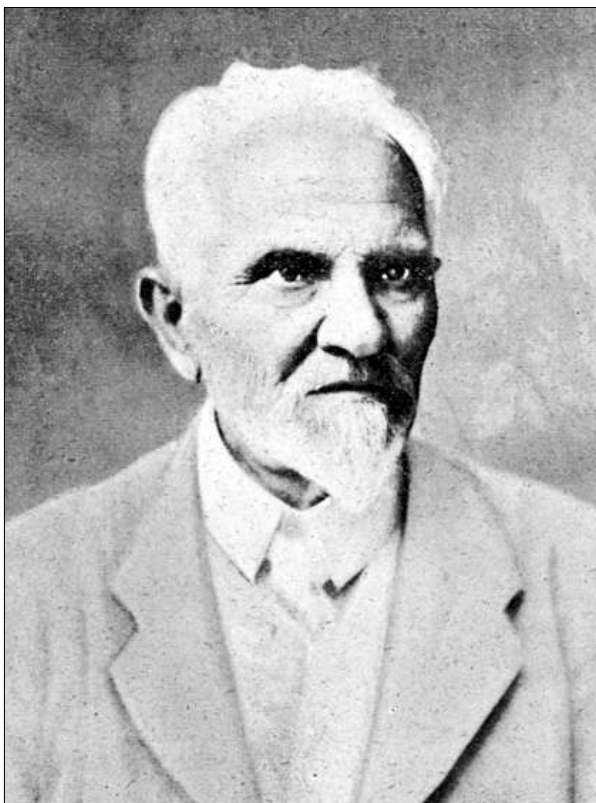
Rog să fie apreciată modestia mea: nu cer ca în retractare greșeala să fie denumită „minciună și calomnie”, după cum s-ar cuveni, fiind vădite intențiile lor.

Rog ca retractarea să fie publicată în cel mai răspândit ziar din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească *Moldova socialistă* și numărul, conținând retractarea, să-mi fie trimis la București la adresa: Institutul de Istorie al Academiei de Științe „N. Iorga”, str. Aviatorilor no. 7, pentru profesorul universitar ALEXANDRU BOLDUR.

Nu mă supăr pe caracteristica pe care autorii au binevoit din înălțimea lor să mi-o dea că sunt un înfocat șovin. E o chestie de apreciere. Poate că se vor găsi oameni, care vor crede altfel, anume că am dreptate.

Cu toată stima,
(semnătura)

OMUL CARE A SĂDIT STEJARUL UNIRII

Alexandru Botezatu

Alexandru Botezatu este un nume uitat de contemporanii noștri. Dar cândva, până la război, în Chișinău exista o stradă care se numea Paul Botezat. De aceea, este firesc ca în procesul nostru de redevelopare a trecutului să trecem la capitolul revalorificări și numele acestei distinse personalități.

S-a născut la 1847 în comuna Târșiței, jud. Orhei, dintr-o nobilă și onestă familie de boieri moldoveni, foarte avută, răspândită în Basarabia.

A absolvit Liceul nr. 1 din Chișinău, apoi a făcut studiile de inginer hotarnic la Kameņ-Podolsk în Rusia.

Naționalist înfocat, cu mult înainte de război, în casa lui adăpostea naționalității moldoveni din Basarabia. Făcea parte din grupul militant al acestei mișcări și la el în casă se puneau la cale chestiunile cu caracter național. Aici se adunau dnii: Ion Pelivan, Pan. Halippa, Simeon Murafa, Andrei Hodorogea etc. și se discutau chestiunile culturale și naționale, pornindu-se la acțiune pentru reușita lor.

Când cei doi patrioți, Simeon Murafa și Andrei Hodorogea, au fost uciși de o bandă bolșevizată mahna lui nu avea margini.

El era prieten intim cu avocatul Emanoil Gavriliță, directorul primului ziar românesc din ținutul nostru, ziarul *Basarabia* (1906-1907) și în ultimii ani de viață legase o strânsă prietenie cu Onisifor Ghibu, fost director al ziarului *Ardealul* ce se tipărea la Chișinău.

Botezatu s-a stins din viață în anul 1925 la Chișinău.

În clipa de reculegere – între viață și moarte – și-a exprimat dorința în fața familiei de a fi dus la mormânt de către șase ostași, ceea ce i s-a și îndeplinit, prin bunăvoința dlui general V. Rudeanu, fost pe atunci comandant al Corpului III Armată.

Un amănunt emoționant: în ziua votării Unirii, la 27 martie 1918, a sădit în grădina casei sale din Chișinău „**Stejarul Unirii**”.

Desigur că în opera sa a fost ajutat și secondat de buna sa soție, Elena P. Botezatu, fostă directoare a Liceului de Fete „Regina Maria” din Chișinău.

Astăzi nu mai știm care este destinul acelei stejar, dar faptul în sine a devenit istorie și gestul frumos sunt sigur îl vor repeta alte generații...

O ramură a familiei, Bogza-Botezatu, se trage din Ștefan, tatăl lui Ioan, moșierul din Târșiței (Orhei), căsătorit cu Eulampia, fata maiorului Nicandru Borovski (soția sa era fata moșierului Hâncu din Chiștelnița, Orhei). Copiii lui Ioan Bogza-Botezatu: Elena, măritată cu Ioan Munteanu (fica lor: dr. Eleonora Schoepf-Munteanu, președinta Organizației femeilor din Basarabia), apoi –

cu Gherman Birmann († 1908), căpitan (fiul lor: căpitanul Nicolae Birmann, căsătorit cu Eugenia P. Șciucă, moșierița din Borosenii Noi, Bălți); Anastasia Ivanov; Alexandru Bogza-Botezatu (1847-1925), naționalist, soția sa, Elena († 1939), fiind directoarea liceului „Regina Măria” din Chișinău; Ioan și Mihail, moșieri la Târșiței. [Dosarul 43, 1830, 82]

Liceul nr. 1 de băieți și biserica liceului, Chișinău, fotografie de epocă

ENIGMA DOCTORULUI BRAȘEVAN

Generația lui Ion Pelivan a dat istoriei basarabene mai multe nume de referință. Motivul activismului politic este ascuns în Școala politică a generației, școală formată la Seminarul Teologic din Chișinău, școală clandestină în care s-a învățat un singur obiect – spiritul democratic.

Din această generație a făcut parte și Mihail Brașevan, născut în 1879 în familia ponomarului Emanoil din satul Vonel-Isacova, jud. Orhei.

În 1901 a absolvit Seminarul Teologic din Chișinău, unde i-a avut colegi pe Sergiu Bejan, Constantin Goian, Nicolae Siminel, Alexandru Groppa, Nicolae Gherbanovschi ș.a.

A învățat la Dorpat-Tartu (Estonia), la Institutul Veterinar, și a obținut diploma de medic-veterinar.

Unii dintre foștii seminariști au licărit numai la orizontul politic al anului 1917, alții s-au menținut în focarul public timp mai îndelungat. Mihail Brașevan este o excepție, fiindcă s-a manifestat pe mai multe direcții.

Doctorul veterinar Brașevan a apărut în arena revoluției în 1917 fiind deja membru al Partidului Constituțional Democratic. Originar din Basarabia, moldovean, cunoscător de limbi străine, aflându-se la Odesa, se atașează grupărilor revoluționare care l-au ales în Rumcerod în cadrul Colegiului de relații externe, iar în ianuarie 1918, când la Odesa bolșevicii au format Consiliul comisarilor poporului, el a devenit comisar al afacerilor externe.

Din acest motiv numele lui a figurat pe mai multe documente importante ale epocii, iar relațiile și poziția ocupată i-au permis să cunoască și să colaboreze cu multe personalități importante.

Mihail Brașevan

La 15 februarie 1918 el semnează radiograma în care anunță opinia publică că la Odesa au început tratativele ruso-române în problema Basarabiei. La 21 februarie împreună cu alți reprezentanți ai Consiliului comisarilor poporului a semnat acordul în care acceptau rolul de mijlocitor la tratativele ruso-române, rol asumat de misiunile militare ale Franței și Angliei.

În luna martie 1918, chiar în primele zile, sosește la Iași, unde discută în statul-major al generalului Șcerbaciou problemele lichidării și transmițerii averii frontului român. Mijlocitor al acestor tratative complicate, la care mulți ofi-

teri n-au dorit să-l recunoască drept reprezentat oficial, a fost canadianul, colonel al armatei engleze Boily.

Martor al acestor tratative a fost fiul generalului Șcerbaciou. Informație mai detaliată se conține în articolul *Ocupația Bessarabiei Rumâniei* de A. Riabina-Sklearevski, publicat în revista *Letopis' revoluției* (1925, nr. 1).

În tratatul semnat la 24 februarie – 5 martie 1918 cu generalul Al. Averescu, Brașevan figurează cu toată titulatura: *vicepreședinte al Colegiului autonom suprem, comisar al afacerilor externe*.

La finele lunii martie 1918, când armata austro-germană a ocupat Odesa, el a dispărut. Nu s-a arătat nici în Crimeea, nici în Rusia. Și abia în 1928 a reapărut la orizont, în Basarabia, când s-au început mișcările pentru eliberarea comunistului Bujor din închisoarea Doftana.

Informația despre Brașevan o furnizează Pan Halippa în ziarul *Dimineața* din 10 martie 1928, unde regretă că doctorul Brașevan, fos-

tul complice a lui Cr. Racovski ce se ocupa de organizarea mișcării revoluționare printre românii din Odesa, la revenirea sa în România, s-a înscris la liberali și, în loc să nimerescă la Doftana, s-a pomenit funcționar important la Primăria municipiului Chișinău.

Revista *Krasnaia Bessarabia* (1931, nr. 1) cu ura-i caracteristică merge și mai departe caracterizându-l ca pe un superagent: „*Rapida transformare a «comisarului afacerilor externe» Brașevan în liberal român nu numai că demască sufletul lui de eser înrăit, dar ne permite să-l suspectăm că pe timpul când era «comisar al poporului» a fost cumpărat de agentura Statului-Major român.*”

Greșeau și unii și alții. Dacă s-ar fi uitat mai atent în trecutul lui, în biografia nescrisă, ar fi observat că îndepărtarea lui de „pământenia basarabeană” de la Tartu s-a produs în momentul căsătoriei sale cu o fată bogată, care i-a adus ca zestre casa nr. 21 de pe strada Gogol (azi Mitropolit G. Bănulescu-

Grup antifascist din Chișinău, condus de Petru Constantinescu-Iași

Bodoni) din Chișinău, unde locuia și în anii '60, adică până la moarte. Sufletul lui de băiat de la țară tânjea după dreptate. De aceea, revoluția l-a atras, a ajuns șef mare la Kiev, dar în momentul când a înțeles că bolșevicii una spun, iar alta fac, s-a refugiat în 1921 sau 1922 în România.

Ajuns aici, nu s-a oprit. Morbul dreptății sociale continua să-l terorizeze și, în 1933, împreună cu profesorul Petre Constantinescu-Iași, organizează un comitet antifascist la Chișinău, iar în momentele când lipsea P. Constantinescu-Iași el prezida ședințele comitetului.

Poate pentru aceste merite, poate pentru altele încă nedescoperite de noi, dar sovieticii nu l-au atins, permițându-i să-și trăiască apusul vieții în liniște. Și el a plecat pe drumul de veci ducând cu sine și enigma destinului lui, enigmă de nimeni descifrată și până astăzi.

P.S. Pe 24 ianuarie 2000, mi-a telefonat o doamnă, o doctoriță, care a fost cunoscută cu doctorul Brașevan, deoarece tatăl ei, doctorul uman Prodan, făcuse cu el războiul în Galiția.

Ea mi-a comunicat că Mihail Brașevan, după procesul antifascist Constantinescu-Iași, a stat la pușcărie la Doftana. Când rușii au atacat Finlanda, el justifica acțiunile lor și explica Prodanilor de ce rușii vor pace cu Finlanda.

Venirea sovieticilor în Basarabia a primit-o cu bucurie, dar ei n-au recunoscut stagiul lui de comunist.

În casa de pe str. Gogol 21, după război s-a instalat un enkavedist care, după scurtă vreme, l-a și expedit în 1949 în depărtare.

Cât timp el se afla în exil, la Chișinău sosisse Gheorghe Gheorghiu-Dej, care și-a întrebat camarazii comuniști din Chișinău cum poate să-l vadă pe prietenul Brașevan cu care au stat împreună la Doftana. Comuniștii de la Chișinău nu s-au pierdut cu firea și i-au răspuns că în prezent se află în deplasare.

Din „deplasare” s-a întors la câțiva ani după ce a murit Stalin. Soția era paralizată și

Tribunalul Basarabiei, fotografie de epocă

el, sosind la Chișinău, a lăsat-o la gară și a mers să-și vadă casa, care era ocupată de securist, care l-a alungat ca pe un câine promițându-i mai multe neazuri.

N-avea unde merge cu soția bolnavă. L-a găzduit fosta lor servitoare într-o căsuță mică, dintr-o odaie și o bucătărioară. N-a încetat să bată pragurile ministerelor, dar fără niciun folos. Întâmplător a dat de Emilian Bucov. Acesta, când a aflat despre peripețiile fostului ilegalist, s-a dus la șefi și în 24 de ore securistul a eliberat casa plecând în misiune în Polonia, iar soția bolnavă a fost luată la tratament la Direcția a 4-a.

Poate vor apărea și alte informații. Se știe că Brașevan a avut doi fii care locuiau în România...

UNUL DINTRE CEI MAI ALEȘI FII AI BASARABIEI

Nu știu care ar fi explicația, dar mica Basarabie a dat lumii mari legiuitori. Un eminent precursor al lui Leon Aristide Casso a fost Andronache Donici, autorul renumitelor „pravili” care au stat la baza mai multor coduri juridice... Sau, să zicem ilustrul jurist Petru Manega... Sunt ispitit să cred că modelul de existență a bătrânului „pravilist” a creat legende în Moldova de odinioară, încurajând tineretul să-i urmeze pilda.

Familia lui Leon Casso are o obârșie interesantă. Gheorghe Bezviconi, în revista *Din trecutul nostru*, prezintă o genealogie desfășurată a acesteia:

„...Își găsesc originea la Negades din Epir. Strămoșul lor, Ștefan, a venit în Basarabia în 1823 și s-a căsătorit cu Roxandra P. Leonard, din care i s-au născut copiii: Constantin (1837), Aristid, Neculai și Elena Gh. Donici. Cumnatul lui Șt. Casso, Egor Leonard, în 1855, certat cu dânsul pentru moștenirea lui Vasile Leonard, fratele său, i-a stabilit următoarele date de obârșie, pe care le-a expus în rapoarte: «Șt. Casso era fiul unui negustoraș din Negades, Constantin, ceea ce în 1833 recunoștea însuși Casso, care își zicea emigrant în Moldova, purtând rangul de căminar. Mai târziu Casso a dovedit că tatăl său a fost în Moldova, venind aci în 1793 cu Mihail Sutzov-Vv., care l-a făcut sărdar. Ambele ranguri de boierie Leonard le numea false, Casso fiind băiat la băcănie, apoi negustor la Iași (1816-1821). Pribegind pe timpul Eteriei în Bucovina, el a jefuit pe stăpânul său, Petrino, refugiindu-se în Basarabia, de unde cerea extrădarea lui guvernului austriac. În originea aceasta, acoperită în negura necunoașterii, spun bătrânii, e de căutat izvorul naționalismului fiului lui Ștefan, Nicu Casso, care vroia înadins să se arăte moldovean get-beget, Cașu.»

Leon Aristide Casso

Aristide Casso (1838-1920) a fost fratele «filozofului din Chișcăreni», Nicolae Casso. Fire romantică, îi plăceau călătoriile. Prefera să se plimbe pe străzile Parisului chiar în zilele Comunei, atunci când aflarea în stradă era riscantă, culegând aplauzele pline de admirație ale francezilor. Fiind un colecționar pasionat, el aduna tot felul de obiecte vechi, prețioase – începând cu timbrele și terminând cu tablourile lui Velasquez și Makovski. Cine îi vizita conacul, nimerea într-un veritabil muzeu...

S-a căsătorit cu o domnișoară bogată, Alexandra, fiica negustorului Spiridon Mavro-Biazi. În familia lor s-au născut doi copii: Alexandra

(1862-1915), măritată cu Alex. N. Krupenski, și Leonid, figura cea mai remarcabilă a acestui neam, ridicându-se, prin inteligența-i, la cele mai înalte posturi în Imperiul rus.

Leon Casso s-a născut pe 8 iunie 1865, la Ciutulești, județul Soroca.

Studiile secundare le-a făcut la Liceul «Condorcet» din Paris. Tot acolo și-a început studiile universitare la Facultatea de filozofie și istorie, transferându-se în Germania, unde a studiat jurisprudența la universitățile din Heidelberg și Berlin, obținând, în luna mai 1889, titlul de doctor utriusque juris. Examenele pentru titlul de magistru le susține la Universitatea din Dorpat (Tartu), unde în 1892 este numit docent (dreptul bisericesc), iar în 1893 – profesor (dreptul baltic).

Pregătindu-se pentru parcurgerea acestor trepte ale învățământului superior din Rusia, care îi deschideau o strălucită carieră profesională, el – parcă urmând exemplul unui alt mare român, contemporan al său – își tipărește prima scriere științifică *Die Hasftung des Benefiziaberben nach romischem und heutigem Rechte* (Răspunderea moștenitorului beneficiar după dreptul roman și modern, teza de doctorat) la Berlin, în 1889.

La Dorpat a tipărit o altă lucrare importantă: *Obzor ostzeiskogo grajdanskogo prava* (1894). Tot acolo a tipărit studiul *Ordinea succesorală a moștenitorului în obligațiunile succedatului* (1895).

În același an este transferat la Universitatea din Harkov, la Catedra de drept civil, iar de acolo – la Moscova în funcția de inspector și, ulterior, de director al Colegiului țareviciului Nicolai.

Exponent al unei culturi de excepție; își scria operele în rusește și în germană, mai cunoștea limbile: română, franceză, italiană și engleză. Era un profesionist de mare speță, un bun cunoscător al dreptului civil, ostzeic, funciar. În luna septembrie 1910 este numit ministru al învățământului public. I-a fost recomandat lui Stolâpin de familia Krupenski, cu care era înrudit, și care avea mare trecere la curtea imperială. Leon Casso s-a ferit de politică,

Coperta cărții *Rusia la Dunăre*, 1913

preferând reformele administrative în limitele unui conservatism moderat.”

N.I. Pavlov, în cartea *M.S. Împăratul Nicolai II* (Paris, 1927), îl pune în rândul celor mai destoinici miniștri din timpul domniei lui Nicolai II. Basarabeanul Vladimir Purișkevici îi prezicea postul de prim-ministru, dar, spre surprinderea tuturor, la 26 noiembrie 1914 Leon Casso s-a stins din viață.

O altă părere, deosebindu-se în mod flagrant de cele sus-menționate, are despre Leon Casso fostul prim-ministru Serghei Vitte, una dintre figurile marcante ale Rusiei: „*La o adică, rămâi uimit comparând regimul din 1901 cu cel instaurat astăzi de către ministrul învățământului public Casso, rămâi uimit la gândul că un asemenea regim de teroare și netoleranță mai poate exista după 17 octombrie 1905.*” [S.I. Vitte, *Izbrannîe vospominania*. Moscova, 1991]

Ștefan Berechet, prietenul lui Alexe Mateevici și traducătorul studiului *Rusia și bazi-*

nul dunărean (Iași, 1940), descrie în prefața cărții ultimele episoade din fulminanta biografie: „Fiind dușman al războiului din 1914, și-a atras ura partizanilor acestor idei. Aceștia i-au urzit un odios șantaj (afacerea Denisova). O boală crudă de cancer l-a silit să demisioneze. Împăratul neprimindu-i demisia, l-a numit ca suplinitor la minister pe bunul său prieten, baronul german Mihail von Trasube. Acesta i-a ținut locul până la moarte, care a urmat după o grea operație. Boala i s-a agravat în urma neplăcerilor apărute cu studențimea germană din Berlin, în iulie 1914, unde, de obicei, își petrecea concediile sale. Purtarea autorităților germane față de dânsul l-a silit să se întoarcă în Rusia, prin Suedia, ceea ce i-a sporit suferințele. Închizând ochii pentru totdeauna la 26 noiembrie 1914, într-un sanatoriu din Petersburg, a fost înmormântat în cimitirul bisericii-capele de pe moșia părintească din Ciutulești. Prietenul său

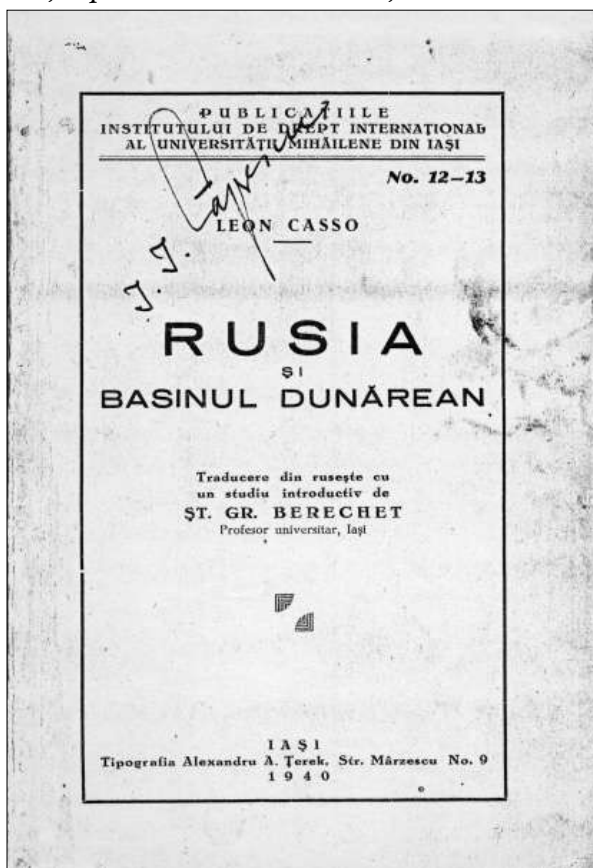
Leon Aristide Casso, ministru

de tinerețe l-a urmat până la ultimul locaș... Mormântul său se vede și acum lângă al mamei sale. Așa dorise el prin testamentul scris în 1912. Pe marmura așternută pe acest modest loc de odihnă se poate citi: «Leo Victor Constantinus Casso, juris utriusque doctor, 1865-1914.»”

Din cele optsprezece lucrări care ne-au rămas de la el, câteva sunt pentru noi deosebit de importante și astăzi: *Rossia na Dunae i obrazovanie Bessarabskoi oblasti*, 1913, *Dreptul bizantin în Basarabia* (Iași, 1940, trad. Șt. Berechet); *Petre Manega, un codificator uitat al dreptului basarabean* (București, 1923) ș.a.

Cei de la Ciutulești n-ar trebui să uite că lui Leon Casso i se datorează construcția școlii din sat, a unui pod și a spitalului de la Cașunca.

Astăzi, cu regret, suntem nevoiți să adăugăm: până mai ieri încă se putea citi această frază pe piatra funerară din cimitirul de la Ciutulești, fiindcă recent, mormântul i-a fost profanat și distrus, căutându-se în el aur și alte obiecte de preț. Este și acesta un fel de a fi recunoscător față de înaintași... Ignoranța a plodit ignoranță, iar ignoranța la pătrat a dat naștere barbariei agresive...

Coperta cărții lui Leon Casso *Rusia și bazinul dunărean*, tradusă de Șt. Berechet, Iași, 1940

UN DEMOCRAT VERITABIL

Gheorghe S. Chicu a fost președintele *Pământeniei* de la Dorpat. El a reprezentat asociația în cadrul Uniunii Sfaturilor Pământeniilor. Era de la bun început de orientare marxistă, cum, de bună seamă, erau și alți reprezentanți din alte pământenii. Această înrudire ideologică facilita consolidarea relațiilor în cazul unor organizații concepute pe principii etnice și teritoriale. Ca un marxist demn de epoca sa, Gheorghe Chicu a cunoscut toate treptele evoluției revoluționare din Rusia. A fost social-democrat, apoi social-democrat bolșevic și a terminat cariera politică fiind comunist.

A fost un adversar convins al mișcării naționale, deși a încercat să se stabilească în România și să învețe acolo. Cine știe, dacă se întâmpla astfel, poate și destinul lui politic ar fi fost altul.

Dar, pe de altă parte, memoriile lui sunt extrem de prețioase fiindcă vin din partea unui om care privea mișcarea națională cu „ochi reci”, adică, în primul rând, obiectiv. Deci, însemnările lui sunt valabile pentru noi cu puterea argumentării unui document.

Pe de altă parte, este curioasă traiectoria evoluției politice a lui Gh. S. Chicu. Omul care nu s-a găsit, nu și-a fixat un loc în mișcare națională ajunge cu timpul să lupte împotriva tuturor, să vadă cum partidul comunist din care face parte îi distruge, îi mutilează destinul foștilor lui camarazi, iar el este nevoit să justifice aceste

Gheorghe S. Chicu

acțiuni. Și însuși destinul lui nu este unul de invidiat.

Dar trebuie să recunoaștem că în acea epocă mulți intelectuali așa și nu și-au găsit locul. Timpul pe care ei l-au trăit a rămas în mare parte neînțeles pentru ei.

Biografia lui Gheorghe S. Chicu este una elocventă pentru reprezentantul tipic al acelei epoci.

Născut la 5 mai 1877, în satul Dolna, acum r-nul Nisporeni.

Studii: Școala Duhovnicească din Chișinău, Seminarul Teologic din Chișinău, Universitatea din Dorpat (Tartu).

Activitate profesională: profesor la gimnaziul din Stavropol (1905), din Piatigorsk (1908), iar din 1918 e profesor la Liceul nr. 2 de băieți din Chișinău. Social-democrat convins, marxist de formație veche, el a îmbrățișat convingerile comuniste, fiind unicul dintre studenții de la Dorpat din *Pământeania basarabeană*, care a recunoscut puterea sovietică.

În 1932 a fost membru al Comitetului basarabean de luptă împotriva războiului. În 1934 este președintele secției basarabene a Asociației „Amicii URSS”. După 1940 a fost redactor la Editura „Școala sovietică” (1946-1957) și a fost distins cu ordinul „Drapelul Roșu de Muncă” (1949).

Cu tot devotamentul el n-a reușit să facă o carieră pe potrivă capacităților sale și cred că nu s-a realizat pe deplin ca personalitate, anume din cauza regimului comunist la care el ținea atât de mult. A decedat în 1974.

LECȚIA NICOLAI COSTENCO

Nicolai Costenco, anul 1949

Ce este viața noastră?

O lecție.

Dacă ai răbdare s-o conspectezi, o poți împărți și cu alții.

Nicolai Costenco (21.XII.1913, Chișinău – 29.VII.1993, Chișinău) a intrat în literatura basarabeană prin ușa din față la vârsta când debutează veritabilii poeți.

A făcut studii la Liceul de băieți „B.P. Hasdeu”, la Universitatea din Iași studiază literale (specialitatea limbi străine) și dreptul. În 1990 e ales membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei. Premiul de Stat al RM (1990), Scriitor al Poporului (1998).

A debutat în literatură în 1932, iar la 21 de ani a redactat cea mai frumoasă și cea mai solidă revistă a vremii, încercând să învieze spiritele nu numai cu versuri sensibile, cu proze incitate, ci și cu judecata matură pe margi-

nile unor creații, prin încercarea disperată de a uni sufletele amorțite și idealurile abia schițate ale scriitorilor basarabeni.

Revista *Viața Basarabiei* (1932-1940), în prima ei perioadă de apariție, răstimp de șase ani, a fost redactată, a fost scrisă și concepută de Nicolai Costenco și avea ținuta unei reviste europene. Între revistele de cultură și literatură, între revistele „groase”, ea a fost cea care a făcut și face cinste și astăzi Basarabiei.

Polemiza aprig cu colegii de generație, elocvent cazul aprinsei controversă cu prietenul Vasile Luțcan.

Convingerea lui sinceră era că există numai două feluri de literatură – de valoare și nonvaloare. Prietenii nu intrau în calcul, prima produsul literar.

„Noi n-avem ambiții, nici comori de împărțit. Lucrăm zi și noapte pentru idealul de mai bine al Basarabiei și basarabenilor. Noi vrem: independența spirituală a basarabenilor și înălțarea acestui spirit pe treptele progresului curat și culmile adevărului.” [Strigătul unei generații. În: *Viața Basarabiei*, 1934, nr. 10]

Nicolai Costenco, ca un navigator experimentat, trasează linia nevăzută pe unde va trece cursul corăbiei care se numește *Literatura din Basarabia*.

El definește pentru generația lui problema-cheie, regionalismul cultural, aceasta i se pare lui a fi formula cea mai potrivită pentru a scoate Basarabia din criza culturală în care se afla. Concluziile lui sunt dureroase și poate supărătoare pentru autorități, dar situația reală dictează găsirea de soluții:

„În Basarabia, cu trei milioane de locuitori, nu sunt nici cinci mii de cititori reguțați! E

însăpăimântător! Și acești cititori, să zicem că sunt, patru mii sunt nebăștinași, venetici.

Vinovat cine-i? Cărturarul! El trăiește cu capul în nori, el rumegă gânduri sterpe, el nu vede realitatea, el pângărește comoara de suflet a norodului. În Basarabia se desface cartea nesănătoasă și gazeta care duce otrava urii. Noi, ca basarabeni, suntem fericiți că norodul basarabean este refractar la căldura otrăvitoare a culturii românești de astăzi. Cel puțin ne mângâie nădejdea că vor veni mâine cei dintr-un gând cu noi.

Ce vreți mai caracteristic: am văzut un cărturar basarabean care citea Revista românească a Fundațiilor Regale cu Larousse-ul (dicționar francez) dinainte. Dar unde mă duc: Cuvânt moldovenesc, foaie pentru popor din Chișinău, nu e citită, nu e înțeleasă de popor. Ziarele Viața Basarabiei și Gazeta Basarabiei din Chișinău sunt scrise în limba franțuzită, «păsărescă» cum îi zice țăranel.

...Iată de ce nu admit și nu voi admite niciodată cărdășia cu veneticii pentru ridicarea Basarabiei." [Necesitatea regionalismului cultural. În: Viața Basarabiei, 1937, nr. 3-4]

Și ca o concluzie firească la acest lung drum al căutării de sine Nicolai Costenco dă verdictul:

„Pentru a vorbi despre o literatură **basarabeană** ni se cere, firește, conștiința că există un caracter specific al stilului, care să deosebească această literatură de altele, fie străine, fie chiar conglomeratul românesc.

Acest caracter specific există!

Nu voi spune că nu a existat și mai înainte, la scriitorii de până la război și la cei ce au înfăptuit Unirea. La aceia însă a predominat retorismul și falsa conștiință a tezei în artă; or, se știe, consecința firească a acestui sabotaj al eului artistic a fost o jalnică realizare pe câmpul mediocrității. Nu se va putea nega existența lor

Trei poeți: Serghei Orlov, Nicolai Costenco, Fiodor Ponomari, 1961

istorică, dar valoarea lor artistică o contestăm: de fapt, această viață este anulată prin faptul că înseși premisele de la care a pornit au fost condiționate de timp. Timpul a trecut – și cu ei cântăreții...

Tinerețea este o virtute, dar este și o posibilitate de evoluare, având în vedere perspectiva viitorului.

Poezia basarabeană, de necontestată autenticitate și valoare, se va impune chiar dacă ar fi să rămână la faza actuală, ceea ce se exclude, conform unei elementare conștiințe progresiste; e mai delicată problema cu proza și critica. Dacă avem poeți buni, pe aceștia din urmă îi bănuim numai, dar nu-i cunoaștem. Pulsul prozei este mult mai puțin viguros decât s-ar cere; critica se rezumă deocamdată la harța copilărească a polemicii de rea-credință ori a însemnărilor și recenziilor. Spiritul analitic al basarabeanului are însă germenii criticului mai mult decât din belșug..."

Și aici, în finalul articolului, Nicolai Costenco formulează suprasarcina pentru generația sa, generația pe care am definit-o ca pe Generația de Aur a literaturii basarabene:

„Și basarabeni au multe de realizat. Noi trebuie dintr-odată să creăm și pentru clasici, și pentru romantici, și pentru parnasieni, semăntoriști, poporaniști, moderniști, și pentru cei cu tendințe sociale, etc. Cazanul activității poetice

e în fierbere, în clocot. Cel mai mare dușman al propriei ființe va fi cel ce poate și nu creează pe măsura puterilor și pentru Neamul său. Rolul scriitorului e social și aparține societății. [Literatura basarabeiană de azi. În: *Viața Basarabiei*, 1937, nr. 5-6]

Promova pe cei mai tineri decât el și avea emoția descoperirii unei literaturi noi, deosebite, care avea misiunea să împrăspăteze sângele literaturii românești din acea vreme. În el se întâlneau două tendințe literare mari. Una în care încerca să demonstreze importanța literaturii regionale, iar alta venea să ne spună că literatura Basarabiei este o parte integrantă din literatura românească a vremii și este obligată să ocupe locul pe care îl merită în aprecierile criticilor literari.

A iubit literatura ca pe o zeiță, publicând unul după altul volumele *Poezii* (1937), *Cleopatra* (1939), *Ore* (1939), *Elegii păgâne* (1940).

N-a încercat să facă politică în literatură și nici literatură în politică. De aceea, poate destina l-a pus la cea mai grea încercare, urcându-l pe Golgota gulagului siberian.

Totul s-a produs în urma unei adunări la care Nicolai Costenco a luat cuvântul:

„În anul 1941, la Chișinău, vine Nikita Hrușciov, pe atunci prim-secretar al CC al PC(b) din Ucraina. Cum se obișnuia, se organizau întâlniri cu muncitorii, țărani, intelectualii. La adunarea intelectualilor a participat și Costenco. Atunci el pentru prima dată a simțit tragedia ce se abătea pe capul nostru, asupra culturii și limbii noastre. El, care-și scrisese cărțile cu un alfabet, acum era forțat să și-l schimbe, era forțat să-și «democratizeze» limba, să scrie cuvintele după o ortografie pusă să aducă limba la sapă de

lemn. În presă apăreau cuvinte deocheate care revoltau bunul-simț, demnitatea poetului ca cetățean al acestei Basarabii. Dar tot el mai credea în bunul-simț al celor de la conducere, că nu vor permite un asemenea anacronism. Prezența lui Hrușciov la «istorica» adunare îi strecură un fir de nădejde în suflet și atunci și-a spus păsul. După cum mărturisea mai târziu poetul, Hrușciov l-a ascultat cu multă luare aminte, nu l-a întrerupt, cum avea obiceiul, și la urmă când a făcut totalurile, nu a spus nici da, nici ba, a trecut cu vederea spovedania poetului. Cine știe, poate că nu o fi dat indicație nimănui, dar în sală erau și cei «care trebuiau să fie» și peste puțin timp, pe drumul osândiților mergea și basarabeianul Costenco. Din urma lui, ca un ecou întârziat, se țineau versurile propriei poezii despre care pomenisem mai sus:

«Stele și păduri, pietroase creste, --
Drumul țarului nemăsurat,
Ca-ntr-o nălucire de poveste
Pașii osândiților îl bat.»

[Victor Teleucă, *Tragismul unei demnități sau demnitatea singurătății*. În: *Basarabia*, 1991, nr. 4]

Familia Costenco pe pragul casei poetului Emilian Bucov, 1956

Decizia de a-l aresta a fost luată la 23 iunie 1941, când deja începuse al Doilea Război Mondial. La baza arestării era pus un denunț. Și, după cum scria publicistul Alexandru Donos, autorii totuși sunt cunoscuți de N. Costenco:

„...Am vrut să termin articolul aici și să-i urez maestrului martir sănătate și un sincer La mulți ani! Dar nu mă lasă în pace o întrebare: cine l-a calomniat pe poetul Nicolae Costenco? Din dosarul cu pricina desprindem denunțul. Însă autorul nu este indicat. L-am întrebat pe dl Costenco dacă îl cunoaște. Nu mi-a răspuns nimic. Dna Maria mi-a spus doar atât:

– Când se afla pe patul de moarte, Leonid Corneanu l-a chemat pe Nicolae Costenco să-l roage să-l ierte, să-i ușureze sufletul.

– Și l-a iertat?

– Nu. Nici la înmormântare n-a fost. «Dumnezeu las' să-l ierte, de ce să-l iert eu?», a spus Nicolae atunci...

Tot dna Maria a mai adăugat: «Mai sunt doi care se află încă în viață. Dar nu le spunem numele. Îi lăsăm în plata Domnului, vor răspunde ei în fața lui Dumnezeu.»

Cred că a sosit timpul ca toți trădătorii de neam – delatorii, clevetitorii perfizi de odinioară (din cauza cărora mii de oameni au fost nimiciți, au suferit în închisori) să fie scoși din vizuinele lor și puși la stâlpul infamiei, să fie arătați cu degetul. Numai în felul acesta le vom stârpi seminția și nu vor mai apare niciodată alții ca ei.” [Literatura și arta, 12 decembrie 1991]

Revenit acasă, în 1956, este privit cu suspiciune de unii colegi de breaslă, dar Siberia l-a învățat să nu cedeze și a tipărit pe rând: *Poezii alese* (1957), *Poezii noi* (1960), *Poezii* (1961), *Mugur, mugurel* (1967), *Tărie* (1972), *Poeme* (1973), *Poezii și poeme* (1976), *Scrieri* (vol. I-II, 1979), *Euritmii* (1990), și postum: *Versuri* (1995), *Coroana cu aripi de erete* (1995), *Povestea vulturului* (vol. I, 1998), *Elegii păgâne* (2003), *Libertăți* (2003), *Din bezna temniței* (scrisori, 2004).

A scris romanul *Severograd* (vol. I, 1963; vol. I-II, 1970), pentru care a primit premiul

sindicatelor din URSS (1967). Tot el este autorul a două piese de teatru – *Bătrâna Izerghil* (după M. Gorki, 1941) și *Serghei Lazo* (1967).

La apusul vieții avea încă temeri pentru perioada care l-a pus la încercare. I se părea că în orice clipă, lucrurile pot lua o altă turnură și în orice clipă cineva va bate la ușă, îl vor băga în mașina neagră a securității și îl va pune într-un beci umed să recunoască că este român.

Ceea ce este neprețuit de valoros în lecția Costenco, e faptul netrădării idealurilor literare, fiindcă el nu era un simplu scriitor, era o conștiință literară.

O conștiință care era fascinant de frumoasă, creatoare de vise, iluzii, pe care, ici-colo, le presăra cu pudra amară a realității.

Dacă am simți nevoia de a descoperi un model de martiraj, tot la Costenco ne vom întoarce.

Criticii au comis o gravă eroare, încercând să împartă creația scriitorului în două perioade distincte, de până la 1940 și după.

Există un singur scriitor Nicolai Costenco în cele două epoci istorice.

Au existat însă două limbaje literare diferite, izvorâte din două realități istorice. Pe când știm prea bine că acest scriitor în decursul întregii sale vieți s-a închinat numai unui singur zeu, cel a conștiinței.

Nicolai Costenco a fost asemeni simbolului integralului matematic, care a acumulat în sine ambele epoci.

Noi, am fi putut cumva să-i ușurăm chinurile?

Da, pe cele existențiale.

Alte suferințe, nu.

Fiindcă ele făceau parte din lecția Nicolai Costenco. Lecția de o profunzime asemănătoare cu tragediile antice, lecție nobilă comparabilă prin puritate cu cea a lui Orfeu și Euridice.

De aceea, lecția Nicolai Costenco noi suntem obligați s-o cunoaștem pe dinafară.

„...CEA MAI PROEMINENTĂ FIGURĂ PE CARE A RIDICAT-O CÂNDVA BASARABIA...”

Alexandru Cotruță

S-ar părea că despre un funcționar nu ai ce scrie. Muncă de birou, rutină și dincolo de aceste preocupări banale, practic, dispare personalitatea.

Literatura sec. XIX abundă în personaje care au trăit în mediul funcționarilor. Piesa *Revizorul* de Gogol este un exemplu desăvârșit în acest sens. Și totuși, putem descoperi oameni deosebiți și în acest mediu.

Ioan Pelivan, aflându-se în refugiu la București, în zilele grele ale anului 1940, când a încheiat studiul intitulat *Alexandru Matei Cotruță*, a semnat pe ultima pagină și a pus data de 30 septembrie. E firesc să ne punem între-

barea, ce l-a făcut pe cel mai mare naționalist basarabean, în acele zile tragice, să se aplece peste foile în care trecea cu răbdare de cronicar date extrem de importante despre un om uitat – Alexandru Cotruță, născut în 1828, în Mincenii de Jos, jud. Orhei.

Un răspuns parțial îl găsim în necrologul publicat la 8 iulie 1905 în ziarul *Bessarabskaia jizn'*, la o zi după deces și din care am spicuit câteva informații prețioase: „Funcționar al zemstvei. A activat 53 de ani pe tărâmul zemstvei basarabene, timp în care a fost în concediu numai trei luni de zile. În 1874 este ales președinte al Cărmuirii Zemstvei din Orhei, iar în 1882 este ales președinte al Zemstvei guberniale.

Adept al Partidului Liberal Progresist al cărui lider era Leonard, era un adversar convins al clanului Krupenski în fruntea căruia se afla Teodor T. Krupenski.

În 1887 el ia hotărârea să dea lovitura decisivă adversarilor săi politici: Krupenski și Sina-dino, dar și de această dată este învins.”

Ziarul îl caracteriza exact: „Este cea mai proeminentă figură pe care a ridicat-o cândva Basarabia.” A decedat împlinind vârsta de 77 de ani, orbit și paralizat. Ultimii patru ani de viață n-a mai putut activa. Și a fost înmormântat la Minceni, jud. Orhei.

Aceste informații sumare se cer completate de scrierile memorialistului Pavel Kuzminski: „Înainte însă de a părăsi zemstva am avut o interesantă convorbire cu conu Alexandru Cotruță, care venise la Bălți ca să inspecteze podurile de pe drumul de poștă Bălți-Orhei întrucât acest drum intra în competența zemstvei guberniale. Și iată că într-o seară stăteam de vorbă. După ce

ii destăinuiesem proiectul de a intra în magistratură, care de altfel mă atrăgea totdeauna, conu Alexandru a rostit cuvintele următoare:

– Uite, băiete! N-am nimic de spus împotriva proiectului tău, mai ales că ai vocațiune pentru justiție; însă nu trebuie să uiți că ești basarabean și că Basarabia are nevoie de oameni de treabă cari își iubesc țara, mai așteaptă, mai rabdă! Uite-te la mine: trăiesc al șaptelea deceniu și nu mă dau... Crezi că mi-e ușor? Și totuși, lupt și voi lupta până în ultimul moment...

– Bine coane Alexandre, dar suntem prea puțini, n-avem putere. UITĂ-TE CHIAR CONU NICOLAE CASO ȘI MOȘU PETRACHE BRĂESCU AU TRECUT LA ADVERSARIILE NOȘTRI. Cine a mai rămas? Un pumn de oameni.

– Ce spui băiete? De unde atâta pesimism? Și parcă nu știi că chiar un pumn de oameni hotărâți și cinștiți pot să facă mult. Ascultă-mă pe mine: rabdă!

– Mult a mai vorbit bătrânul și la urma urmei i-am făgăduit că deocamdată voi suspenda hotărârea.” [Din amintirile unui moșneag basarabean. În: *Viața Basarabiei*, 1932, 1934, 1935].

Ginerele său Iurie Levinschi a fost primar de Chișinău în două rânduri (1910-1917; 1920-1922). Se știe bine că a fost acceptat cu greu în

Iurie Levinschi

familia lui Alexandru Cotruță, ca în cele din urmă anume acest om să-i poarte de grijă bătrânului care orbise. Nimeni nu știe ce ne așteaptă pe fiecare în viitorul cel mai apropiat...

Cârmuirea Zemstvei basarabene, anul 1889

PAVEL CRUȘEVAN – ÎNTRE FAUST ȘI MEFISTO

Pavel Crușevan este una dintre cele mai controversate figuri ale istoriei basarabene. Toate faptele lui frumoase, toate inițiativele lui deosebite pălesc pe lângă ceea ce a făcut el conștient sau inconștient – propagarea antisemitismului care a condus la un oribil pogrom în Chișinău, în 1903.

Au fost pogromuri în Rusia țaristă și în alte părți, și înainte de 1903 și după această dată. Dar istoria l-a fixat pe acesta ca punct de reper pentru cruzimea, incultura și vandalismul care mocnește ascuns în om.

Recent a vizitat Casa Cărții „Mitropolit Petru Movilă” un pictor englez, care mi-a mărturisit că înainte de a veni în Moldova a încercat să afle ceva despre noi și unica informație care i-a fost furnizată era o carte despre pogromul din Chișinău.

Originea

Genealogistul Gheorghe Bezviconi stabilește originea acestui neam în felul următor: „Crușevan (Crușovan), 1830, II, acte 1792, români, emigrați la 1792 în Transnistria, urmașii clucerului Andrei Teodor.” [Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru. București, 1943]

Lupta pentru recunoașterea nobleței neamului Crușevan a durat în timp. Conform unui document, eliberat la 28 mai 1904, la Petersburg, se pot stabili precis ramificările arborelui genealogic:

„În zilele de la 15 decembrie 1895 și 25 octombrie 1896, Senatul Ocârmuitor în prima adunare a secțiunilor unite a cercetat referatul din dosar, adus în cercetarea primei adunări a secțiunilor unite ale Senatului Ocârmuitor, pe baza Înaltului Decret, în urma cererii făcută de secretarul administrației guberniale de acci-

Pavel A. Crușevan, 12 iulie 1907

ze din Minsk Pavel Crușevan în contra deciziei Departamentului Heraldiei de pe lângă Senatul Ocârmuitor cu privire la nerecunoașterea lui în titlul de noblețe hereditară.

Cererile persoanelor din neamul Crușevan

Pavel și Epaminond, fiii lui Alexandru; Vasile, Ioan, Mihail și Alexandru, fiii lui Constantin Crușevan, s-au adresat Adunării Deputaților ai nobilimii din Basarabia cu cereri de a fi confirmați în titlul de noblețe hereditară, depunând următoarele acte:

Actele de stare civilă de nașterea persoanelor din familia Crușevan

CertIFICATELE DE STARE CIVILĂ ELIBERATE DE CONSISTORIUL SPIRITUAL DIN CHIȘINĂU CU NR. 5010 DIN 31 OCTOMBRIE 1838, NR. 3289 DIN 10 Iunie 1871, NR. 1979, 1980, 1981 ȘI 1982 DIN 29 MARTIE 1865 ȘI NR. 6282 ȘI 6283 DIN 4 NOIEMBRIE 1868, DE NAȘTEREA LEGITIMĂ DIN TĂNASE CRUȘEVAN ȘI SOȚIA SA ELENA A FIULUI CONSTANTIN LA 21 DECEMBRIE 1818, DIN MOȘIERUL REGISTRATOR DE COLEGIU ENACHE CRUȘEVAN ȘI SOȚIA SA MARANDA A FIULUI ALEXANDRU LA 11 AUGUST 1828; DIN NOBILUL COMUNEI MALCOUȚI CONSTANTIN AFANASIE CRUȘEVAN ȘI SOȚIA SA ELENA FIICA LUI NICOLAI, A FIILOR: VASILE LA 1 MARTIE 1853, IOAN LA 1 IULIE 1855, MIHAIL LA 10 IANUARIE 1858 ȘI ALEXANDRU LA 14 Iunie 1860, ȘI LA REGISTRATORUL DE COLEGIU ALEXANDRU IOAN CRUȘEVAN ȘI SOȚIA SA ANASTASIA FIICA LUI IOSIF A FIILOR: PAVEL LA 15 IANUARIE 1860 ȘI EPAMINOND LA 13 AUGUST 1861.”

Dreptul la noblețea ereditară i-a fost recunoscută familiei Crușevan abia în 1907, când a fost înscris în partea a doua a cărții nobilimii ereditare din Basarabia.

Pavel Crușevan s-a născut în s. Baroseni (Boroseni), jud. Soroca, din preajma localității Otaci. Mama lui vitregă coana Anica Namestnic a fost nașa de botez a lui Constantin Stere și este prezentă în romanul lui *În preajma revoluției* ca Anica Mesnicu din Corbeni.

A absolvit Liceul regional nr. 1 din Chișinău. A fost angajat al Societății de accize din Soroca. Apoi a activat în același sistem la Minsk și la Vilnius.

Portretul

Poetul Grigore Vieru are într-o poezie câteva rânduri care ne pot argumenta opțiunea noastră de a-i realiza lui Pavel Crușevan un portret moral prin viziunea unui om care l-a cunoscut personal și în decursul a unui deceniu au avut multe posibilități să comunice, să se studieze reciproc.

Poetul a scris profetic:

„Mai bine mă cunoaște
Cea care ură-mi poartă.
Ea știe când și unde
M-am îndreptat din poartă,

Ce țin ascuns sub frunte
Și ce duc sub pleoape,
Prin care munți voi trece
Și peste care ape...” [Mai bine]

Mai bine ca alții l-a cunoscut pe P. Crușevan doctorul Moisei Sluțchi, care era și liderul cel mai autoritar al evreilor din Chișinău și care în memoriile sale tipărite în 1930 și intitulate *V skorbnâe dni. Kișiniovskii pogrom 1903 goda* îl portretizează astfel: „A fost Crușevan un antisemit convins? Gândesc că nu. La începutul activității sale publicistice el s-a manifestat ca un liberal și nu rareori ieșea în apărarea evreilor. În anii '90 al secolului trecut el a venit în Chișinău. Aici nu exista o gazetă locală, dar aveau răspândire două ziare odesite: liberală și iudofilă – *Odesskie novosti* și *Odesskii listok*. Crușevan a intuit că e timpul să se editeze la Chișinău o gazetă locală cu orientare opusă celor două, și el ținea cont și de dispozițiile sferelor superioare.

La început ziarul lui – *Bessarabeț* – manifesta abia sesizabile atitudini reacționar-antisemite, dar un conflict cu cele două publicații odesite l-au făcut să-și schimbe brusc orientarea. În scurtă vreme Crușevan s-a convins că a fi publicist reacționar și antisemit este o afacere profitabilă: el s-a plasat în centrul atenției nu numai al «ohranicilor» locali, dar și al acelor din Petersburg, el a devenit cineva, tirajul publicației a crescut simțitor.”

Dar, totodată, trebuie să remarcăm faptul că M. Sluțchi nu-l consideră pe Pavel Crușevan drept figura cea mai vinovată în dezlănțuirea pogromului din Chișinău.

Principalii organizatori ai pogromului în opinia lui Sluțchi sunt: ministrul de interne al Rusiei Pleve și directorul Departamentului de poliție Lopuhin.

Crușevan și Pronin sunt considerați niște participanți voluntari la provocarea acestui act de vandalism.

Și de aici se iscă fireasca întrebare.

De ce cu timpul au fost uitați și inspiratorii și făptașii pogromului și toată posteritatea atri-

buie pogromul din Chișinău unei singure persoane – lui Pavel Crușevan?

Nicolae Iorga, sosit în Chișinău în 1906, află mai multe detalii despre activitatea lui Pavel Crușevan și intuiția lui de istoric îl face să consemneze niște nuanțe biografice valoroase în volumul său *Neamul românesc în Basarabia* (București, 1995): „Cine e Crușevan, știe să-ți spuie orice om din Basarabia. «E cunoscut și... în Anglia», mi-a spus proprietarul din trenul spre Bălți; «Cum de nu-l știi d-ta?» «Domnul Crușevan», cum i se spune, merită să fie cunoscut, căci el e redactorul vestitei foi Bessarabeț, care a întezit pentru vărsările de sânge din Chișinău. Tot poporul cetea Bessarabețul, adecă poporul de lucrători din târguri, care știe rusește fiindcă a trecut prin școli; l-am văzut și în mâna unui marinar din vaporul rusc pe Dunăre, care n-a vrut cu niciun preț să-mi vândă foaia. Crușevan e «moldovean», și el a scris un articol Doina, în care plânge asupra morții poporului nostru. Dar, altfel, el e rus, gazetar rus. Menirea lui e să predice lupte împotriva evreimii, aceasta însă în așa fel încât să fie împăcată și cenzura. «Dacă-l întrebi, mi se spune, el răspunde că n-are nimic cu evreii, că el iubește pe evrei». Și același adaugă: «El e cam nebun; știi...»

...Crușevan a fost silit, se pare, să schimbe titlul gazetei după tulburările pe care ea le-a stârnit. I s-a îngăduit să scoată altă foaie cu același scop. Ura împotriva evreilor e așa de răspândită, în adevăr, încât ucigașul sau schingiuitorii chiar au scăpat la judecată cu mai nimic...”

Publicist

Pavel Crușevan a fost un autodidact, care s-a descoperit, în primul rând, în publicistică. Autor al câtorva romane destul de bine cunoscute în epocă. Dintre care cel numit *Milioanele* a provocat un mare scandal, deoarece

unii eroi au fost recunoscuți de contemporani, iar faptele descrise în roman coincideau cu niște întâmplări reale, cunoscute de toată lumea. Dar acest roman l-a influențat mult pe Constantin Stere la scrierea romanului-fluviu *În preajma revoluției*.

Publicistul din el s-a trezit dintr-o pasiune, dar printr-un efort intelectual deosebit a reușit să devină un profesionist de marcă. Autodidact care a reușit să se impună ca o personalitate proeminentă. Era recunoscut nu numai în Basarabia, dar și în Rusia, și în Europa, și în America.

La începuturi a scris și versuri. A scris o poezie cu ocazia dezvelirii monumentului lui A.S. Pușkin la Chișinău.

A semnat cu mai multe nume literare: *Administrația țirka Șcelkuncik, Buka, Buki, Gheneral Șcelkuncikov Buka, Don-Buchio, Nemirovici-Vralcenko, Russkii Cirikov, avtor piesê Russkie, Slobe Troten, Nota-Bene*.

Pe când se afla la Vilnius, a colaborat la ziarul *Vilenskii Vestnik*. La Petersburg a editat periodicul *Znamea*, care ilustra politica sutelor negre, oficial numită *Alianța poporului rus*. La Chișinău a editat ziarul *Bessarabeț*, de la

Pavel A. Crușevan în redacția gazetei *Bessarabeț*

2.II.1897 și până la 30.X.1906. Din aprilie 1905 a editat ziarul *Drug*, în redacția căruia a activat până la moarte. A mai editat câteva suplimente literare.

Gazeta *Bessarabeț* edita suplimentul literar *Bessarabeț*, care a apărut sub redacția lui Pavel Crușevan, din 1897 până în 1903.

O ediție cu totul deosebită – *Bessarabia* – a fost tipărită în 1903 la Moscova. Ea îngloba informații geografice, istorice, economice, statistice, etnografice și curente despre Basarabia, 224 de imagini fotografice și o hartă a regiunii. Ediția a fost patronată de ziarul *Bessarabeț* și la elaborarea ei și-au dat concursul colaboratorii acestei ediții periodice, coordonarea ei fiind asigurată de către Pavel Crușevan.

În cadrul redacției ziarului *Drug* era pregătit și editat suplimentul ilustrat *Drug*.

Pogromul

Pantelimon Sinadino, fostul primar al Chișinăului, a lăsat posterității un manuscris extrem de interesant: *Naș Kișiniov, 1904-1910*. Sunt memoriile unui om care era unul dintre liderii politici și economici ai Basarabiei, unul dintre conducătorii primăriei Chișinău și sub ochii lui s-au întâmplat acele evenimente din 1903 care au răsunit în lumea întreagă formând despre basarabeni o imagine absolut negativă, de oameni barbari, neciopliți și agresivi. Ceea ce n-a fost în realitate. Sinadino în memoriile sale face o scurtă incursiune istorică pe care o găsesc necesară și prezintă un portret al lui Pavel Crușevan, portretul omului, publicistului, politicianului:

„Se știe că din timpuri mai vechi evreii sălășluiesc în Basarabia... Este suficient să-ți faci o închipuire despre bogăția naturii locale, despre pământul extrem de roditor și despre varietatea culturilor agricole, iar totodată să nu uităm de inerția, indiferența și lipsa de cultură a populației băștinașe, care din cauza bogăției pământului a devenit prea fin și ușor leneș, ca să-ți dai seama de ce evreii aici o duc atât de bine. Așa a fost în 1903 și până atunci.

Această conviețuire pașnică a populației băștinașe și a evreilor ar fi continuat ad infinitum, dacă la orizontul social n-ar fi apărut publicistul și redactorul gazetei Bessarabeț P.A. Crușevan care a jucat un rol deosebit la dezechilibrarea acestor raporturi. N-am să-l descriu pe P.A. Crușevan, despre el atâta s-a scris, dar și mai mult s-au spus minciuni, că memoria despre el va găsi sau poate a și găsit un om care să-i descrie cu mult talent viața. Dar în aceste însemnări ale mele aș dori să fac o caracterizare a acestui om, despre care am citit multe și multe am auzit, cu care nu mai puțin am discutat cu voie sau fără voie, pe care l-am simțit foarte bine în Duma orașului și în Duma de Stat. P.A. Crușevan a fost un adevărat fiu al Basarabiei, reprezentant tipic din tălpi până la cap, fiu al soarelui nostru sudic. Brunet frumos, de înălțime mijlocie, foarte mobil și nerăbdător, gesticula iute, tăios, vorbea foarte însuflețit, aproximativ și cu comparații artistice, privea cu atenție la interlocutor și aveai impresia că ochii lui negri ca doi cărbuni vor să-ți pătrundă până în adâncul sufletului. Dacă îl examinai atent, îți devenea clar că ai în față un om hotărât, despotic, care poate păși peste toate piedicile. Obârșia lui Crușevan n-o cunosc, dar sunt sigur, că în vinele lui curge sânge oriental, probabil grecesc. Dinamismul lui natural, despotismul și îndeosebi modul lui cavaleresc de a acționa fără să țină cont de alte motive decât cele interioare nu se putea împăca cu modul de trai al oamenilor înrobiți, neliberi. Vorbea întotdeauna cu multă convingere fiind sigur de ceea ce spunea în clipa dată. Dar aceasta nu-l împiedica să se dezică de cele spuse anterior. De două începuturi, după părerea mea, Crușevan nu s-a dezis niciodată – monarhie și poporanism. El era un socialist poporan în plin înțelesul acestui cuvânt și idealul lui era autocrația pe baze democratice, noi însă, politicienii treji, cunoaștem finalul acestui sistem: oligarhia și principiile virtuale ale monarhiei, dar Crușevan nu mergea până într-acolo: el era convins și credea că numai aceasta este salvarea Rusiei. Orice

pornire socialistă o simpatiza inconștient și era ca un balsam pentru sufletul lui. Iubea banii, dar nu banii în sine, ci banii ca mijloc de a-ți atinge scopurile...

...Cuvântul scris de Crușevan răsună nu numai în Rusia: într-o vreme (1903-1905) nu era om în Rusia și nici peste hotarele ei care să nu cunoască numele lui Crușevan. Conform concepțiilor sale, scrierilor și direcției politice Crușevan nu putea să-i simpatizeze pe evrei, dar la începutul carierei sale nu arăta simptome de ură, ba chiar dimpotrivă, erau cazuri când el scria despre evrei cu multă compasiune. Când s-a produs trecerea deschisă a lui Crușevan în tabăra antisemiților nu-mi amintesc exact, mi se pare în 1894, dar poate chiar și mai târziu. Despre această trecere el prefera să nu vorbească. Eu cred că cauza principală a fost refuzul de a-i acorda credite, iar de bani el avea nevoie permanent. După părerea mea, evreii n-au avut dreptate, că ei de la început nu l-au susținut pe Crușevan, dar eu îi înțeleg... ei nu știau, nu presupuneau că el poate avea o pană atât de puternică și, ceea ce este mai important, ei se temeau că după prima va urma cererea neconținută a diferitor sume. Dar cum n-ar fi, faptul rămâne fapt, esența existenței lui Crușevan devine problema evreiască..."

A crede că Pavel Crușevan a fost autorul pogromului din Chișinău este nu numai o greșeală, aceasta ar însemna că se afirmă un neadevăr. Numele lui a fost bine speculat de adevărații regizori ai acestui act de vandalism, încât ei au rămas „curați” în umbră, iar Crușevan poartă prin ani pecetea rușinii.

Atentate

După pogrom, pe când P. Crușevan se afla la Petersburg, evreul Dașevski a încercat să-l asasineze, lovindu-l cu un cuțit în zona gâtului, dar cuțitul a lunecat pe gulerul cămașei și rana, nu prea adâncă, n-a fost mortală.

Pătimitul a cerut ca asasinul să fie pedepsit cu pedeapsa capitală, deoarece a ridicat mâna asupra unui patriot și a unui om de stat.

Judecătoria de circumscripție l-a judecat pe Dașevski la cinci ani de închisoare, lipsindu-l de toate drepturile.

Tot pe când era deputat în Duma de Stat era să fie linșat de o mulțime de oameni care dezaprobau activitatea lui politică.

Duma a II-a de stat

În 1906 când au avut loc alegerile pentru prima Dumă de Stat P. Crușevan a candidat din partea Chișinăului. Dar în Duma a doua de stat a fost ales. Toată activitatea lui din această perioadă poate fi urmărită cel mai bine în ziarul *Znamea*... Politica lui reacționară, antisemită și promonarhistă avea mulți simpatizanți și susținători.

Membrii Dumei orașului Chișinău

Tot în această perioadă a fost ales consilier municipal al Dumei Chișinăului. O bună parte din consilieri dorind să sublinieze meritele lui cetățenești au propus ca o stradă din Chișinău să-i poarte numele. Dar, deși din cei 40 de consilieri numai patru erau evrei, adică persoanele care ar fi votat împotriva, propunerea n-a acumulat numărul necesar de voturi pentru a fi validată și el așa și n-a mai avut o stradă care să-i poarte numele. Această votare este semnificativă prin faptul că o bună parte a intelectualilor basarabeni, educați într-un spirit democratic, nu acceptau politica promovată de P. Crușevan. Autoritatea lui era produsul unei personalități excepționale care intuisese în mocirla acelor ani de frământare revoluționară că cel mai potrivit dușman al statului ce se zvârcolea într-o agonie prerevoluționară sunt evreii. Însăși istoria acestui popor predispușea spre o asemenea orientare. Pe de altă parte, orientarea promonarhistă era într-un fel foarte bună poziție deoarece convenea autorităților care sperau la o regenerare a spiritului patriotic într-un imperiu multinațional care, după o confruntare armată cu japonezii, se dovedise slab și neputincios, iar proletariatul dădea semne de trezire a conștiinței de clasă. Rămâne nedescifrat momentul sentimentului național.

Autorul *Doinei*, descendent dintr-o familie de români basarabeni, așa și nu și-a declarat niciodată pe față sentimentele naționale. Deși alți membri din același arbore genealogic au făcut-o cu prisosință...

Comportamentul în judecată

Oamenii reacționează diferit în situații similare. Curajos în paginile scrise, agresiv în cazurile unei polemici mai îndelungate, Pavel Crușevan în fața comletului de judecată avea un comportament mai puțin obișnuit. Comparativ cu un alt basarabean celebru în epocă pentru convingerile lui de dreapta și pentru verva lui oratorică excepțională.

Pavel Crușevan, care în scrisul său avea o vervă, o spontaneitate neobișnuită, în arta oratoriei era mai slab, deși o stăpâna suficient ca să apară în public.

Adversarii săi de la ziarul *Bessarabskaia jizn'* comentau apariția lui în fața justiției prezentându-l ca pe un personaj sigur de sine până la un anumit moment, echilibrat în expunerea tezelor până la punctul când un artist își epuizează argumentele și încearcă într-o lume care recunoaște numai logica rigidă să mediteze romantic, fantezist chiar. De aceea, multe dintre procesele intentate publicistului Crușevan el le rata fără nicio șansă. Cum a fost cazul cu cele două procese care au avut loc în ziua de 20 noiembrie 1906 când s-a judecat cu viceguvernatorul Basarabiei care-i intentase un proces, învinuindu-l că a instigat o parte a populației împotriva altei părți. Adică a provocat tulburări sociale în care partea pătimită au fost cetățenii evrei.

Procesul l-a pierdut.

În aceeași ședință a mai pierdut procesul în care i se incrimina calomnierea redactorului ziarului *Bessarabskaia jizn'* pe care la fel l-a pierdut din motivul că dorința de a-și răpune adversarul s-a revărsat peste limitele bunei-cuviințe.

Comportarea lui în justiție atestă slăbiciuni nu numai umane, dar și profesionale.

Crezul național

Tradițional de numele lui Pavel Crușevan este legată opinia că în acest om Imperiul Rus a avut sluga cea mai credincioasă și devotată. Dar în realitate nu este așa. Naționalistul Petre Braga primea cărți din România pe numele lui Pavel Crușevan ca mai apoi să le difuzeze în rândurile tineretului. În notele sale biografice publicate în *Viața Basarabiei* (1937, nr. 7) Teodor Porucic consemnează: „Foarte mult ajutor a avut P. Braga din partea lui Pavel Crușevan, care era pe atunci directorul ziarului Bessarabeț și lucra cu multă dragoste pentru cultura moldovenească.” Concluzia trasă de T. Porucic diferă de altele: „P. Crușevan – și acest mare naționalist – a rămas uitat de neamul românesc.”

Un alt turnesol pentru verificarea credoului național al lui P. Crușevan este schița ori poate mai exact poemul în proză *Doina*, tipărit în 1903 la Moscova, în limba rusă, în almanahul *Bessarabia*, și reeditat în românește în revista *Viața Basarabiei* din 1935 (nr. 9), și care începe astfel:

„Ați auzit vreodată *Doina*, viersul nostru popular basarabean, plin de atâta tristețe, de atâta nețărmită jale? Tonul minor se întinde îndelung, când suit, când topit și pierdut undeva departe-departee...Îți pare că de acolo, de pe întinsul nebănuitelor stepe, răspunde răsunsetul cu aceiași sfâșietoare tristețe, repetă fiecare notă a doinei...Parcă sufletul cuiva se roagă de răspuns în această pustietate, unde nu-i nădejde – și totul împrejur e fără suflare și nimeni nu dă glas de răspuns la chemarea fără ajutor...Dar, iată cântarea mâhnită se întrerupe...Deodată o înlocuiește vijeliosul allegro... aprins de vârtejul bucuriei se înalță tonul major și sufilele se umplu de nădejde.

Vi s-a povestit vreodată tema acestei muzici? Ea e la fel de simplă și naivă, precum și viața acestui norod, închipuirea căruia i-a dat ființă. E viersul păstorului moldovean, a ciobanului basarabean, care și-a pierdut oițele în stea nemărginită și nu le putea afla. A între-

bat atunci de nu i-au văzut oile și stepa, și marea, și apele curgătoare, și nimeni nu i-a putut răspunde nimic: vântul sălbatic numai da glas chemării lui pline de deznădejde...Și ciobanul multă-multă vreme și-a căutat turma, a ajuns să nu mai nădăjduiască nimic și rătăcea fără țintă, aproape nebun de jale, când, deodată, a dat peste dânsele...Bucuria lui fu atât de mare, că a prins chiar atunci, în mijlocul mioarelor regăsite să joace, să cânte, ca un zănatic...Iată tot cuprinsul fără ingeniozitate al **doinei**. Muzica ei, ca și orice muzică populară, e elementară, cu o nuanță de colorit oriental și grăiește despre o oarecare tristețe, mocnită sub povara unei robii de veacuri..."

Aici sfârșește partea întâi a lucrării, partea care numai nuanțează tema. P. Crușevan este puternic acolo unde i se oferă șansa de a face deduceri, de a schița niște concluzii:

„Anii fugeau... Au trecut multe-multe veri... Moșnegi și babe, care râdeau la sunetele **doinei**, au pierit; noi ne-am ridicat, le-am luat locul și, cu vremea, am uitat de dânșii și am uitat și **doina**. Dar acum, când o ascult din nou, mi se pare că ea a fost compusă acuma, ca să glăsuiască basarabenilor despre neputința lor, despre nevolnicia lor și lipsa de voință, despre lipsa caracterului și a energiei în lupta pentru existență, despre neștiința lor nu numai de a ajunge biruitori într-această luptă veșnică și neistovită, ci și de îndepărtarea lor de pământul, pe care au văzut lumina zilei și nu vor face acea hrincă de pâine, ce le-a rămas de la părinți și strămoși..."

...Da, **doina**, este viersul fatal al basarabeanului...

Da, în **doină** se aude plânsul aceluia păstor, de cum apare în viața fiecărei societăți duhul umanității; și acest păstor plânge turma lui pierdută ori, aievea, turma lui de basarabeni...Dar el nu-i va regăsi niciodată, ca în **doina**, și niciodată nu se va veseli, precum ciobanul din legenda norodului, pentru că această turmă e prea neputincioasă și oricine vrea poate s-o tundă."

Și concluzia finală este un acord care peste ani ni-l aruncă nouă ca pe o dojană, fiindcă timpul nu ne-a învățat nimic și am rămas la fel de risipitori ca odinioară. Numai privatizarea în Moldova ce risipă de avuție națională a însemnat. Cuvintele lui P. Crușenam lovesc direct în esența problemei:

„Cum și de ce basarabeni se fudulesc să-și piardă așa ușor avuțiile?"

Ce defect psihologic ineluctabil se ascunde în natura lor, paralizându-le puterile și aptitudinile în lupta pentru existență?... Cine știe! Un singur lucru pot afirma: toți acei, care-i tund exploatează măestru în folosul lor, tocmai această coardă slabă...Cum o ghicesc? Nu mă apuc să descifrez. Uneori și trecătorii obscuri sunt observatori fini, aproape psihologi...Ori, poate, le-a dezvăluit taina acestei naturi și neputința ei sunetele **doinei**?"

Moartea lui Pavel Crușevan

Decesul lui a fost absolut neașteptat pentru cei care lucrau cu el. La ora 2 și 25 minute, la 5 iunie 1909, a căzut răpus de coasa morții.

Abia după moartea lui, cei care l-au cunoscut, au început să-i reconstituie portretul descoperind că chipul lui, fizionomia lui spirituală nu poate fi conturată simplist prin câteva trăsături de condei. Colaboratorul său, Dimitrie Suchin, scria în 1909 în ziarul *Drug*: „După felul cum cugeta el era un reprezentant viu al societății intelectuale ruse. Știa să dea amploare gândurilor sale, dar uneori nu-și imagina care ar fi finalul logic al visărilor sale. Credea în om, dar nu în omul concret, ci într-o plăzmuire a omului creat de el."

Avea o minte ce prindea ideile din mers. Cine discuta cu el imediat se convingea că gândirea lui politică trădează un mare om politic. Se aprindea ușor, această aprindere era combustia care alimenta temperamentul și fantezia scriitorului care lupta efectiv numai când avea adversarul în față. Dar putea trece la fel de ușor de la discuții generale la soluționarea unor probleme practice, imediate.

Funeraliile lui Pavel Crușevan au adunat atâta lume cum nu se mai pomenise la Chișinău. A fost înmormântat în curtea Mitropoliei. Cortegiul funerar de la Catedrală a trecut traversând bulevardul Alexandrovski spre locul unde urma să fie înhumat. Fotografii epocii au immortalizat aceste momente publicând imaginile în ziarele *Drug*, *Bessarabeț* ș.a.

După război, când au fost demolate ultimele rămășițe ale zidurilor Mitropoliei, mormântul lui, mormântul arhiepiscopului Vasile Parhomovici și încă vreo câteva, care se aflau în curte, au fost distruse. Osemintele arhiepiscopului Vasile Parhomovici au fost salvate de niște rude. Pe cele ale lui Crușevan nimeni n-a îndrăznit să le salveze. Intrasem în epoca comunistă, iar Lenin îl declarase dușman.

Posteritatea

Imediat după moartea lui a fost creat un comitet care aduna donații în scopul înălțării unui monument. Listele de subscripție erau publicate în ziarul *Drug*. Dar așa cum ades se întâmplă la noi, intenția bună nu mai ajunge să fie finalizată.

Tăcerea a acoperit ca un văl tot ce a fost legat de numele lui. Faptele bune s-au uitat mai întâi. Faptele rele au rămas la suprafață și de fiecare dată, când îi este pomenit numele, toți asociază pogromurile din Chișinău, dezastrul provocat evreilor din Chișinău. Numele lui licărește ba ici, ba colo ca vârful unui ghețar și, ca orișice ghețar, te lasă indiferent.

Umberto Eco, în romanul său *Pendulul lui Foucault* (Constanța, 1991), îl menționează pe Pavel Crușevan, dar numele

lui – devenit o curiozitate – nu mai poate fi găsit în nicio enciclopedie. A explica uitarea lui numai prin memoria prea scurtă a contemporanilor noștri ar fi o nedreptate.

Român rusofil, a scris un fel de reviem pentru națiunea care l-a lansat în lume. A încercat să-și facă un nume de glorie pe necazul evreilor. Golul sufletesc intern așa și n-a putut fi umplut. Lipsit de gravitația sufletească, văduvit de rădăcinile naționale, el nu și-a putut plasa rădăcinile în solul culturii rusești, acceptat numai în măsura în care servea interesele unui clan politic, unei pături sociale foarte subțiri.

Funeraliile lui Pavel A. Crușevan

ULTIMUL VLĂSTAR...

Pe acest om nu l-am cunoscut. Timpul lui a fost altul, unul mai grăbit ca al meu. Era pe la mijlocul anilor '80 ai sec. XX când cineva dintre cunoscuți mi-a telefonat acasă și m-a întrebat dacă nu doresc să cumpăr niște mobilă de epocă. Am mers pe strada Pușkin, în casa de lângă drum, mai la vale de Colegiul Pedagogic și acolo o doamnă relativ tânără a început să-mi arate ce are de vânzare. Mă interesau cărțile vechi și documentele, dar dintre acestea la ea nu se găseau, afară de o poză cu un colț ars. Era o poză originală a lui Pavel Crușevan. M-am interesat de unde o are și proprietara, oarecum fâsticită, mi-a mărturisit că aparținuse stăpânului acestui apartament. Statutul ei nu-mi era clar, dar nici nu mă interesa. Mă interesa proveniența fotografiei și de ce are colțul ars. Mi-a spus că el în ultimul timp locuia la Buiucani și acolo a avut un acces de furie când a nimicit o bună parte din hârtii și cărți vechi. Fotografia a fost salvată.

„– Cum se numea stăpânul?

– Crușevan.

– Era rudă cu Pavel Crușevan?

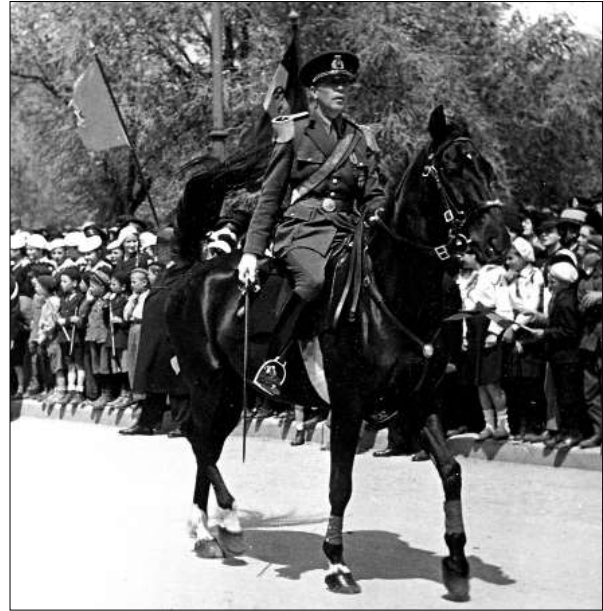
– Era nepotul lui.

– Și mobila?...

– Tot lui Pavel i-a aparținut. Biroul acesta mic, de scris, șifonierul și un servanț cu vitrina de sticlă.”

Priveam năucit. Biroul acesta mic, cu incrustații, ars într-un colț de o țigară uitată aprinsă, era biroul la care Pavel Crușevan își scria opera. Pe acest birou fusese scrisă cea mai luminoasă carte a lui, *Basarabia*, tipărită în 1903 și însoțită cu o suită uimitoare de fotografii.

Doream să procur mobila, suma era relativ mică pentru un om cu stare materială

Pavel Epaminond Crușevan la parada militară,
10 mai 1938

bună – 800 de ruble, eu însă trăiam pe atunci din niște mici onorarii și această sumă îmi părea enormă, chiar dacă aș fi împrumutat-o. Am plecat luând cu mine doar fotografia. Cineva mi-a spus mai târziu că mobila fusese achiziționată de muzeul „Gr. Kotovski și S. Lazo”. Care a fost soarta acestui set după desființarea muzeului n-am mai putut urmări.

A doua întâlnire virtuală cu acest ultim vlăstar al Crușevenilor am avut-o la „Moldova-film”.

El era ca o legendă, ca un om venit de pe alt tărâm. Câștiga un ban fiind un fel de consultant la filme. Demonstra actorilor cum se ține furculița și cuțitul la o recepție regală și tot el arăta cum se încalcă un cal și cum se ține sabia la o paradă ori în timpul acordării onorului. Era folosit ca o enciclopedie a bunelor

maniere. Și dacă în filmele de atunci se respectă întocmai detaliile de epocă și jocul actorilor corespunde epocii, meritul aparține acestui ultim vlăstar al Crușevenilor, care fusese ofițer în armata rusă și mai apoi a ajuns colonel în Armata Română.

A treia întâlnire cu el am avut-o târziu, pe la începutul celui de al treilea mileniu. O nepoată de-a lui mi-a adus un fragment dintr-un album de familie. Poze din diferiți ani, din diferite epoci, dar foarte frumoase și pline de viață. Era în aceste poze partea cea mai mirifică a Basarabiei, care venea prin acest ultim vlăstar al Crușevenilor.

Biografia lui mi-a relatat-o în detalii scenaristul și regizorul Valeriu Gagiu, care era în bune relații cu el și-l angaja în calitate de con-

sultant la filme ca să fie și el cu o bucată de pâine mai bună.

Într-o seară, nu cu mult înainte de decesul lui Valeriu Gagiu, am avut o lungă discuție telefonică în care acesta îmi relatase că Pavel Epaminond Crușevan, a fost condamnat la moarte de trei ori, în trei regimuri diferite, și de fiecare dată a scăpat cu viață datorită spiritului său ieșit din comun. Prima oară a fost condamnat și urma să fie împușcat de Armata Roșie, ca un ofițer țarist, ajuns în Basarabia natală, unde era deja instaurată administrația românească, a fost din nou condamnat la moarte, ca mai apoi să fie grațiat, iar ultima oară a scăpat ca prin minune din mâinile NKVD-ului sovietic.

Un om deosebit cu un destin deosebit, ultimul vlăstar al Crușevenilor...

Pavel E. Crușevan (primul din stânga, rândul II) în mijlocul rudelor

UN BULGAR CARE A SCRIS PRIMELE MANUALE ROMÂNEȘTI

Dacă Chișinăul trebuie să învețe ceva esențial de la lecțiile trecutului, apoi aceasta trebuie să fie marea lecție a Memoriei.

La Cimitirul Central, chiar în fața bisericii era un monument funerar de toată frumusețea. Cioplit frumos în marmură albă, el era suplu, modest și emana eleganță spirituală, întocmai cum odinioară emana cel care fusese înhumat aici.

Scriu era, fiindcă azi el nu mai este. Un monument enorm, dar marmură neagră acoperă ceea ce cândva aparținea lui Ioan Doncev.

O stradă din Chișinău îi poartă numele, iar mormântul a fost profanat...

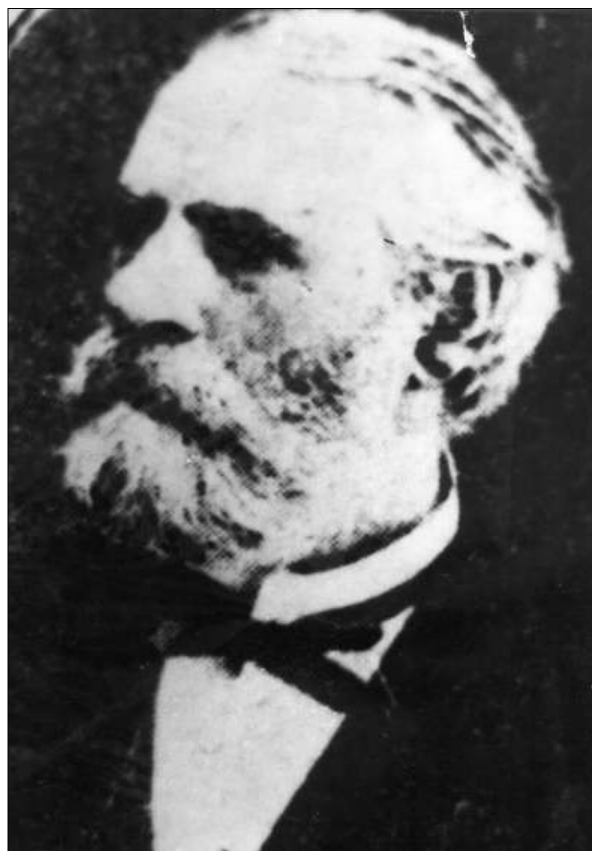
Ioan Doncev s-a născut în Chișinău în 1821, într-o familie mixtă. Tata era sârb, mama româncă din Basarabia.

Era perioada complicată de colonizare a Basarabiei, politică promovată insistent de generalul I. Inzov, care era responsabil de acest proces.

El salva de la exterminare populația bulgară care era persecutată drastic de turci, în primul rând, pe motive de credință creștină ortodoxă.

Dar bulgarii sperau foarte mult că, având sprijinul Rusiei, vor reuși să se elibereze, iar până atunci urmau să obțină prin hărnicia lor două lucruri primordiale: să acumuleze bani ce vor putea ajuta la eliberarea țării și să facă studii pentru că școala bună era o garanție a unui viitor bun.

Ioan Doncev trece prin mai multe școli basarabene. La 4 mai 1829 este înscris la școala ținută din Chișinău, iar la 12 septembrie 1833 la liceul regional din localitate, pe care îl absolvă în 1839.

Ioan Doncev

După absolvirea liceului este numit profesor de istorie și geografie la școala ținută din Tighina, tot aici mai predă latina și aritmetica. În 1847 reușește să revină la Chișinău la școala ținută, unde învățase cândva. Aici predă limba română până în 1853. În perioada 1853-1866 predă limba română la liceul de băieți nr. 1. După care problema limbii române este scoasă de pe agenda de lucru a liceului.

În acest răstimp el tipărește două cărți fundamentale pentru cultura noastră: *Abecedă rumână*, Chișinău, 1865, și *Cursulu primitiv de limba rumână* (Chișinău, 1865), devenind,

Gimnaziul nr. 1 de băieți, Chișinău, fotografie de epocă

astfel, autorul primei gramatici românești scrise cu litere latine în Basarabia.

Tot la Chișinău, în 1877, când a început războiul pentru eliberarea Bulgariei, el editează un ghid de conversație ce urma să fie utilizat, în primul rând, de militarii ruși care luptau alături de cei români: *Convorbiri și cuvinte informative ruso-române*. Activitatea lui pro limba română nu era privită cu ochi buni de administrația rusească și el a fost scos din liceu.

În ultimii ani de viață este director al Azilului de copii „Balș”. A decedat la 1.IV.1885, la Chișinău, și a fost înmormântat la Cimitirul Central.

După 1990 o stradă din Chișinău îi poartă numele. Iar după 2000 niște responsabili de la cimitir au decis că el nu mai are nevoie de un loc de odihnă pe veci, deși mormântul lui era un loc de pelerinaj pentru cei care știu cât de greu și-a făcut loc limba română în școala rusească...

Orfelinatul „Balș”, fotografie de epocă

UN CTITOR AL ASTRONOMIEI NAȚIONALE

Nicolae N. Donici este un vlăstar din marile arbore al Doniceștilor. Matematician de forță, el s-a specializat într-un domeniu poetic – astronomia, preferând ramura cea mai progresistă a acestei științe – astrofizica.

A mai avut două pasiuni, paralele preocupărilor astronomice – muzica și politica. Obârșia lui Nicolae Donici este un subiect de roman. S-a născut într-o familie de nobili, dar a crescut, a fost educat și împroprietărit de o altă familie.

A văzut lumina zilei la 1 septembrie (14 septembrie st. n.) 1874 la Petricani, suburbie a Chișinăului, în familia lui Nicolae Andrei Donici, „kameriunker” la curtea împăratului Alexandru II, și al Lemonei Macari din Odesa, căreia în familie i se mai zicea Melania. A fost botezat la Biserica „Sf. Haralambie” din Chișinău la 22 septembrie 1874.

Încă din copilărie a rămas orfan. Tatăl lui s-a sinucis, mama a decedat în scurtă vreme după această nenorocire și de educația lui s-a îngrijit sora mamei, Elena. Ea l-a încurajat să facă studii bune, observând pasiunea lui pentru astronomie, i-a dăruit moșia Dubăsarilor ca să-și realizeze visul, adică de a organiza un laborator astronomic.

La 16 ani a pus temelie observatorului astronomic, la 21 de ani, absolvind cu mențiune universitatea, se consacră cercetărilor astronomice, analizei spectrale a astrilor, preferând îndeosebi să cerceteze Soarele și Luna.

Lucian Predescu în enciclopedia *Cugetarea* îl prezintă astfel:

„**Donici Nicolae**, proprietar, dir. observatorului astronomic din Dubăsarii Vechi, Basarabia, membru al Academiei Române (1922) și

Nicolae N. Donici

al Institutului din Coimbra, Portugalia (1912). Născut la 1/14 septembrie 1874 în Chișinău. Descendent din fabulistul Donici. A urmat la Colegiul Richeleu din Odesa, 1893, și la Universitatea din Odesa, 1897. Șeful misiunii astronomice a Academiei de Științe din Petrograd, 1901-1916; om de încredere al țarului, 1909; subsecretar de stat în Consiliul imperial rus; din 1924 conduce secția Fundației Culturale „Principele Carol”. A publicat numeroase studii astronomice în buletinele Academiei Imperiale de Științe din Petersburg și ale Academiei Române. Membru al Uniunii Astronomice Internaționale, 1922.

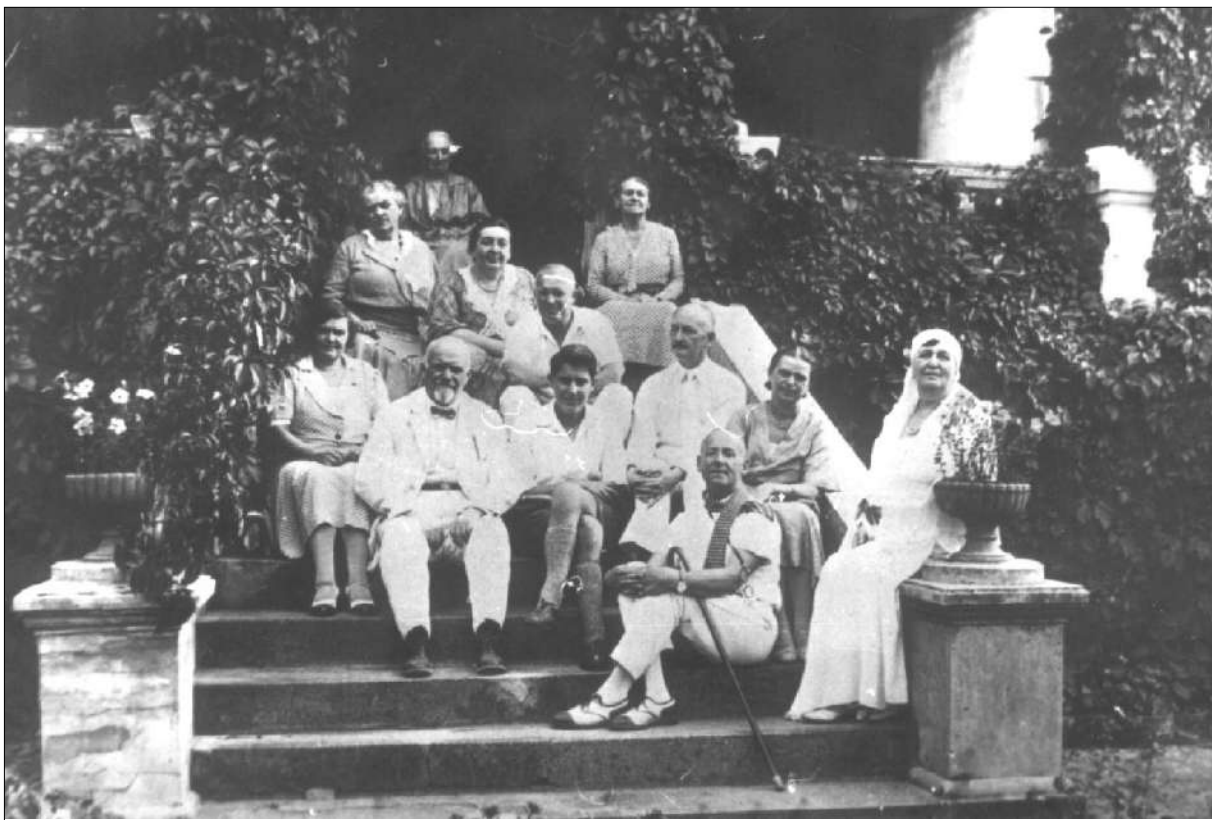
Opera: N. Donici. *Raport sur le Premier congres de l'Union astronomique tenu à Rome de 2 au 10 mai 1922* (București, 1923); *Observatoire d'Astronomie Physique...* (1924); *Sur une methode nouvelle d'investigation des phénomènes solairs* (1924; și ed. română, Chișinău, 1927); *Observatorul... situat în Dubăsarii Vechi* (1929); *Al patrulea congres al Uniunii Astronomice Internaționale* (septembrie, 1932); *Al treilea congres...* (1929); *Al patrulea congres* (1933) ș.a.

Magdalena Stavinschi, directorul Institutului Astronomic al Academiei Române, consemna într-un articol: „...În 1922, N. Donici devine membru al Academiei Române. Nu era decât o recunoaștere a unor merite pe care confrății săi de breaslă i le apreciază mai demult. Astfel, din 1897 Société Astronomique de France îl cooptase printre membrii săi, deși Donici avea pe atunci abia 23 de ani. Calitatea sa de membru al acestei binecunoscute Societăți, ca și

cercetările sale astronomice remarcabile, determină menținerea sa frecventă în paginile Buletinului Societății. În intervalul 1902-1906 a fost membru al Academiei imperiale din Sankt Petersburg. În 1912 fusese ales membru de onoare al Institutului de Științe din Coimbra (Portugalia). De altfel, tot înainte de război, Donici devenise și membru al Societății Germane „Astronomische Gesellschaft”. [Viața satului, 22 octombrie 1994, supliment]

Debutul l-a făcut într-o revistă germană, publicând un articol în 1898. Și tot din același an a fost secretar al Cancelariei de Stat de pe lângă Consiliul de Stat.

Construirea unui observator astronomic într-un sat n-a fost o întreprindere ușoară. Tânărul astronom a executat niște schițe în baza cărora un mecanic de excepție de la observatorul Pulkovo, din preajma Sankt Petersburgului, N. Ticenکو, a construit un spectroheliograf dintre cele mai moderne pentru timpul său.

Nicolae N. Donici, primul din stânga, în mijlocul prietenilor și rudelor pe scările conacului de la Dubăsarii Vechi

După terminarea Primului Război Mondial, în Europa funcționau șapte aparate de acest fel, cel al lui Donici fiind cel mai performant.

La fel s-a procedat și cu telescopul pentru care au fost comandate lentile în Germania. Lentila refractoare, dotată special cu aparat de fotografiat, în fiecare an călătorea până la Jena, în Germania, ca să i se înnoiască spoiala cu argint.

Revoluția din 1917 l-a găsit la Dubăsarii Vechi, moșia urmă să-i fie expropriată în legătură cu noua lege funciară. Dar primirea lui în rândurile membrilor Academiei Române și adresarea savanților francezi către rege, cu rugămintea de a păstra intactă această oază a științei, au salvat observatorul de la Dubăsarii Vechi de ruinare.

A colindat lumea în lung și în lat: America (1928-1932), Africa (1900), Sumatra (1901), Cambodgia (1904) și mai multe țări europene. A ajuns în Siberia, în golful Mexic și chiar a făcut, în 1903, o ascensiune pe Montblanc, de dragul unor rezultate cât mai precise.

Evenimentele din 28 iunie 1940 îl fac să părăsească Basarabia lăsând totul în voia sorții. Iar destinul ulterior n-a fost prea îngăduitor cu el.

Când s-a întors din refugiu, în vara lui 1941, a găsit observatorul distrus. Spectroheliograful, mândria lui, fusese furat. O parte din aparate au fost descoperite întâmplător într-un subsol al Școlii Eparhiale de Fete din Chișinău. Tot ce a fost găsit a fost dus la observatorul din București.

În 1944, la 15 aprilie, când Bucureștiul a fost bombardat fără milă, o bombă a căzut în casa în care locuia, distrugându-i toate obiectele, hârtiile și tot ce mai avea. L-a salvat numai faptul că în acel moment era plecat cu treburi în oraș.

A plecat în Germania și de acolo a reușit să ajungă la Paris, unde prietenii francezi l-au aranjat la observatorul astronomic. Copiii și soția au plecat în Argentina, el însă n-a dorit să-i urmeze și, după toate probabilitățile, s-a stins din viață la Nisa, într-un azil de bătrâni, în anul 1960(?)...

În anul 1948 a fost exclus din rândurile membrilor Academiei Române. Revoluția din decembrie 1989 l-a repus, în 1990, în rândurile membrilor acestei instituții.

P.S. De curând cineva mi-a adus o tăietură din revista *Apropo. Magazin*, unde negru pe alb scria că bustul astronomului, dezvelit cu fast la Dubăsarii Vechi, a fost descoperit de cineva la o firmă care colectează fier vechi. E și acesta un semn al epocii noastre...

Conacul de la Dubăsarii Vechi

UN CRONICAR AL VIEȚII PREISTORICE

Alexandru N. Donici

Fără îndoială – în marele arbore genealogic al Doniceștilor, trebuia să existe și o asemenea ramură. Un om pasionat până la sacrificiu de trecutul preistoric, cu o operă scrisă în franceză și tradusă în mai multe limbi, înobilează blazonul acestui neam.

Obârșia coborâtă în negura vremurilor se poate deduce de la acel Nicora vel-vornic Donici (1619). Linia trece prin Andrei-aga Donici, Darie vel-logofăt ajungând până la bunicul lui Nicolai Manolache Donici, care a fost

mareașal al nobilimii. Au fost posesori de mari moșii, chiar Alexandru N. Donici avea o moșie de peste 1000 de desetine, pe care a pierdut-o în timpul exproprierilor, al reformei agrare de după Unire.

Tatăl lui Alexandru N. Donici era rudă cu fabulistul Alexandru Donici. Mama sa, Ana Dobrova, era înrudită cu familia Ziloti, cunoscută în Basarabia și prin faptul că l-a dat pe celebrul pianist Alexandru Ziloti.

Alexandru N. Donici, în 1905, absolvă liceul și pleacă la Paris. Cauza plecării ține de simpatiile lui revoluționare care riscau să-l atragă în cercuri cu preocupări antistat, antimonarhie etc. Plecarea lui a dus la dispariția unui ostaș de rând al revoluției, dar și la apariția unui mare savant. Formal, rămânerea lui la Geneva se explică prin obținerea cetățeniei elvețiene, prin munca voluntară (la început) în laboratorul eminentului său profesor Eugène Pittard. Mai apoi, este numit asistent al acestuia, deținând funcția respectivă timp de 12 ani.

„Obârșia științifică” a savantului trebuie căutată, în primul rând, în pasiunea lui pentru istorie, arheologie și științe naturale, în acel capitol important din istoria veacurilor de până la Hristos, numit antropologie. În ultima sa carte *În negura vremurilor* (1935), apărută la Chișinău cu un an înainte de a se stinge din viață, el descrie obiectul preocupărilor sale:

„De unde venim? Iată chestiunea care a stârnit, mai ales în ultimul deceniu, interesul universal, îndreptându-l asupra problemei vechimii și originii rasei umane.

Teza e vastă și pasionantă...

...Documentele cele mai vechi sunt scrise acum aproape șapte mii de ani. Dincolo de

această dată, totul e întuneric trecând în domeniul legendelor ce tind a explica – trecere cu metoda lui – originile diferitor neamuri. Babilonienii, de pildă, ajung în calculele lor la cifra astronomică de 432 000 de ani; chinezii – la 129 600; egiptenii – la 24 925; evreii – la 5 695 de ani și așa mai departe.

Deci, scopul principal al studiilor preistorice stă în încercările de a descoperi originile primilor oameni, reconstituindu-se viața lor din epoca când ei, fiind sălbatici, trăiau având un singur scop, și anume, acela de a lupta necontenit cu moartea spre a putea trăi mai departe.

Ori, dacă dorim a împrăștia umbrele misterioase ce întunecă aceste probleme, trebuie să ne adresăm martorilor, care se pot găsi: în primul rând, la osemintele oamenilor diluviali din stratele geologice, apoi la rămășițele animalelor ce nu mai există, în fine – la produsele industriei manuale, acoperite actualmente de stalactite și grămădite pe meleagurile unde trăiau strămoșii noștri sub cenușa și cărbunele din vetrele lor, adică niște resturi din viața lor zilnică.”

În *Cuvânt-înainte*, în numai câteva propoziții, autorul ne descifrează originea pasiunii sale, dezvăluindu-ne și resortul secret al acestei pasiuni. Preocupat de originea provenienței umane în general, el are și un interes axat pe meleagurile noastre, căutând să descopere firul unei continuități umane pe aceste locuri, ca alți savanți, la rândul lor, să poată restabili consecutivitatea acestei viețuiri. Planul mare universal, planul european al cercetării are în focar și teritoriul basarabean. Nu cred că un patriotism local l-a îndemnat spre o asemenea accentuare a problemei științifice, mai degrabă dorința de a sublinia că, în planul cercetării preistorice, aceste teritorii dețin informații extrem de valoroase și, în consecință, suntem datori să le valorificăm. Concluzia lui Al. Donici, pentru cei preocupați de aceste probleme, dar mai ales pentru publicul neinițiat, se prezintă astfel: „Prin urmare: preistoria e o știință care, bazându-se pe fapte pozitive, cercetează ceea ce s-a petrecut înaintea

epocii când oamenii au început să descrie evenimentele din viața lor.” [*În negura vremurilor. Omul diluvial în Europa*]

Antropologia ajunsese în centrul atenției publice și, din cauza mișcării fasciste din Europa. Căutarea originii și a purității raselor a culminat în Germania cu purificarea etnică. În lucrările sale, Al. Donici nu lasă loc fanaticilor purismului rasial, demonstrând că, încă din preistorie, rasele erau amestecate. În mormintele cercetate de el, a descoperit că în același mormânt se întâlnesc tipuri antropologice diferite: bărbați dolihocefali și femei – brahicefale. Deci, bărbații își aduceau sau răpeau femei din alte părți, din alte teritorii.

Publicului neinițiat aceste preocupări i se par abstracte, chiar stranii. Deși, să zicem, un ziarist bun cum era V. Nedzelski de la *Bessarabskoie slovo* (nr. 2527) l-a caracterizat extrem de exact: „Printre basarabenii care s-au evidențiat și lucrează pe tărâmul științei, trebuie mai întâi de toate să-l pomenim pe A.N. Donici, asistentul laboratorului de antropologie la Universitatea din Geneva. Trebuie să-l notăm pe d. Donici nu numai pentru faptul că el este un savant serios și solid și un adânc cunoscător al obiectului său, dar și pentru motivul că ramura de știință în care lucrează – antropologia – este inaccesibilă marelui public și în această materie cineva poate să fie mare savant, să aibă nume mondial și totodată să rămâie cu totul necunoscut concetățenilor săi. În epoca noastră mercantilistă, serviciul dezinteresat, înalt și din idee, într-o știință ca antropologia este aproape un sacrificiu, trezește un respect adânc și nu poate să rămâie neobservat.

A.N. Donici lucrează în Elveția, dar nu-și uită țara natală. Cercetările sale de pe urmă, datate cu anii 1930 și 1931, sunt consacrate Basarabiei. Trecutul preistoric al Basarabiei este prea puțin cercetat. Dar el prezintă un interes enorm. Din cauza situației sale geografice, Basarabia a fost în toate timpurile un «Coridor al popoarelor» ce au trecut din Asia în Europa

și viceversa. Aceste popoare dispărute, deseori enigmatice, au lăsat urme, aproape șterse de veacuri, în chip de movile, grădiști și vechi morminte. [Viața Basarabiei, 1932, nr. 4]

Înzestrat cu har artistic, Alexandru N. Donici desena bine, sculpta și prefera să execute singur reconstituirea pieselor antropologice. În laboratorul său de la Geneva se păstrează planșe executate de el, iar cărțile pe care le publica prefera să le illustreze el însuși.

Altă pasiune extraordinară a lui era muzeografia. Depista ușor piesele valoroase, colecționa fără odihnă mostre care pe parcurs își ocupau locul în fondurile muzeelor, știa să explice oricui, pe înțeles, nuanțe științifice profunde.

Când s-a oprit la Chișinău în Hotelul „Suisse”, în câteva zile și-a prefăcut odaia în spațiu de muzeu, desfășurându-și colecția sub ochii oaspeților săi.

Dr. N.N. Moroșanu, antropolog și arheolog, descrie aproape cu duioșie aceste slăbiciuni ale colegului mai în vârstă:

„Cele câteva excursii ce le-am făcut cu prea regretatul meu prieten Alex. Donici prin împrejurimile Chișinăului, vizitele taberilor de țigani, apoi întâlnirile noastre, întotdeauna secondate de dicuțiile cele mai vii, afectuoase și aproape interminabile, vor rămâne neșterse pentru totdeauna din memoria mea. Nu voi uita, de asemenea, niciodată, interesul și starea sufletească ce palpitau în Alex. Donici la vederea vreunei piese interesante pentru știință – muzeu.” [Viața Basarabiei, 1936, nr. 11-12]

Pentru el, cunoașterea trecutului nu era o preocupare abstractă. Avea un respect deosebit față de rudele sale. Când compozitorul Konstantin Romanov i-a făcut cunoștință cu astronomul Nicolae N. Donici, s-a bucurat neșpus, întreținând în continuare strânse relații de prietenie.

Tot ce era legat de Basarabia, de patria lui, îl interesa, îl captiva. Urmărea cu atenție materialele publicate în revista *Din trecutul nostru* care avea preocupări aproape similare numai

că mult prea apropiate de istoria contemporană. În 1934, în revista *Din trecutul nostru* (nr. 13-14) este publicat un fragment dintr-o scrisoare: „Vă sunt foarte recunoscător, dragă Gheorghe Gavrilovici, pentru erudita broșură despre armeni... Ați ales o specialitate foarte interesantă, ceea ce, în epoca noastră mercantilă, este un adevărat eroism. Aveți dreptate – de a trăi în trecut, actuala epocă e prea tristă. Cu plăcere am citit lucrările Dră., splendidă documentare. Vă doresc succes în viitor și mulțumesc pentru amintire.”

S-a stins din viață prea devreme, din cauza unor probleme cardiace. În ultimii ani de viață, inima i se oprea din când în când, parcă prevenindu-l că a obosit și are de gând să înceteze să mai bată. Fapt ce s-a și întâmplat în ziua de 13 mai a anului 1936.

A fost înmormântat la Geneva, acolo unde și-a descoperit vocația și s-a realizat ca savant de talie europeană.

FIȘIER BIOGRAFIC

DONICI, Alexandru N. (15.VI.1886, Chișinău – 13.V.1936, Geneva)

S-a născut în familia moșierului Nicolae N. Donici. A copilărit în comuna Noua Suliță (plasa Briceni, jud. Hotin) și la Năvârneț (jud. Bălți).

Studii medii: liceul din Chișinău, ulterior – un liceu din Kiev (1905).

Studii universitare la Paris și Geneva.

Din 1919, asistent la laboratorul de antropologie a Universității din Geneva, colaborând cu vestitul profesor Eugene Pittard.

În 1925 și 1935, a făcut donații valoroase din colecția sa preistorică (paleolitic și neolitic din Franța și Egipt) Secției Arheologice a Muzeului de Istorie Naturală din Chișinău.

În 1928, a făcut săpături pe teritoriul Basarabiei.

În 1935, a vizitat Chișinăul, oprindu-se la Hotelul „Suisse” (azi Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”).

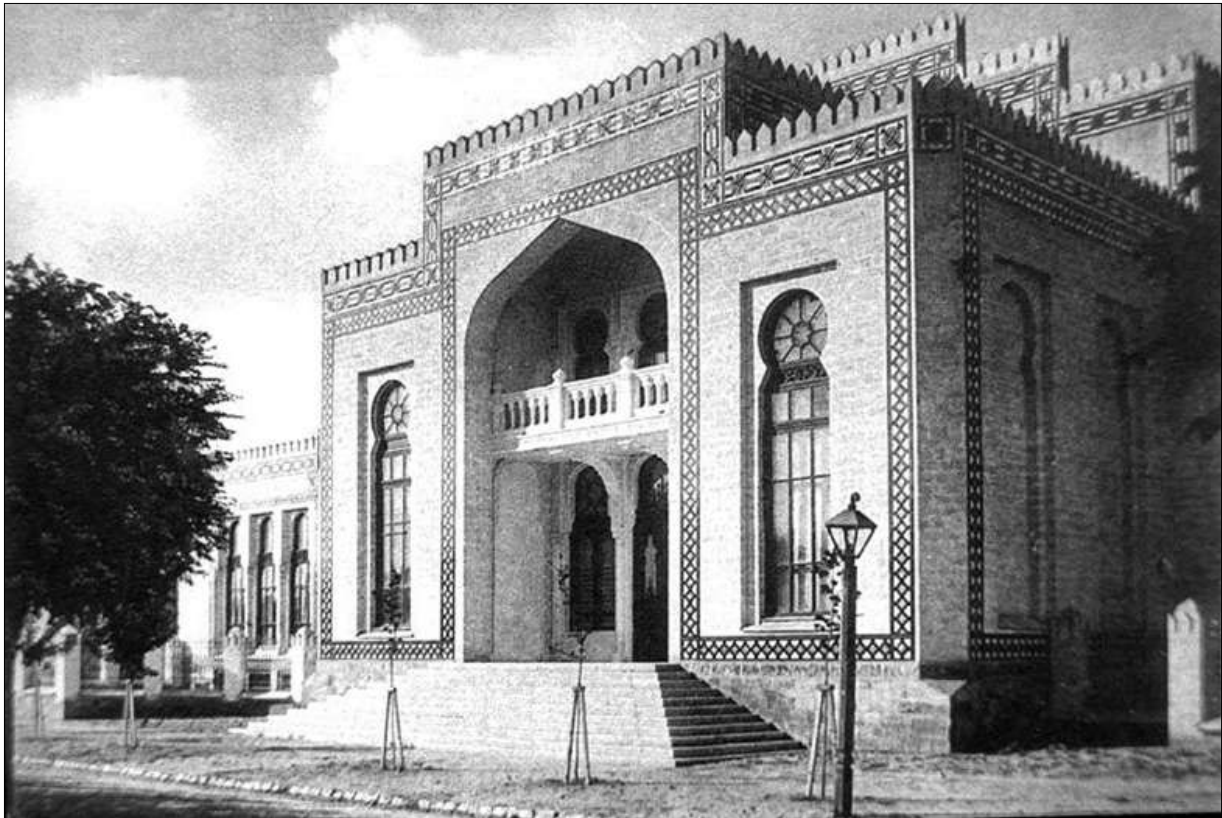
În același an, a fost premiată lucrarea lui *Crania Schytica Contribution al'etude antropologique du crâne scythe et essai relatif a l'origine géographique des Scythes* (București, 1935). La concursul anunțat de Universitatea din Geneva, participaseră încă 14 lucrări. Juriul a conferit premiul *Éduard Claparède* lui Alexandru Donici. Era primul caz când prestigiosul premiu era acordat unui străin. Solemnitatea înmânării premiului a avut loc în luna iunie, în „dies academicus” a Universității.

Opera lui este de proporții impunătoare și necesită o bibliografie detaliată. Sumar însă, lu-

crurile se prezintă astfel: 12 lucrări despre antropologia și etnologia României; patru lucrări cuprind protoistoria României; nouă lucrări sunt dedicate în general temelor de antropologie, etnologie și morfologie; 16 lucrări sunt dedicate preistoriei și paleontologiei Europei. Spațiul dintre aceste lucrări de cercetare a fost acoperit, desigur, de sute de articole cuprinzând rezultatele preliminare ale cercetărilor.

În România a trimis lucrarea sa de proporții *Crania Scythica* (200 de pagini).

În 1935, la Chișinău, a tipărit studiul *În negura vremurilor*.

Muzeul de Istorie Naturală pe care l-a vizitat în mai multe rânduri Alexandru N. Donici

CU DOR DESPRE ION DRON

Ion Dron

Sunt oameni a căror lipsă o simți ca pe o povară. Aștepti ca în orice clipă să se deschidă ușa și vijelios să intre pe ea Ion Dron cu celebra-i frază: „*Vreți voi ori nu vreți, dar totu-na când eu n-o să mai fu o să scrieți și despre mine.*”

A fost omul cu care m-am certat cel mai mult. Pe întreg parcursul vieții mele dacă aş aduna toate confruntările pe care le-am avut, totuna n-aş putea să întrec confruntările pe care le-am avut cu Dron. Dar nicio secundă n-am încetat a fi prieteni, căci noi ne certam pe

baza unor principii sau din cauza unor principii și niciodată n-am întrecut măsura și n-am atacat persoana.

Aceasta era măsura tactului lui Ion Dron.

Era mereu nemulțumit – lucrăm prea încet, lucrăm prea puțin, tipărim prea puțin. El se sufoca, avea lucrări, avea planuri, dorea, râvnea să fie editat.

Se prea poate că pentru tot ce reușea el să adune, să cerceteze, să transpună în viziunea lui, ar fi trebuit nu o editură și nu două, și evident că motivul nemulțumirii era permanent.

Avea conflicte la Academie. Era vorba de o altă viziune asupra problemei minorităților din Moldova, și locul lor în cultura noastră. Cu el nu se discuta, el era pur și simplu calomniat. A fost nevoit să susțină teza de doctor habilitat la Moscova, căci aici nu i-au permis. Toți și-au amintit de studiile lui, de serviciul militar, dar nu doreau să vadă în el omul și cu atât mai mult să accepte savantul.

Nu era o greșală la mijloc, era o invidie ordinară atât de specifică nouă.

Ion Dron era un savant cu fantezie, un om deprins să riște, expunea ipoteze nu numai riscante, aproape imposibil de demonstrat. Dar acesta era spiritul lui. În dorința de-a cuprinde necuprinsul el își găsea împlinirea. Greșea des, era imposibil să nu greșească, dar niciodată nu s-a ferit să meargă pe muchie, să balanseze și niciodată nu s-a dezis de gândul că trebuie să vadă limanul.

Optimist cum mai rar se întâlnește în vreme de criză și de tranziție, cum a fost Moldova în anii '90, credea sincer că lumea poate fi schimbată, că ea poate deveni mai bună, dacă vom publica cărți, vom tipări ziare, vom vorbi

cu drag despre trecut și cu multă speranță vom vorbi de viitor.

I-am publicat *Bibliografia*, era o totalizare. El o dorea ca pe o etapă. Eu nu credeam că e timpul, dar tot el a avut dreptate.

Mi-a pus o problemă grea, o problemă care trebuie s-o rezolv. Cine va moșteni și va continua ceea ce noi am început? Era gândul lui permanent. Cele două fiice erau departe de preocupările lui și cineva trebuia totuși să moștenească și să prelucra zecile de manuscrise, sutele de mii de fișe cu însemnări și ceea ce-i mai important – să moștenească dorința de-a schimba ceva în această lume și optimismul că schimbarea se va produce.

Mă ruga sincer să am grijă de ceea ce eu am acumulat, ca această comoară să nu rămână risipită pe drumuri, așa cum s-a întâmplat adeseori în lumea noastră.

Mormântul lui Ion Dron,
Cimitirul Central, str. Armenească, Chișinău

Casa Cărții „Petru Movilă”. Lansarea enciclopediei *Femei din Moldova*.
Chișinău, martie 2000

A plecat din viața mea fulgerător, după cum a și intrat în ea. L-am întâlnit pe stradă în 1996, îi cunoșteam fizionomia din ziar, l-am oprit și i-am spus: „*Sunteți Ion Dron? Vreau să colaborați la enciclopedia Chișinău.*” A acceptat fără ezitări și a doua zi era în editură ca să-și ia programul de activitate. Tot așa într-o zi el n-a venit la editură, ca să aflu că a avut un atac cerebral în plină stradă.

Cu ajutorul lui Serafim Urecheanu și al lui Dragoș Vicol i-am făcut un loc de veci la Cimitirul Central. Nu se poate spune că am făcut un lucru extraordinar, dar pentru prima oară Ion Dron era apreciat la justa lui valoare...

S-a grăbit să trăiască, era sigur că va întrece timpul, era sigur că adversarii se vor lăsa convinși de ideile lui, că mai marii Academiei într-o zi îl vor chema, propunându-i o funcție, dar timpul este totuși mai tare ca noi...

El a plecat și numai fraza lui mai stăruie în urechile noastre, în inimile celor câțiva colaboratori de la Editura „Museum”, care l-au prețuit cu adevărat: „*Vreți voi ori nu vreți, dar totuna când eu n-o să mai fu o să scrieți și despre mine...*”

...Chiar și această tristă presupunere a lui Ion Dron s-a împlinit.

A MAI PLECAT O GENERAȚIE...

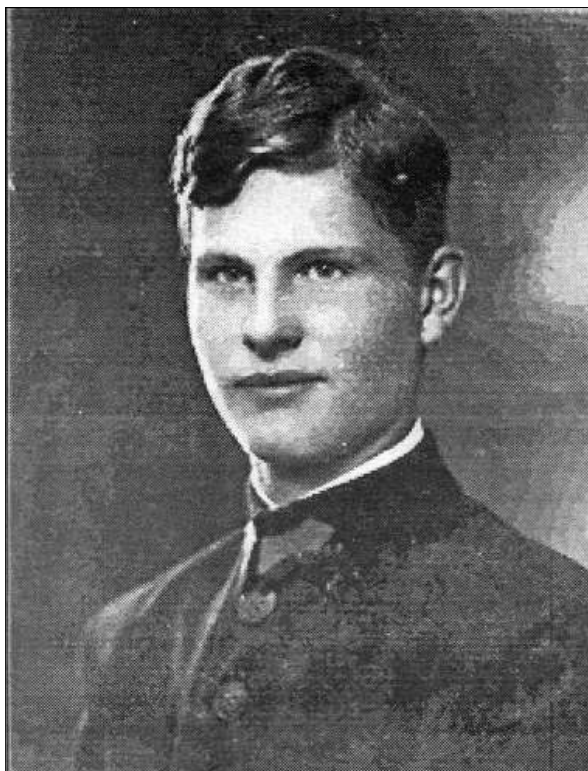
S-au dus pe rând, fără zgomot de surle și trâmbițe. Au plecat cu multă demnitate, întocmai așa cum au trăit. A fost o generație formată la Seminarul Teologic și la cele câteva licee de elită pe care le-a avut Basarabia: „B.P. Hasdeu”, „M. Eminescu”, „Alecă Russo”, „Alexandru Donici”, Liceul Militar „Regele Ferdinand” și cele câteva școli eparhiale și normale.

Nu-i putem enumera pe toți. Îi vom menționa doar pe patru de la Seminarul Teologic pe care i-am cunoscut îndeaproape: Toma Istrati, Ieremia Ursu, Petru Popa și Vlad Dumbravă.

Erau deja la o vârstă înaintată, aveau, probabil, mari probleme de sănătate, dar când era vorba de Basarabia, de Seminarul Teologic se transformau ca prin minune în băieții veseli de altădată. Acesta e miracolul educației românești...

Acum doi ani, la 20 septembrie 2010, a plecat dintre noi prof. Vlad Dumbravă. Ne lega nu numai o prietenie, ne lega o strânsă colaborare. Îmi trimetea informații, aduna informații. Scria de ani buni o istorie a Seminarului Teologic din Chișinău. Avea sute de poze, avea multe pagini scrise, dar nu mai vedea limanul la această operă de căpătâi. Ultima dată când am fost la el la București mi-a arătat odaia în care mai bine de jumătate era acoperită cu cărți și xerocopii despre Basarabia. Nivelul acelor materiale aproape că echivalau cu înălțimea mea și-mi aminteau mai mult de un parapet de tranșee în dosul căruia luptă de unul singur Vlad Dumbravă.

Nu știi cum găsea timp să te întâmpine în București, să te viziteze la Chișinău, să te însoțească la o adresă necunoscută, să-ți șoptească unde ai mai putea merge pentru a găsi o nouă

Seminaristul Vlad Dumbravă

pistă legată de trecutul ținutului dintre Prut și Nistru.

Ne scriam destul de des. O mostră de scrisoare o prezint aici:

„8 mai 1998, București

Hristos a Înviat!

Stimate domnule Iurie Colesnic,

Deși am fost la dl Gheorghe Sârbu după 25 aprilie 1998, împreună cu dl Tomiță (Toma Istrati – *n.n.*), nu am putut vedea cum arată acea broșură pe care o are în casă, unde e vorba despre poetul Ion Sârbu (sau e o lucrare a poetului).

El se mișcă greu, dl Sârbu vorbește greu, totuși ne-am înțeles, cu răbdare, spunându-le

unele date, pe care le arăt mai jos. I-am spus că veți trece pe la el. Dar atenție, se cam enervează dacă nu e lăsat să vorbească. Ar fi bine să veniți mai repede, să nu se întâmple ca și cu dna Ana Cunescu, care în Săptămâna Luminată am înmormântat-o, ea v-a așteptat încă de anul trecut. Feciorul ei știe că veți veni. Părintele Vasile Țepordei, pr. S. Roșca, pr. G. Buruiană, au slujit. A fost înmormântată la Mărăcuța, lângă soțul ei.

Relatare de la dl Sârbu. Dl Gheorghe Chiriacovici Sârbu, proprietar, a venit din nordul Basarabiei (probabil) la Mășcăuți, înainte de Ion Sârbu, în a doua jumătate a sec. 18, căutând o moșie mai mare decât pe cea pe care o vânduse în jud. Hotin. A venit ca moștenitor după sora sa, Joița, căsătorită cu Parfenie Aroneanu, guvernatorul comunicațiilor și poștei din Basarabia. Locuia, probabil, la Chișinău, moșia o avea la Mășcăuți.

Presupun că conacul lui Parfenie este și azi, transformat acum în spital. Acestea mi-au fost povestite de mama mea, Elena Aroneanu (căsătorită Sârbu) și de mătușa mea, Eleonora Aroneanu (căsătorită Dumitrescu). Gh. Chiriacovici a fost tatăl lui Ion Sârbu, care a mai avut trei frați: Valerian, Gheorghe și...

Ion a fost cel mai mic. Din averea rămasă de la Joița Sârbu (căsătorită Aroneanu), lăzi cu obiecte de aur și argint, poate și bani, fiecare frate – fiii lui Gh. Chiriacovici Sârbu au primit pământ la Mășcăuți, din cele 12 000 desetine cumpărate, parte moștenite de la familia Aroneanu. Gh. Chiriacovici este înmormântat în biserica din Mășcăuți. Bănuiesc că el a făcut-o. În cimitir este o parcelă specială, îngrădită cu gard de piatră, unde sunt înmormântați cei din familia Sârbu, unde este și Ion. În biserică este un înscris al poetului Ion Sârbu pe un epitaf, în limba moldovenească, cu litere slavone.

Parfenie Aroneanu și Joița nu au avut copii – urmași, fapt pentru care a venit Gh. Chiriacovici Sârbu la moștenire. Purtarea lui Ghiriacovici a fost cam abuzivă față de fami-

lia Aroneanu și rudele acestuia. Ion Sârbu nu a fost căsătorit. Anghel Aroneanu, rudă cu Parfenie, este bunicul meu după mamă, căsătorit cu Zamfira Vârlan, nume autentice românești. Au locuit la Mășcăuți. Bunicul meu a avut cinci copii: Ana, Mihail – deportat, Elena, Gheorghe, Eleonora. Ana s-a căsătorit în Ustia; Mihail a fost deportat cu cei patru copii ai săi; Elena Aroneanu (căs. Sârbu), mama mea a fost căsătorită cu Mihail Sârbu, dascăl din 1921 la Mășcăuți. Era absolvent al școlii de cântăreți, prin 1912-1914, și a fost pe front.

Gheorghe Aroneanu a fost dascăl la Hârtopul Mic, la schit, – a avut trei copii. În viață sunt doi: Gheorghe preot, și Vadim. Amândoi sunt la București. Elena Aroneanu (Sârbu), mama mea: am fost șase frați: Nicolae (născut în 1912), decedat; Valerian (născut în 1914) – decedat în 1997; Gheorghe (născut în 1918); Mihail (născut în 1919); Nicolae Sârbu (născut în 1922) – decedat; Ion (născut în 1927) – decedat.

Poetul Ion Sârbu a făcut școală particulară, cu profesori acasă, dând examene la liceu la Chișinău. Nu știu dacă a avut o diplomă. Se ocupa mai mult de proprietățile sale de la Mășcăuți. Mihail Aroneanu a avut doi băieți și două fete, din deportare s-a întors numai Victor Aroneanu. Este în Mășcăuți. Eleonora (căsătorită Dumitrecu) a avut patru copii: două fete și doi băieți.

Broșura personală a fost a familiei Valerian Sârbu, în 1938, și avea cca 90 de pagini. Aceasta a fost relatarea lui Gh. Sârbu în fața noastră. Sper ca totul să fie mai clar când veți veni și-l veți vedea pe dumnealui. Vă primește, ca și dna Teodoreanu, – fiica părintelui Balaur, care vă așteaptă de multă vreme și i-ar face plăcere să poftiți la București.

Despre broșura privind pe Ion Sârbu, dl Gheorghe Viforeanu spune că este la Galați, la Biblioteca «V.A. Urechia», el a răsfoit-o cu mulți ani în urmă.

2. Despre dl Petre Chicicu.

Deși am foarte mari neazuri privind posibilitatea informării despre viața foștilor noștri profesori, precum și despre datele, măcar cele principalele, ne mulțumim uneori cu foarte puțin. Este o nedreptate că una din cele mai prolifiche regiuni ale țării românești, cu valori umane de necontestat, nu-și poate arăta adevărata situație a trecutului ei cultural, din cauza pierderilor de acte sau distrugerea lor. O soartă grea în care Dumneavoastră, dle Colesnic, luptați spre a o îndulci. Dumnezeu să vă binecuvânteze.

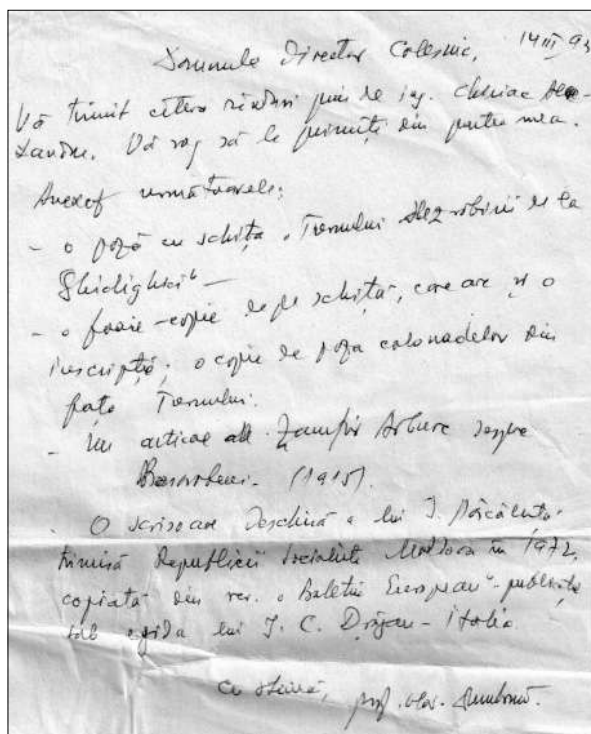
Petre Chicicu a fost un om liniștit, atent cu elevii, dând îndrumări fiecărui elev, căci, în timpul orelor trecea pe la fiecare, arătându-i și explicându-i cu răbdare. Era un bun pedagog, modest, prietenos și foarte obiectiv vorbind. Cu cuvinte clare, puține. Se cunoștea că era talentat și ca profesor; avea o mare experiență pedagogică. În general, în comportarea sa era retras, vorbea puțin, mereu se gândea, era preocupat de ceva. De aceea, părea serios la față, iar când uneori zâmbea, parcă nu era el, cu fața sa uscățivă. Când vorbea mai tare avea un timbru frumos, baritonal. La ore ținea mult ca elevii să-și formeze ideea imaginii în «perspectivă» și stabilirea corectă a «porțiunilor».

La desene colorate foloseam culori de apă, cu pensule mici, pe foi mai groase de desen. Călca ușor, cu mers potrivit. Avea ochi negri și părul lins. Ca dezvoltare fizică era potrivit la statură, iar îmbrăcămintea de culoare închisă, neagră mai mult, și uneori cu pantaloni cu dungii destul de late.

Celor mai talentați elevi le-a dat posibilitatea să-i fie de ajutor la pictarea capelei școlii. Părintele Sergiu Bejan, director, i-a apreciat munca și talentul, schițele. Pe o poză cu imagine din capelă, pe verso, a scris personal (?), dacă nu mă înșel, câteva rânduri de bună apreciere, semnate de el și ștampilată. Cred că a servit acest document ca dl profesor să intre în rangul pictorilor pentru biserică. După 1944, a avut, la Craiova, ore la Școala Normală de băieți. Printre elevi a fost și Valentin Berezo-

vschi, care, în 1941-1943, l-a ajutat pe dl Petre Chicicu la repictarea și reparațiile făcute după prima ocupare sovietică din 1940-1941. Fostul elev de la Seminar, apoi la Școala Normală din Craiova, talentat la desen, pictură, este acum la Craiova (str. Valea Roșie, bl. I-3, scara 2, ap. 8).

Nu știu când s-a născut prof. Chicicu, dar cred că avea la 40-45 de ani când a venit la Chișinău, la Seminar, transferat de la Soroca la 1 septembrie 1932, cu ordinul 101.715 al Ministerului Instrucțiunii, – maestru definitiv la desen și caligrafie, absolvent al școlii de pictură (nu știm care). *Monitorul Oficial* din 24.IV.1942, pag. 3325, arată tabelul pictorilor și zugravilor autorizați de Arhiepiscopia Chișinău: Pavel Piscarev, Vr. Cicherschi, P. Țurcanu, Petre CHICICU – (domiciliat pe str. Sfatul Țării nr. 38, Chișinău). Cei care l-au ajutat la pictarea capelei în anii 1932-1935 erau: M. Pletos, Igor Jechiu, Iulie Cireș, Sergiu Popovici, Eugen Zare (Zavițchi), I. Erhan, Gumeniuc... și Valentin Berezovschi, în '41-'43. În 1944 a fost refugiat la Rusca Montană, apoi la Craiova, până în '47. Nu era căsătorit. În '47 era

Răvaș semnat de Vlad Dumbravă. Facsimil

la Timișoara, lucrând și la pictură în catedra-
la nou-sfințită atunci. În vara lui '47 a murit.
Unde a lucrat ca profesor, când exact a murit,
unde e înmormântat, alte date nu sunt.

Sperăm la niște date de la Mitropolia Ba-
natului, consilier dl Mureșanu, prin doamna
Agnesa Licev, fosta soție a profesorului nostru
de educație fizică, C-tin Belodanu, absolventă a
Școlii Eparhiale. Ea stă acum la Timișoara (str.
Mugurilor nr. 4, et. 1, ap. 5, sector 3, cod 1900,
telefon 056/19.76.02) jud. Timiș. Recent am
primit niște date despre soțul ei, și că va încer-
ca să afle de la dl Mureșeanu, sau de la alții, ce
va putea despre fostul și talentatul nostru Petre
Chicicu. Ea cântă și acum în corul catedralei.
Dar, după cum vedeți, încă sunt necesare încă
zile și ani de căutări să ne căutăm valorile, să ne
căutăm personalitățile care ne fac cinste Basa-
rabiei, care ne-au educat pe noi.

Petre Chicicu a avut schițe în creion ca-
feniu, cu imagini din cartierul Râșcani (Chi-
șinău). Au fost date de dumnealui elevului
său, Berezovschi, care poate fi contactat de
Dvs. Originalele sunt la mine, și am făcut co-
pii xerox. Tot P. Chicicu a făcut desenul de pe
coperta revistei Seminarului *Limba Noastră*,
1934-1937, și desenul înflorat al actului (do-
cumentului) din octombrie 1943, când a ieșit

la pensie a doua oară părintele S. Bejan. Este
semnat de șefii de clasă, este datat, are și un în-
scris pe el, este semnătura profesorului pictor
și este originalul.

Respectat și iubite om de mare valoare
patriotică, Iurie COLESNIC, acestea și multe
altele m-au împiedicat a termina ce am înce-
put. Se vede treaba că va rămâne viitorului alte
completări, și să nu mai întârzii, și să apară cele
ce am adunat. Poate o să mă ajutați, voi încerca
și aici. Îmbrățișări respectuoase Dumneavoa-
stră și harnicilor Dvs. colaboratori. Lui Petrică
– cele mai vii mulțumiri, și mă rog pentru să-
nătatea lui. Mare suflet, ca și Ursu...

Vă așteptăm pe aici.

Mulțumesc pentru carte, a luat și dl Sergiu
Grossu, și dl Toma Istrati. Când se mai găsește
ceva despre Seminar, spuneți-mi și mie.

Cu tot respectul,
al Dvs. Vlad. Dumbravă

P.S. Am ascultat corul Colegiului Republi-
can «Șt. Neaga». Ceva magnific, extraordinar.
Să-i țină Dumnezeu tot așa, – talente mari.”

Sunt convins că așa generații nu vom
mai avea. Vor fi altele. Interesante, inteligente,
pragmatice, dar niciodată așa de sufletiste cum
a fost această GENERAȚIE...

Jubileu de 50 de ani de la absolvirea Seminarului Teologic din Chișinău:
Vlad Dumbravă (în picioare), Toma Istrati, pr. Boris Dumănescu, pr. Petru Buburuz.
Seminarul „Radu Vodă” din București, 28 septembrie 1993

UN AUTODIDACT – DOCTOR HONORIS CAUSA

Dionisie Erhan

Își trage obârșia din răzeși moldoveni.

S-a născut la 2 noiembrie 1868, în satul Bardar, județul Lăpușna. Părinții n-au fost în stare să-i asigure plata pentru școală, deși observaseră că Dumitru are o minte foarte ageră. La 11 ani se duce la mănăstirea Suruceni și este admis ca novice, adică „poslușnic”. Călugărindu-se, a luat numele de Dionisie. Portretul lui Dionisie Erhan din acea perioadă îl găsim în niște însemnări ale lui Pantelimon Halippa, publicate în revista *Viața Basarabiei* (nr. 9-10, 1943): „Cu o minte ageră, cu o voce dulce, sunătoare, cu o înfățișare plăcută și cu o purta-

re mai presus de orice laudă, tânărul Dimitrie Erhan a cucerit frățimea mănăstirii, care, după ce l-a primit în sânul ei, l-a ridicat din treaptă în treaptă până la rangul de stareț. Bun cititor și cântăreț la biserică, călugărul Dionisie, când ajunge ieromonah, se dovedește și un cuvântător iscusit, care știe să pătrundă în miezul întrebărilor puse. Ceea ce alcătuiă însușirea de căpetenie a propovăduitorului Dionisie era meșteșugul de a îmbina cele sfinte cu cele lumești, de a lega cele din carte cu cele din înțelepciunea vieții și cerințele ei poruncitoare.”

O impresie la fel de puternică și plăcută producea tânărul călugăr și asupra vizitatorilor mănăstirii. Avea un farmec artistic ce se memoriza. În 1898, într-o zi de iunie, biserica mănăstirii Suruceni a fost locul de popas a doi tineri: Vasile Cijevschi și Ion Pelivan. Sfânta liturghie ascultată în acea zi le-a rămas în memorie și Ion Pelivan, mai târziu, a descris-o astfel: „Din «strana moldovenească» ne-a atras atenția un tânăr «poslușnic» atât prin frumusețea vocii sale, cât și prin felul atrăgător, cum executa în limba moldovenească diferite cântări bisericesti...”

Ulterior am aflat că acest frate „poslușnic a prins secretul frumoaselor cântări bisericesti în limba moldovenească de la ieromonahul mănăstirii Anatolie Turuvici, neîntrecut cântăreț, și că el, în afară de cărți bisericesti, împrumuta de la ieromonahul aceleiași mănăstiri Iosif Bota, pentru citire, cărți de istorie și literatură românească, care au fost aduse în mod clandestin de la mănăstirea Neamțu.”

De la „strana moldovenească”, de fapt, își are originea acea primară opoziție interioară care mai târziu se preface într-o luptă conștientă împotriva oricărei încercări de a subjuga conști-

ința conaționalilor. Istoria apariției acestei strane e legată de ivirea „stranei ruse”, introdusă în biserica basarabeană de episcopul Pavel Lebedev, cu scopul de a rusifica biserica noastră, una din ultimele insule ale conștiinței naționale. Ideea în fond era foarte străvezie – cu timpul „strana rusească” urma s-o înlocuiască complet pe cea moldovenească, fie eclipsând-o prin forța-i literar-artistică, fie învingând-o prin șovinismul cutărui ori cutării arhiepiscop.

Mai marii bisericii nu-și făceau probleme din faptul că băștinașii vor asculta liturghii, cântece și slujbe într-o limbă necunoscută. Important era să se producă fenomenul și să se obțină rezultatul – rusificarea.

Într-un studiu, inspirat de o icoană pe care Ștefan cel Mare o purta cu sine în războaie, Dionisie Erhan expune niște gânduri plămădite, probabil, în anii de grea „poslušnicie” călugărească: *„Noi, moldovenii dintre Prut și Nistru, în timpul celor 106 ani de înstrăinare și robie sufletească, eram deprinși să auzim lucruri mari numai din viața poporului rus, străin de noi după cultură, obicei, după vorbă, așa că la urma urmei moldovenii erau îndemnați să gândească că numai rușii erau eroi, numai ei au sfinți și numai ei sunt un popor sfânt, după cum și se numea «Sviataia Rus'», adică «Rusia sfântă», dar aceasta o spuneau numai naționaliștii ruși șovini, care prin orice mijloc vroiau să deznaționalizeze popoarele cucerite, printre care eram și noi. Dar, pe lângă aceștia, era și o altă parte de oameni, care credeau că, dacă «taina împărătească a o ascunde este bine», apoi lucrurile lui Dumnezeu, care le lucrează prin oameni în tot neamul «a le vesti este lucru slăvit» (Tovit, 12, II). Și acești oameni care lucrau spre slava lui Dumnezeu și a credinței creștinești, ne arătau că și noi, moldovenii, am avut oameni sfinți, oameni eroi, care prin vitejia și bărbăția lor au putut să facă zid din piepturile lor pentru apărarea neamului și a sfintei lui Dumnezeu Biserici.”*

Revolta tacită a tânărului călugăr era amplificată de discuțiile care aveau loc adesea în

liniștea mănăstirii, și rănille sufletești îi erau oblojite, când îi cădeau în mână cărți românești de peste Prut.

Editarea în 1906 a primului ziar în limba moldovenească *Basarabia* a fost pentru el o mare sărbătoare. Apăruseră câțiva oameni care gândeau la fel, care au avut curajul să se unească și să arate și altora calea cea dreaptă ce duce la izbăvire. Venea des pe la redacție, avea chef de vorbă, răsfoia ziarele, împrumuta cărți. Și venind din Surucenii lui, nu uita să ia cu el ba o putinică cu brânză, ba un polobocel de vin, va o bucată bună de șuncă.

Autodidactul Dionisie Erhan, care găsea cuvinte pe înțelesul fraților de la mănăstire și al țăranilor neștiutori de carte, în mediul tinerilor intelectuali se simțea la fel de sigur.

Contactul cu acești băieți îndrăzneți îl îndeamnă să aștearnă pe hârtie unele cugetări. O făcea la fel de simplu, cum ținea o predică. Și era în cuvintele dumisale acea simplitate care imediat își găsea cititorul, își găsea adresa concretă.

Ziaristul Theodor Inculeț publică în ziarul *Cuvânt moldovenesc* (nr. 51, 1931) un portret schițat după memorie: *„Îl cunoșteam de la mănăstirea Suruceni, unde sta de vreo 48 de ani, întâi ca fratele Dumitru, apoi ca monahul Dionisie și azi ca episcopul Dionisie.*

Sub stăpânirea rusească, moldovenii trăgeau foarte mult la mănăstiri, căci slujba se făcea pe moldovenește și era de tot atrăgătoare.

Familia noastră mergea de multe ori la mănăstirea Suruceni, unde tatăl meu lega conversații cu prietenul său monahul Dionisie.

Ambii erau autodidacți și vorbeau numai moldovenește. Citeau împreună din cărțile sfinte, cazanii, cărți cu Mărgăritarele lui Zlataust etc., apoi cărți chirilice, aduse de la Iași, Sibiu etc.

Țăranii moldoveni umblau mulți ani după cărțile sfinte scrise în moldovenește. Le plăcea mai ales psaltirea moldovenească.

Îmi amintesc cum odată un țăran moldovean mă roagă să-i scriu câteva pagini ce-i lip-

seau din psaltirea lui. I le-am scris fără a aștepta vreo mulțumire. Nu peste mult însă mă trezesc acasă cu el, dăruindu-mi un car cu harbuji, mulțumindu-mi că i-am scris foile ce-i lipseau din psaltire.

Eu asistam de multe ori la discuțiile aprinse dintre tata și monahul Dionisie. Era prin 1905-1906, când cu revoluția din Rusia, ale cărei valuri au ajuns și până la noi în Basarabia. Lumea moldovenească discuta reformele agrare, școlare etc., trebuitoare moldovenilor.

Tata și părintele Dionisie se aprindeau discutând. Și-i auzeam tânguindu-se:

– Hm! Ce-ar fi dacă am și rusește! Ca să putem spune guvernatorului ce gânduri și planuri avem noi pentru moldoveni!

Părintele Dionisie scria la gazeta Basarabia sub pseudonim.”

Când ziarul *Basarabia* a fost închis și drumul lui nu mai trecea pe la redacția din strada Armenească, i s-a părut că toate n-au fost decât un vis și o tristă îndoială i s-a pogorât în suflet. Avuse pentru un timp temerea că uriașul balaur nu poate fi învins. Dar uite că în 1908 părintele Constantin Popovici începe să editeze revista *Luminătorul* și în paginile ei se găsește loc și pentru articolașe semnate de Dionisie Erhan. Iar odată cu apariția revistei *Cuvânt moldovenesc* devine colaboratorul ei devotat.

Se vede că așa sunt toate aranjate în această lume și fiecare pas al nostru, fiecare aderență este pusă la încercare. În evenimentele revoluției din 1917-1918 a fost un moment când soarta Basarabiei s-a aflat în mâinile stareșului Dionisie Erhan.

Acest lucru l-am aflat din amintirile lui Ion Pelivan, căruia i-a fost dat încă o dată să se întâlnească la mănăstirea Suruceni cu Dionisie Erhan, dar acum în cu totul în alte împrejurări: „La 7 ianuarie 1918, când bolșevicii ruși, dezertați de pe frontul românesc, pun stăpânire militară pe capitala Basarabiei și când o delegație secretă, însărcinată de Blocul moldovenesc din Sfatul Țării să parvină cu orice chip la Iași pen-

tru a solicita intervenția armatei române contra bolșevicilor din Basarabia, ajungând la mănăstire pe jos, noaptea pe la ora două, îi cere un vehicul pentru a fi transportată la Leova, unde deja se găsea un detașament militar român, stareșul mănăstirii Dionisie Erhan a primit cu brațele deschise, cu toată căldura unui frate și părinte, îi oferă adăpost și apoi, cu riscul vieții, îi pune la dispoziție o trăsură, cu care delegația reușește, prin drumuri piezișe și nepracticabile de câmp, să ajungă la Leova și Huși, iar de acolo cu un automobil al Diviziei a XI-a, a doua zi la Iași.

Nu voi uita niciodată cuvintele adresate la plecarea delegației de stareșul Dionisie Erhan, vizitiului Vasile Harbuz, care era frate al mănăstirii:

– Frate, zise stareșul Dionisie, să se prăpădească caii, să se prăpădească trăsură, să te prăpădești tu, dar să-i duci pe dumnealor, unde îți vor spune.

Să nu știe nimeni, de unde vii, pe cine duci și unde-i duci. Cu Dumnezeu – înainte!

Fără îndoială, că dacă bolșevicii ar fi aflat această faptă a stareșului, l-ar fi împușcat și, poate, i-ar fi distrus și mănăstirea.”

Tovarășii săi de idei toată viața i-au purtat respectul pentru acest act de curaj dovedit în acea noapte de ianuarie. Pentru Dionisie Erhan acest pas fiind dictat de convingeri, vroia să apropie un alt destin și de vatra neamului său necăjit. Era un gând nutrit de ani de suferință. O amintire a doctorului Ion Duscianu, colaborator la ziarul *Universul*, ne confirmă parcă cele spuse: „În toamna anului 1908 colindam prin mănăstirile Basarabiei. Într-o seară, m-am oprit la mănăstirea Suruceni, unde arhimandritul Dionisie Erhan m-a primit cu dragoste, pentru că veneam din regat, și mi-a vorbit mult de nevoile pe care le întâmpina cu oblăduirea rusească, în ce privește învățătura limbii moldovenești a călugărilor și slujitorilor mănăstirii sale.

Dar nu dispera. Avea o școală moldovenească pe lângă mănăstire și mi-a spus aceste

cuvinte profetice: «Mă căznesc să-i învăț pe frații mei a citi și a scrie românește. Ei sunt oameni de 30-40 de ani și deci vor putea încă pe atâta să mai trăiască și să învețe și pe alții limba strămoșilor. Și apoi eu nădăjduiesc, că vor veni vremuri, când vor învăța în Basarabia cu toții limba strămoșească.»»

În volumul *Pe urmele Basarabiei...*, Romulus Cioflec descrie și el o întâlnire cu acel suflet cuvios și înțelept care găsea loc în inima-i largă pentru toți obidiții, cu părintele Dionisie: „*Dar față de ceilalți – așa-zișii «români» basarabeni – se înțelege, te simți altfel. Așa am făcut noi prietenie, din cea dintâi clipă și fără rezerve, cu părintele stareț al mănăstirii Suruceni, Dionisie Erhan.*

Cum a aflat de «români», singur i-a căutat, s-a făcut cunoscut cu ei și vorbește așa ca și când de-acum treaba moldovenească nu se mai poate pune la cale fără de ei...

Deși scrie la Cuvânt moldovenesc, în politica activă nu ia parte, însă toți părinții la Suruceni știu de mult carte românească cu buchii latine, iar starețul, de multe ori venind la Chișinău, lasă câteva sute de ruble din rodul vestitelor vii pentru cauza oropsiților moldoveni.»

Romulus Cioflec a avut ocazia să se convingă de sinceritatea prieteniei legate cu starețul din Suruceni. În ziua când au fost masacrați S. Murafa și A. Hodorogea scriitorul ardelean se aflase la o masă cu ei. Și cel mai sigur loc de refugiu l-a găsit la Dionisie Erhan: „*Pe la 10 din noapte bat la poarta greu zăvorâtă a mănăstirii. Într-un târziu, cineva simt că se apropie iscodind. Dar nimeni nu vrea să-mi creadă nici mie și nici glasului meu la așa ceas...*

– *Da cine-i acolo?*

– *Un cunoscut al părintelui arhimandrit Dionisie.*

– *Da ce cauți așa târziu noaptea?*

– *Poftește-l pe părintele Dionisie...*

După un nou dialog prin poartă, arhimandritul chemat mă recunoaște pe glas... Muți, înaintăm prin ograda tăcută, spre arhondărie,

unde găsesc pe Ștefan Ciobanu și pe V. Harea. Veniseră din ajun cu Teodor Neaga, pe care dimineața îi ajunseseră din urmă vestea măcelăririi, de către niște soldați, a socrului său, preotul Baltaga din Costești.»

Curios lucru, dar nu știu cum se face că faptele și ideile acestui stareț sunt memorizate de tovarășii de luptă. Ar fi fost grele argumentele aduse de dumnealui în timpul discuțiilor ori felul lui moale și blajin de expunere ar fi avut o acțiune binefăcătoare asupra ascultătorilor. Căci numai așa ne putem explica numeroasele rânduri din jurnalul intim al lui Onisifor Ghibu în care se pomenește Dionisie Erhan, fie de bine, fie într-un plan ironic sau chiar critic. În anexele volumului său *De la Basarabia rusească la Basarabia românească* Onisifor Ghibu reproduce tocmai patru articole semnate de arhimandritul Dionisie în anii 1917-1918 și publicate în presa vremii în momentul cel mai potrivit.

Peste ani Pantelimon Halippa mărturisea: „...*Mitropolitul Nicodim, în urma propunerii fruntașilor basarabeni, l-a numit arhimandrit și arhiereu vicar al arhiepiscopiei Basarabiei. La 20 octombrie 1933, arhiereul Dionisie a fost ales episcop al Ismailului, la catedra vacantă în urma morții primului episcop Iustian Teculescu. Ratificarea alegerii s-a făcut cu multe greutate, deoarece arhiereul Dionisie nu avea titluri academice. Numai mulțumită cererilor insistente venite din partea liderilor basarabeni, în frunte cu mitropolitul Gurie Grosu, și în urma proclamării arhiereului Dionisie Erhan «doctor honoris causa» al Facultății de teologie din Chișinău, chiriarhul ales a căpătat investitura regală, aceasta s-a întâmplat la 26 aprilie 1934.»*

Nu dispun de amintirile lui Dionisie Erhan despre acea perioadă. Pot numai presupune că nu-i era ușor în această funcție, pe care, de obicei, o ocupau absolvenți de academie, cu titluri de magistrați. Dar simțul țărănesc înăscut, practica de stareț la mănăstirea Suruceni au dat roadele sale.

Primul lucru pe care-l face la Ismail și care-i aduce respectul credincioșilor este înființarea unui orfelinat eparhial. Copiii sunt ființele cele mai neapărate și au nevoie de căldură și milă omenească. Și-apoi cine, dacă nu Dionisie, plecat de acasă la 11 ani și deprins cu străinii, știa aceste chinuri...

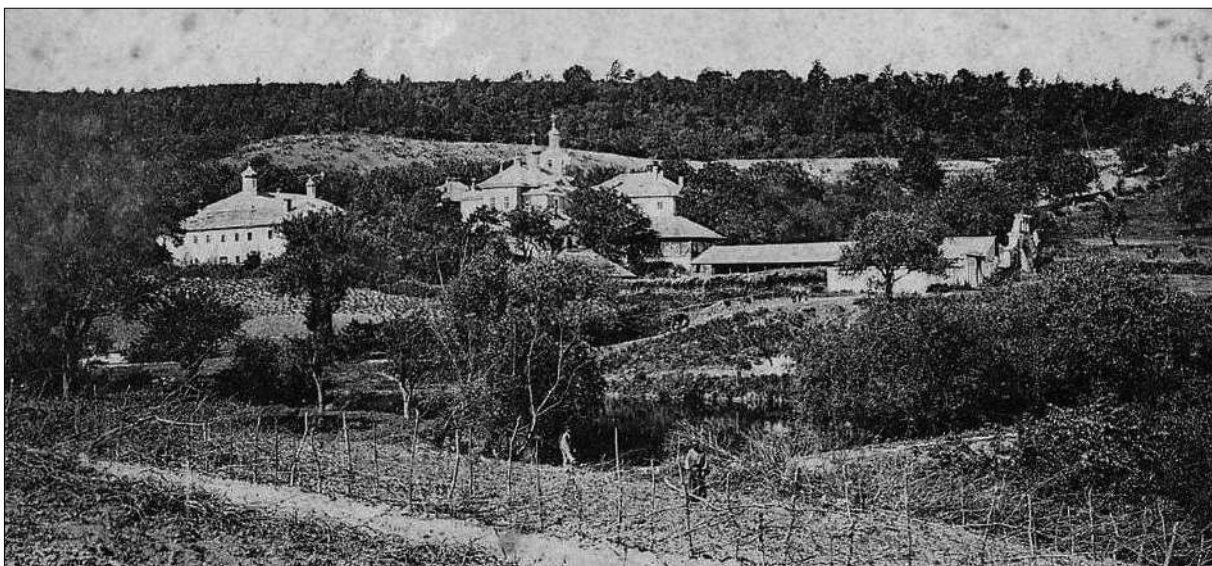
Dionisie Erhan transformă vechea capelă într-o biserică episcopală ce se găsea chiar lângă palatul episcopal. Acei care au admirat-o atunci negreșit au remarcat stilul ei moldovenesc. Pentru a nu se depărta de vechile obiceiuri, păstrând elementele stilului autohton, episcopul amenajează la Ismail două ateliere de pictură bisericească și-l reorganizează pe cel de la mănăstirea Borisăuca, unde, pe lângă clădirea ridicată pentru atelierele de pictură, pune bazele unui atelier de țesătură națională. Tot aici, în blocul cel nou cu chilii, adună exponate pentru un muzeu eparhial care urma să poarte numele lui Nicolae Iorga. Episcopul Dionisie deschide la Ismail o tipografie și o fabrică de lumânări.

Multe și bune fapte au rămas în inimile orășenilor în urma slujbei în sudul Basarabiei a acestui codrean vrednic, care nu uită nici de baștină și pe cheltuiala sa ridică o biserică în satul Soticieni, județul Lăpușna. Dar, precum

toate cele bune în lume se trec, într-o zi veni și vara lui 1940 și cumplita veste despre cedarea Basarabiei. Se refugiază grăbit peste Prut. Nicidecum nu s-a putut împăca cu ideea cedării meleagului natal. Fusese angajat episcop-locotenent la Argeș, dar gândul îi era acasă. Întors în Basarabia, în 1941, n-a mai putut scăpa de presimțirile rele. Ceva se surpase în el. Vechiul său prieten, Pantelimon Halippa, scrie, cuprins de tristețe – sunt ultimele acorduri din viața celui care s-a chemat Dionisie Erhan: „...După dezrobirea Basarabiei, a fost scos la pensie și și-a petrecut bătrânețile între mănăstirea Suruceni și căsuța-i mică din Chișinău, unde trebuia să steie mai des, ca să se poată adresa doctorilor de care avea nevoie din cauza grelelor boli neiertătoare. A murit în spitalul central din Chișinău și a fost înmormântat la mănăstirea Suruceni.

Cu episcopul Dionisie dispăre o figură reprezentativă a Basarabiei vechi moldovenești, fără de care Basarabia nouă ar fi cu neputință. Analele provinciei dintre Prut și Nistru îi vor păstra numele și faptele cu sfințenie.”

Cercul destinului Dionisie Erhan l-a încheiat la 20 septembrie 1943. A fost înmormântat la mănăstirea Suruceni – nu la locul de baștină, ci în locul nașterii spirituale...

Mănăstirea Suruceni, fotografie de epocă

UN SAVANT FĂRĂ DE MORMÂNT

Iustin Frățiman

Personalitatea unui om cel mai bine poate fi intuită prin comparație.

După nivelul studiilor și după profunzimea cunoștințelor, Iustin Frățiman poate fi asemuit numai cu Ștefan Ciobanu. După drumul pătimirilor – cu Ion Pelivan. După energia cu care s-a implicat în apărarea drepturilor naționale ale românilor, se aseamănă cu Pan Halippa.

Vasile Ciubotaru, profesor, unul dintre oamenii care l-au cunoscut, a publicat în revista pedagogilor din Soroca (*Solidaritatea*, nr. 7-8, 1932) un studiu intitulat *Iustin Șt. Frățiman*, în care am găsit un portret spiritual nuanțat foar-

te elegant: „Cine nu-și aduce aminte de o figură încovoiată înainte de vreme și ascunsă neglijent într-un frac cazon, cu fierăria abundentă a nasturilor și insinelor aurii? Privirea-i alunecă cu îndărătnicie pe lângă interlocutor și caută mereu a vrăjmășie. Ochelarii demodați și bine prinși trădau meteahna cititului de nopți târzii. Râsul năvalnic, dar fără rezonanță, masca fără succes, sbuciumul neputincios al unui suflet singuratec, comprimat în interior de rigorile regimului. Întreaga-i ținută: vorbă, mers, îmbrăcăminte, arunca societății sfidarea și disprețul unui om care în cutele ascunse ale inimii tănuia o comoară neprețuită. Singură aceea era rostul vieții lui.”

Celibatar, fără un cuib al său, a fost gonit din loc în loc de autoritățile țariste ce sperau astfel să-i vânture gândurile legate de căutarea obârșiei, să-i răcească sufletul dornic să respire din plin aerul demnității naționale.

L-au mânat tocmai la urșii albi, în „Turgaiskaia oblast”, dar n-au reușit să obțină rezultatul scontat. În loc să modeleze un suflet obsesiv de pătimiri, decepționat, autoritățile, fără să vrea, i-au oferit un material unic de studiu. Basarabeni stabiliți prin acele locuri, cu necazurile și bucuriile lor, amenințați de pericolul deznaționalizării, se îndărătniceau să conserve bunurile culturale pe care le-au moștenit.

Experiența acelor ani a retopit-o în câteva studii științifice și publicistice zguduitoare, care ținteau drept în inima politicii țariste de colonizare, ilustra drama a zeci și sute de mii de oameni strămutați din loc în baza unor promisiuni mincinoase, siliți să se stabilească în mijlocul taigalei siberiene, dincolo de cercul polar, puși în situația de a supraviețui.

Iustin Frățiman a fost primul politician basarabean care, în toiu mișcării de eliberare națională din anii 1917-1918, a pus în centrul atenției problemele românilor din Transnistria, Caucaz, Siberia. Soluțiile propuse de el erau radicale și aveau argumentarea istorică necesară. Vorbind la Congresul Învățătorilor din Basarabia, care și-a ținut lucrările la Chișinău de la 25 până la 28 mai, printre alte idei strategice a propus: „...să se ceară stăpânirii rusești ca să alipească la Basarabia părțile locuite de români din Cherson, Ovidiopol și Odesa, întrucât acești români, pe vremea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, au fost ocârmuiți, din punct de vedere religios, de către Mitropolia din Basarabia. N-a uitat nici despre moldovenii din Caucaz și a propus ca autoritățile să se intereseze de cultura lor.” [Paul Vataman, *Figuri sorocene*, Chișinău, 1993]

Simpatia acestui fiu de dascăl pentru conșăngenii săi e un motiv înțeles, dar jertfirea vieții personale pentru cauza unirii românilor de pretutindeni e cu mult mai mult decât florul unei simpatii de moment.

S-a născut la 1 iunie 1870, în familia dascălului Ștefan Frățiman care, la rându-i, se trăgea și el dintr-o viță de preoți. O scurtă notiță despre originea lui Iustin Frățiman o găsim în cartea lui Pavel Lotoțki *Spisok i kratkie biografii okoncivșih polnâi kurs kișiniovskoi Duhovnoi Seminarii...* [Chișinău, 1913]

Și-a făcut studiile la Școala Duhovnicească din Edineț; în 1892, a absolvit cu mențiune Seminarul Teologic din Chișinău, de unde este trimis ca bursier la Academia Teologică din Kazan, pe care, absolvind-o cu titlul de candidat în teologie, devine profesor la Școala Duhovnicească din Chișinău (1897-1899). În anii 1899-1913, lucrează în mai multe orașe din Rusia (Pskov, Liskov, Oloneț, Pinsk) la diferite școli și seminare unde a predat limbile greacă, franceză, latină, istoria bisericii, dogmatica, liturgica și istoria laică. În acest interval de timp reușește să obțină diploma Institutului Impe-

rial de Arheologie din Petersburg (1907) și pe cea a Facultății de litere (secția istorico-filologică) a Universității din Petersburg (1910).

Preocupările lui istorice i-au adus simpatia boierilor Bogdan și Catargiu. Olga Catargiu i-a permis să studieze în faimoasa-i bibliotecă pe care a vizitat-o și în care a studiat istoricul ieșean Gheorghe Ghibănescu.

În 1913, revine în Basarabia, la Soroca, la Școala Normală, dar la 3 iulie 1916, este condamnat de Tribunalul din Soroca și deportat în regiunea Turgai, în urma calomniilor unui grup de profesori sovini, avându-l ca lider pe un oarecare Haliutin.

Întoarcerea lui acasă s-a produs abia după revoluția din februarie 1917 și a însemnat implicarea sa în mișcarea de eliberare națională, în naționalizarea școlilor, în crearea Societății Istorico-Literare „B.P. Hasdeu” (1918), în colaborarea la publicațiile locale: *Cuvânt moldovenesc*, *Ardealul*, *România nouă*, *Sfatul Țării*, *Dreptatea* ș.a.

Și-a continuat activitatea pedagogică – după 1918, îl găsim în calitate de profesor la Școala Normală de Fete din Chișinău.

În cartea sa de memorii *Pe baricadele vieții*, Onisifor Ghibu îl portretizează foarte caustic pe Iustin Frățiman, profesorul cursurilor care au început la 17 iunie 1917 pentru 500 de învățătorii români din Basarabia:

„Corpul didactic fu înjghebat în condiții puțin mulțumitoare. Izbutisem să introduc în el încă doi «români», pe R. Cioflec, ardelean, și pe G. Aslan de la București, pe care întâmplarea îl aruncă temporar în capitala Basarabiei. Toți ceilalți «lectori» erau basarabeni. Materiile principale – Istoria literaturii române și Istoria românilor – fură rezervate pentru doi basarabeni; prima – pentru preotul Alexe Mateevici, profesor la Seminar, a doua – pentru Iustin Frățiman, profesor la nu mai știu ce școală secundară din interiorul Rusiei, unde fusese exilat din cauza bunelor sale sentimente românești – amândoi oameni de inimă și buni «moldoveni».

Dar carte știau, bieții, puțină. Toată știința părintelui Mateevici în domeniul istoriei literaturii române se mărginea la micul manual din Biblioteca pentru toți, al lui G. Adamescu. În ce-l privește pe Frățiman, situația lui din toate punctele de vedere era mai mult decât jalnică. El era un om complet înfrânt pe urma lungilor lui lupte pentru libertate și pentru neam, și-ți trezea în suflet doar sentimentul de milă, amestecat cu acela de admirație pentru un mare invalid întors de pe câmpurile glorioase de luptă, de suferințe și de înfrângeri. Lecțiile lui deveniseră de la început obiect de distracție pentru auditoriul în mare măsură lipsit de respectul cuvenit pentru orice ostenitor în ogorul culturii sufletești.”

Amintirile lui Onisifor Ghibu vin în contradicție cu articolele mari semnate de Iustin Frățiman și publicate de autorul ardelean în anexa volumului *De la Basarabia rusească la Basarabia românească* (Vălenii de Munte,

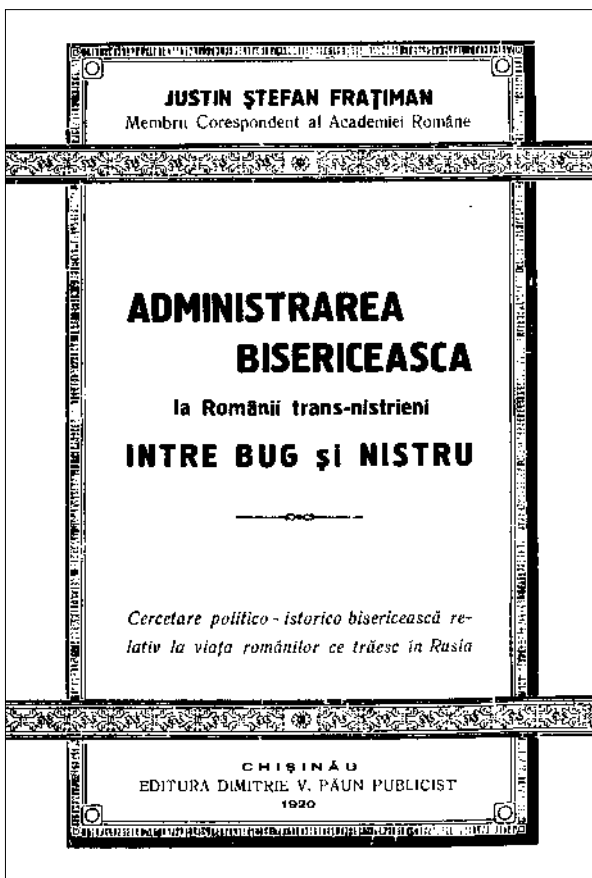
1926). Titlurile și volumul acestor studii impresionează: *Românii de peste Nistru*, *Un răspuns directorilor de la școalele secundare din Chișinău*, *Românii din Siberia*, *Monumentele noastre istorice*, *Societatea științifică basarabeană*, *Societatea istorică și literară din Chișinău*, *Mănăstirile Basarabiei* ș.a.

Preocupările sale științifice au un spectru destul de larg. Publică mai multe lucrări și articole științifice, începând cu revista *Kișiniovskie eparhialnâe vedomosti* și terminând cu ziarele *Ardealul*, *România nouă*, *Sfatul Țării* ș.a., care au avut o viață scurtă. Este preocupat de studierea destinului moldovenilor stabiliți la est de Nistru și de istoria culturii și spiritualității noastre naționale în ansamblu. Dar a avut și preocupări memorialistice – la revenirea din exil, a publicat (în numărul din 15 mai 1917 al ziarului *Svobodnaia Bessarabia* și în *Naș golos* – în nr. 2 din 1917) o suită de amintiri intitulată *Despre exilul meu în Siberia*.

Bibliografia operelor publicate: *Iacob Stamati, episcopul Hușilor* (Chișinău, 1901), *În chestia eparhiilor din Basarabia* (Chișinău, 1901), *Episcopul Hușilor Inochentie* (Chișinău, 1903) se completează cu noi titluri de valoare: *Românii de peste Nistru* (ziarul *România nouă*, Chișinău, 1918), *Studiu contributiv la istoricul Mitropoliei Proilava (Brăila)* (Chișinău, 1923) și nu este de mirare faptul că, la 7 iunie 1919, devine membru corespondent al Academiei Române.

Dar nu i-a fost dat să se bucure prea mult de schimbările survenite în urma Unirii Basarabiei cu Țara. Încercarea de a obține o catedră la Seminarul Teologic din Chișinău n-a avut sorti de izbândă, deși, anterior, el predase la mai multe seminare disciplinele speciale: istoria bisericii, dogmatica, liturgica și istoria laică, precum și limbile greacă, franceză, latină.

În 1923, participă la un concurs pentru o catedră liberă la Facultatea de teologie din Cernăuți, dar rezultatul este același, tergiversări,

Coperta cărții lui Iustin Frățiman

nepotism și, în cele din urmă, actele lui rătăcite s-au înapoiat odată cu refuzul.

La 23 septembrie 1927, a murit subit și a fost înmormântat de fratele său, diaconul Teodor. Iar peste un deceniu de la dispariția lui, într-o prefață la enciclopedia *Figuri contemporane din Basarabia* (Chișinău, 1939), prozatorul Nicolae Dunăreanu scria: „Mă întreb cu tristețe: în ce carte de școală se zărește chipul fratelui nostru Iustin Frățiman, eruditul profesor? A fost până mai ieri printre noi, dar câți dintre noi știm azi unde îi este mormântul?”

La zece ani după plecarea sa în lumea celor dreți, fostul membru corespondent al Academiei Române ajunsese un anonim. Deși, în cartea sa *Figuri sorocene*, Paul Vataman scrie că, prin 1938, învățătorii din sat și străjerii au făcut ordine la mormântul lui Iustin Frățiman.

Și parcă timpul însuși ne-a dictat ca, peste ani, să revenim la același subiect. Nu demult am primit o scrisoare de la doamna Domnica Botea-Condrea care elucidează două momente esențiale din destinul lui Iustin Frățiman: „Vă scrie o profesoară de română din satul Cuhureștii de Jos, r. Camenca... Am aflat recent că v-a apărut partea a doua a cărții *Basarabia necunoscută*. Nu am de unde o procura, iar la bibliotecă încă nu este. Știu că intenționați să publicați în această carte un articol despre Iustin Frățiman. Vreau doar să vă spun că aici, la Cuhureștii de Jos, eu am descoperit mormântul

lui Iustin Frățiman. Ce-i drept, n-are, cel puțin, o cruce. Paul Vataman în *Figuri sorocene și Eugenia Istrati în Destin românesc* (nr. 1/1996) afirmă că Iustin Frățiman s-a născut la Cuhureștii de Sus, dar nu e adevărat.

La Cuhureștii de Jos, sunt două nepoate de soră ale lui Iustin Frățiman. Ele știu unde e mormântul. Pe locul casei lui Iustin Frățiman, este casa lui Leon Vdovâi, care-l mai ține minte pe Iustin Frățiman...

Eu v-aș ruga, cu influența pe care o aveți Dumneavoastră, să ne ajutați să punem la mormântul lui Iustin Frățiman măcar o cruce, căci a meritat-o din plin. Poate ne ajută Societatea Astra, a cărei președintă e Nina Josu, consăteana mea (Țiganca, Cantemir).

Am fost o dată pe la Literatura și arta, dar dumneaiei era lipsă, era în concediu.

Nu mai pot veni, e departe, drumul e scump, salariu n-am primit din luna septembrie. Anii trec, cei care l-au cunoscut pe Iustin Frățiman se vor trece și ei și Cuhureștii și cuhureștenii nu vor ști că au avut un consătean cu care ar trebui să se mândrească...

Mă gândesc că în această „inflație” de monumente, probabil ar fi greu să se mai găsească mijloace pentru unul. De aceea, mă îndrept cu gândul la o simplă și frumoasă cruce creștinească pe mormântul unui om deosebit care, de fapt, va avea și un monument – în inimile noastre.

*Recunosc căle Domnului
J. Frățiman omagiu
de la autorul
Chișinău
1920.
P. Gorea*

Paul Gorea. Un autograf pentru Iustin Frățiman

UN APOSTOL AL COOPERAȚIEI

În câteva numere ale ziarului *Ora fermierului* am citit un material interesant despre istoria cooperației din Basarabia. În acele pagini, frecvent întâlnim numele lui Vasile Ghenzul. Evident că suntem curioși să știm cine a fost acest basarabean harnic care a reușit prin mijloace puține să facă fapte mari, fiind pomenit de bine chiar peste ani și ani.

S-a născut la Chișinău în 1885 și aspirațiile lui naționale s-au conturat încă până la 1917, când s-a aflat printre fondatorii ziarului și revistei *Cuvânt moldovenesc*.

De la vârsta de 18 ani se dedică mișcării cooperației basarabene. A fost printre cei care, până la Unire, a fondat ziarul și revista *Cuvânt moldovenesc*. În 1918 a întemeiat revista cooperației *Furnica*, al cărei redactor a fost până în 1944. A mai colaborat la publicațiile *Cuvântul cooperatist* (Chișinău, 1922-1940), *Curierul cooperatist* (București, 1919-1940), *Viața și economia* (Chișinău, 1927-1930), *Vulturul* (București).

A fost deputat în Sfatul Țării din partea primăriilor orășenești, ales prin vot universal. Membru al Comisiei bugetare. La 27 martie 1918, a votat Unirea Basarabiei cu România.

A lăsat în manuscris lucrarea *Oameni și fapte; Răscruci; Peste 25 de ani*.

Opera lui propriu-zisă bibliografic se prezintă astfel: *Cincizeci de ani ai cooperației de credit din Basarabia, 1874-1924; Cooperația în ascensiune* (1938); *Din istoricul cooperației de credit din Basarabia* (1920); *Primul congres al cooperației din București* (1923); *Cultura și propaganda cooperatistă* (1927); *Cooperația de consum în Basarabia* (1913); *Lichidarea cooperației de credit // Viața Basarabiei*, 1934, nr. 4, p. 47-51; *Autonomia cooperației // Viața Ba-*

Vasile Ghenzul

sarabiei, 1934, nr. 6, p. 24-28; *Țărâtime nouă, însă și conducători noi // Viața Basarabiei*, 1934, nr. 11, p. 42-44; *Schimbările necesare în școlile cooperatiste // Viața Basarabiei*, 1935, nr. 6, p. 55-58; *Două mentalități // Viața Basarabiei*, 1936, nr. 3-4, p. 45-48; *Din viața cooperației a jud. Cetatea Albă // Viața Basarabiei*, 1938, nr. 3, p. 61-67; nr. 6-7, p. 31-56; nr. 8-9, p. 36-48; *Cooperația și creditul mărunț // Viața Basarabiei*, 1942, nr. 10-11, p. 47-59.

S-a stins din viață la București în 1969 și a fost înmormântat la Cimitirul „Sf. Vineri”.

Prietenul și colegul lui scriitorul Iorgu Tudor în lucrarea *Mișcarea cultural-socială în Basarabia după Unire, 1918-1944* îi face un portret care evocă această mare personalitate fixată în istorie de către un stâlp al cooperației basarabene.

ACADEMICIANUL DIN ZBEROAIA

Prutul, în dreptul Zberoaiei, își poartă apele la vale întocmai cum și le purta cu sute de ani în urmă. Dealurile și văile au rămas aceleași și numai oamenii și casele lor s-au schimbat. Și dacă astăzi ar încerca să se întoarcă acasă stăpânul moșiei Zberoaia, nimeni nu l-ar mai recunoaște. L-au uitat cărțile, l-au uitat contemporanii, iar urmașii nu mai au de unde-l recunoaște.

Acea poezie a unui foarte bun poet basarabean, Vasile Lașcov, *Ostrovul*, m-a frapat de la prima lectură. Îmi părea scrisă despre unul dintre intelectualii noștri de odinioară, inspirată parcă din viața aceluia, care s-a chemat Ștefan Gonata. Dacă e să folosim expresia lui C. Stamati-Ciurea, academicianul Ștefan Gonata a și fost un *ostrov în imensul ocean al slavismului*.

„Legănat, sortit visării,
Și de-a firii doruri plin,
Ostrovul – copilul mării –
Stă-n vârtejul cristalin.

Marea cuprindea duioasă
Ostrovul din jur în jur,
Îi cânta cântări voioasă
Sub al cerului azur.

Cadențat, fierbând cu spumă,
Împingând tot val cu val,
I-aducea o perlă scumpă,
Ori un roz, frumos coral.

Dar, nebună, dezmierdându-l
Pe-al ei fiu neprețuit,
Marea singură spălându-l
Din iubire l-a strivit.”

Ștefan Gonata

Gheorghe Bezviconi, în volumul II al cărții *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru* (București, 1943), scrie despre originea acestei familii următoarele: „*Români din Zerma (Macedonia). Constantin Dimitrie, pribegit din Turcia, om de încredere al lui G. Balș, căminar, s-a căsătorit cu Ecaterina Ioan Gustea. Fiul său, Ștefan (1838-1896), moșier la Zberoaia, cărturar erudit, prieten al lui M. Kogălniceanu, membru onorar al Academiei Române, căsătorit cu Eliza G. Leonard. Fiul său, Gheorghe (1869-1928), fruntaș al vieții publice, secretar al nobilimii. Fără urmași.*”

În câteva rânduri a fost bine comprimată o carte de vizită a unei familii. Fiecare repre-

zentant, luat în parte, poate servi drept erou pentru o schiță ori o nuvelă. Aici însă vreau să pun accentul pe soarta lui Ștefan Gonata.

S-a născut la 1 februarie 1838 la moșia tatălui, la Trifănești. Avea șase ani când a pierdut unul după altul trei frați, apoi a decedat și mama. Tatăl și-a dedicat viața de mai departe educării acestui vlăstar, care de la o vârstă destul de fragedă începuse să facă lecturi serioase din autorii clasici. În 1856 absolvește liceul regional din Chișinău și pleacă la Odesa, la Colegiul „Richelieu”, pe care-l părăsește din anul III. Studiază filozofia și viticultura la Paris.

Ștefan Gonata a amenajat pe moșia sa un sector experimental. A fost unul dintre acei care a adus și a aclimatizat în Basarabia vița-de-vie franceză. Se zice că vinurile obținute la moșia Zberoaia deveniseră vestite în acea vreme. Șt. Gonata a încercat să transplanteze în solul basarabean vița-de-vie americană, era în căutarea unui leac împotriva filoxerei, care ruina podgoriile basarabene.

A deschis la Zberoaia un spital, a organizat un muzeu. Avea o bibliotecă extraordinară. Colabora la câteva reviste agricole din Rusia, iar observațiile sale științifice le împărtășea cu savanți din România și din alte țări europene. Mihail Kogălniceanu întreține corespondență cu acest basarabean înțelept.

Activitatea științifică a lui Ștefan Gonata n-a trecut neobservată. La 29 de ani Academia Română îl alege membru de onoare.

Pe atunci nu prea era în tradiție să se vorbească despre aspirațiile naționale ale moldovenilor. Și se credea, mai bine zis, se făcea totul să se creadă, că ele

nici n-ar exista. Deși trebuie să știm că grupări naționale moldovenești au existat sub forma unor cenacluri boierești în toți anii de ocupație. Țarismul interzisesse publicațiile în limba băștinașilor, dar libera comunicare nu era în stare s-o interzică, mai ales la conacele unor boieri cu mințile luminate care își dădea bine seama de situația Basarabiei. (O dovadă în plus la cele spuse anterior e și acea Societate moldovenească a nobililor basarabeni, înființată în 1905, sub egida unei asociații culturale.)

Ștefan Gonata a făcut parte din cenaclul fraților Leonard, Pavel și Petre.

Ultimii ani de viață Ștefan Gonata i-a trăit în izolare, o boală cumplită i-a întunecat zilele. În chinurile acestei boli și-a dat foc manuscriselor și unor documente. Ceea ce n-a ars atunci a ars în timpul revoluției din 1917... Așa a dispărut de pe întinsul imaginarului ocean o insulă a inteligenței – Ștefan Gonata.

Decesul lui a fost fixat la 18 septembrie 1906 la Chișinău. Peste ani, când s-a întocmit *Dicționarul membrilor Academiei Române*, printre primii membri a fost trecut și Ștefan Gonata. Iar în ediția semnată de Dorina N.

Rusu – *Membrii Academiei Române. 1866-1999. Dicționar* (București, 1999) – el este prezentat plenar cu biografie și fotografie. Un singur lucru rămânând să-l mai facă contemporanii, să încerce să-i adune viața și opera într-o monografie.

Iar la Zberoaia azi sunt furate ultimele pietre din conacul lui Ștefan Gonata, lăsat după 1990 fără stăpân, probabil, cu dorința ascunsă să se risipească mai repede, ca să se uite definitiv de proprietarul lui...

Studentii: Al. Exarh, Aristide Casso, N.A. Donici, Ștefan Gonata

CEL MAI BUN CUNOSCĂTOR AL CHIȘINĂULUI LUI PUȘKIN

Atunci când te saturi de consultat dicționarele și enciclopediile, căutându-i fără rost biografia, atunci când la tot pasul dai de citate penite din opera Domniei Sale, încep să te fure îndoielile... Să fie oare o figură închipuită? Să fi fost născocit oare un nume, pentru a înlesni argumentarea unor idei, teze?!...

Și totuși, acest om a existat, sufletul lui nobil și darnic n-a fost străin de plaiurile noastre. Iar paginile pe care ni le-a lăsat sunt ca o brazdă adâncă în țelina basarabeană...

S-a născut la 1871, în familia dascălului Nicolae Halippa din satul Cubolta, județul Soroca. Mama lui – Paraschiva – era fiica preotului din Vozdu, același județ – Soroca. Soții Halippa au avut cinci copii: Ion, Maria, Cazu-nia, Natalia și Pantelimon.

Precum era și firesc, părinții l-au îndemnat pe Ion să-și aleagă profesia tatălui, adică să intre în tagma bisericească. A urmat, consecutiv, școlile: primară din Cubolta, duhovnicească din Edineț, Seminarul Teologic din Chișinău, Academia Teologică din Kiev.

Fire severă și bine organizată, Ion Halippa era adeptul unei discipline stricte. Acest lucru l-au simțit foarte bine și seminariștii, și fratele său mai mic – Pantelimon: „*Vara anului 1893 a fost o vară pierdută pentru copilăria mea veselă și mai mult sau mai puțin lipsită de griji. Îndată după isprăvirea școalei primare din Cubolta, tata mi-a scos atestatul și, împreună cu o cerere, l-a trimis la Edineț, la Școala Spirituală. De la școală, într-un timp oarecare, s-a primit răspunsul, prin care ni se făcea cunoscută data înfățișării la examenul de primire în clasa întâia și materia de cunoștințe pentru examen. Tata de îndată s-a și gândit să mă pună pe carte, pentru*

Ion Halippa

ca să pregătesc materia cerută. Dar lucrul nu era ușor. Nu aveam cărțile trebuitoare. Nu avea cine să mă îndrumeze. I-a scris deci fratelui meu mai mare, bădița Vania, la Chișinău (mai precis la Kiev – I.C.), cerându-i sfatul. Bădița găsi cu cale să vie el însuși în vacanță acasă și m-a și luat la dăscălit. Mi-a adus cărți de limba rusească, de aritmetică, de religie, de caligrafie și câteva caiete. Și pune-te, băiete, pe muncă. Toată lumea se scula cu noaptea-n cap și pornea la muncile câmpului sau în gospodărie, iar eu cu bădița Vania ne apucam de carte. Mi se arăta cât am citit, câte probleme am de făcut la arit-

metică, ce rugăciuni și versuri am de învățat pe de rost, câte pagini am de scris în caietul de calligrafie și de acolo înainte, dă, Doamne, cât mai multe ceasuri pe zi, ca să am vreme destulă de învățat, cât mai puține muște, ca să nu mă necăjească în timpul muncii: cât mai multă umbră și răcoare, ca să nu deie strechea în mine; cât mai multă potrivită mâncare, ca să nu mă îmbuib, căci atunci nu mai sporea învățătura și atâtea alte rânduiele, pe care le iscodea mintea de bogoslov învățat la Academia Teologică din Kiev...”

Menționăm aici și mărturisirea pe care o face Teodor Porucic în *Contribuțiuni nouă pentru istoria evoluției naționalismului între Prut și Nistru (Viața Basarabiei, nr. 7, 1937)*: „O întâmplare curioasă arată toată puterea ironiei istoriei: într-o seară Teodor Porucic a fost surprins de pedagogul Ion Halippa copiind poezia lui V. Alecsandri – Pohod na Sibir, pentru această revistă (un grup de seminariști redactau o revistă cu tirajul de 50-100 exemplare – I.C.). Porucic a căpătat o mustrare aspră și o pedeapsă: nu i s-a dat mâncare o zi întreagă.”

Profund jignit de pedeapsa aplicată de profesor, Teodor Porucic nu-l poate ierta nici peste aproape patruzeci de ani și-i gata să-i ceară satisfacție...

În 1895 proaspătul candidat în teologie se reîntoarce în capitala gubernială a Basarabiei fiind angajat în funcția de ajutor al inspectoratului Seminarului din Chișinău. Participă la înființarea Comisiei arheologice basarabene, chiar cu anumite depuneri financiare. Efectuează săpături arheologice pe moșiile satelor Stahnoie (județul Orhei), Ciocâlteni (județul Orhei), Vălcineț (Călărași).

Ajutat de câțiva colaboratori, întocmește o *Hartă arheologică a Basarabiei*, pe care a însemnat 1464 de movile, 18 peșteri, 49 de îngrădituri, două ateliere pentru instrumente de piatră, 132 de vetre cu rămășițe de accesorii de bucătărie și 84 de plăci și stâlpi de piatră.

În studiul biografic *Istoricul Basarabiei – Ion Halippa (Viața Basarabiei, nr. 2-3, 1942)*

Gheorghe Bezviconi relevă un aspect interesant al activității cercetătorului: „Până la Ion Halippa puținii cercetători ai trecutului basarabean erau numai oameni de cabinet și de bibliotecă, care nu aveau și nu căutau să aibă legături cu societatea locală, păstrătoare de tradiții și care nu se cunoșteau nici ei între ei. Ion Halippa, tânărul magistrat de la Academia Teologică din Kiev, a adus cu el în Chișinău suflu nou de viață, adâncită în preocupări spirituale și, mai ales, duh movilean de adâncire în trecutul Moldovei voievodale. După trei ani de contact strâns cu reprezentanți de vază ai societății intelectuale basarabene, din funcționari superiori și boieri moldoveni, Ion Halippa a și reușit să adune un grup de doritori de a porni studiul organizat al trecutului atât de bogat al Basarabiei și, în 1898, la 23 august, s-a inaugurat Comisia științifică de cercetare a arhivelor din Basarabia, al cărei președinte s-a ales N.D. Codreanu, directorul Liceului Real din Chișinău, iar secretar Ion Halippa.”

În anul 1898 la Chișinău a fost constituită *Bessarabskaia gubernskaia ucionaia arhivnaia komissia* din componența căreia făcea parte și I.N. Halippa. Comisia avea scopul de a aduna, a cerceta și a edita documente și materiale istorice de valoare din trecutul ținutului. Trei volume de studii și documente pregătite de comisie și redactate de Ion N. Halippa au văzut lumina tiparului în 1900, 1901 și 1907.

Înaripat de primele succese, în 1899 pleacă la Kiev, unde participă la un congres al arheologilor.

Aria cercetărilor sale e destul de vastă, dintre materialele semnate de el remarcăm: *Osnovnâe istoriceskie dannâie o Bessarabii, Ocerk istorii narodnogo obrazovania v Bessarabii v pervoi polovine XIX veka* ș.a. A studiat și istoria Chișinăului, mai ales perioada anilor de exil al lui A.S. Pușkin. Cercetările s-au încununat cu o monografie prețioasă: *Gorod Kișiniiov vremion jizni v niom Aleksandra Sergeevicia Pușkina. 1820-1823* (Chișinău, 1899).

Era un om al unor preocupări multiple. Hărnicia lui era de invidiat. Traducea în rușește documente vechi moldovenești, a alcătuit statutul Societății Arheologice Istorico-Bisericești basarabene.

Dar osârdia lui Ion Halippa multora nu le era pe plac. În 1905 este trimis să lucreze la Novorossiisk, de unde revine în 1907. Un timp exercită funcțiile de profesor la Seminarul Teologic din Chișinău și inspector al învățământului primar din județul Chișinău (Lăpușna). Dar în 1910 istoria se repetă și, în urma unei „avanșări” pusă la cale de niște pizmași, se pomenește tocmai la Berdeansk, pe malul Mării Azov. În numărul 150 din 3 iulie 1910 al cotidianului rusesc *Bessarabskaia jizn'*, într-un articol informativ, Gheorghe Stârcea (semnase cu I. G-u – I.C.) vorbește cu regret despre destituirea din postul de inspector școlar a savantului basarabean. Peste câteva numere cotidianul revine la aceeași temă, descriind motivele oficiale și cele neoficiale ce au provocat trista decizie. Peste ani, în revista *Viața Basarabiei* (nr. 4-5, 1938) P.C. (probabil: P. Cubolteanu, pseudonimul lui Pan. Halippa – I.C.), revine la aceeași temă.

În nr. 160 al aceluiași cotidian (*Bessarabskaia jizn'*), de la 15 iulie 1910, găsim un articol semnat de Alexandr Tamarin, în care se dă explicație destituirii lui I.N. Halippa. Motivele loviturii aplicate unui fiu credincios al Basarabiei sunt următoarele: „*Ministerul Instrucțiunii Publice din Petersburg, încăput în vremea aceea pe mâinile unui neamț – Șvarț, înscris în Liga adevăraților ruși – vrea să introducă în școală politica „naționalismului fiziologic”. Un inspector școlar ca I.N. Halippa, moldovean de origine și om care nu-și schimbă vederile la orișice schimbare de vânt de la centru, nu poate fi considerat bine și la locul lui printre moldovenii Basarabiei, care sunt priviți ca separatiști, cu ochii veșnic ațintiți asupra României, unde poporul românesc își are o viață liberă și bazată pe ordinea de drept.*

În afară de aceasta, d-l I.N. Halippa este învinuit că nu arată rolul familiei boierești Kru-

penski, care face politică înaltă la Petersburg și vrea să fie atotstăpânitoare în Basarabia. În sfârșit, d-l I.N. Halippa nu este pe placul nici al altor puternici ai zilei, care vor să înfăptuiască o politică de totală stăpânire a moldovenilor din Basarabia. Pentru ca dușmanii d-lui Halippa să reușească mai ușor, ei inventează pe seama lui fel de fel de învinuiri zicând că e românofil, mason, vândut jidanilor etc.

Nu putem da aici articole pomenite în întregimea lor, deoarece unele persoane care au uneltit împotriva d-lui I.N. Halippa sunt încă în viață. Ceea ce este trist, este că victima uneltirilor se prăpădește în Rusia sovietică, unde a fost izgonit de administrația țaristă în anul 1910 „pentru separatismul românesc”, iar uneltitorii stau liniștiți în Basarabia, cu toate că au fost și poate încă sunt și astăzi străini de sufletul românesc al provinciei noastre.” [O pagină tristă din trecutul Basarabiei]

Perioada chișinăuiană a lui I.N. Halippa se remarcă și prin faptul că a legat corespondență cu mulți basarabeni stabiliți în Regat. A expediat *Analele Comisiei guvernamentale științifice de cercetare a arhivelor* pe numele lui Iosif Naniescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Gavriil Musicescu, Zamfir Arbore ș.a. O dovadă e și recenzia tipărită în ziarul local *Bessarabeț*, un ecou la frumoasele concerte ale corului lui Gavriil Musicescu la Chișinău. Acea recenzie a fost expediată la Iași și la 13 martie 1898 a sosit răspunsul lui Gavriil Musicescu:

„Onorate d-le Halippa,

Aseară am primit nr. 55 al ziarului *Bessarabeț*, în care ați binevoit a da o recenziune despre al 12-lea concert dat de corul nostru din Chișinău. Vă mulțumesc în numele personalului capelei și al meu pentru gentileța ce ați avut de a ne da prețiosul D.-V. (dumnevoastră) concurs prin pana artistică pe care o mânăuiți cu abilitate. Personalul corului și eu vom păstra aceste recenziuni, ca o dulce amintire de plăcuta noastră petrecere în capitala Bessarabiei.

Mulțumindu-vă încă o dată, vă strâng mâna amicalmente, – G. Musicescu.

N.B. Nu credeți că ar fi bine, cu vreo ocazie favorabilă, să dați o notiță în jurnal că eu, în numele corului, am dăruit Spitalului de copii din Chișinău 100 de ruble prin d-na dr. Șițin-schi.

G. Musicescu.

Sper în curând să viu în Chișinău, aș dori să ne mai vedem. Îmi voi permite a vă înștiința de sosirea mea.

G.M.”

Textul acestei scrisori a fost reprodus în schița istorică *Muzica în Basarabia* (extras din volumul *Muzica românească de azi*, București, 1940), schiță bine alcătuită de profesorul Alexandru Boldur. Iar originalul acestei scrisori se păstra în arhiva avocatului Theodor Păduraru. Și tot acolo era depus răspunsul lui B.P. Hasdeu, adresat lui I.N. Halippa, care, cu permisiunea lui Teodor Păduraru, l-a publicat revista *Viața Basarabiei*.

Onisifor Ghibu în lucrarea sa *De la Basarabia rusească la Basarabia românească* (Cluj, 1926) reflectă un fragment din corespondența lui I.N. Halippa cu Gavriil Musicescu:

I.N. Halippa: „Comisiunea vă roagă să-veniți în ajutor cu felii de susținere (în formă de sacrificiu de cărți, manuscrise), care va fi mai lesne. Credem că d-voastră nu ni-ți lăsa fără atențiune acest sincer rugământ.”

G. Musicescu: „Dacă toată societatea cultă a moldovenilor din Basarabia știu tot așa de bine a cugeta și a scrie românește, ca d-l Halippa, chestiunea românismului e salvată în Basarabia, căci de poporul de la țară nu trebuie să ne îngrijim, el își păstrează limba în casă, ca cel mai scump odor. Țăranii basarabeni nici până azi, de la 1812, n-au învățat rusește, din contra a silit preotul rus să învețe moldovenește, înlesnindu-l și cu cărți bisericești aduse din Moldova.

Acum însă, când ni se prezintă ocaziunea așa de favorabilă de a înlesni învățătura – în mod indirect – a limbii române, prin formarea bibliotecii Societății basarabene *Arhiva*, cred că serviciul cel mai real i-l putem face, trimițând donațiuni de cărți cu conținut istoric și literar acestei instituțiuni, căci altfel cu greu vor răzbate cărțile în Basarabia, unde toți românii vor avea ocazie să se adape din izvorul binefăcător al limbii moderne.”

Exilul la Berdiansk s-a desfășurat sub steaua neliniștii și a dorinței de a reveni în Basarabia. Din 1910 până în 1924, anul pensionării forțate, a ocupat diferite posturi: inspector școlar, director și profesor la cursurile pedagogice ș.a. Timpul liber și l-a închinat cercetărilor științifice. În 1925 avea pregătite pentru tipar cinci volume ale unei profunde lucrări arheologice. Dar gândul întoarcerii la baștină nu l-a părăsit niciodată. În 1918 vrea să pună capăt exilului, dar norocul i-a întors spatele: „Bagajele lui Ion N. Halippa umpleau un vagon întreg. Printre mobile erau foarte multe cărți, documente foarte prețioase (câteva originale de la Ștefan cel Mare – unice), manuscrise, de care I.N. Halippa nu vroia să se despartă: era în ele doar truda unei vieți de om! Pricina care a făcut ca acele bagaje să țintuiască pe I.N. Halippa pe pământul Rusiei a fost nimicirea podului de la Tigheana. Și, din păcate, el a preferat să rămână aici cu hârtoagele-i dragi, decât să-și revadă Basarabia natală, trecutul căreia l-a iubit cu patima savantului, poezia căreia a adunat-o în câteva caiete, iar pe calapodul versului popular și-a încercat și el câteodată meșteșugul. Aplicațiile sale către poezie erau vădite, azi, încă în Rusia sovietică, își mângâie bătrânețile cu stihuri în maniera genialului Pușkin” [*Viața Basarabiei*, nr. 12, 1937]

Noua putere l-a încercat la rezistență în mai multe rânduri. După revoluție a stat la închisoare. A fost eliberat prin intervenția lui Zamfir Arbore, a fiicei sale Ecaterina și a președintelui Republicii Sovietice Ucraina – Rako-

vski. În 1930 i s-a suprimat modesta-i pensie de 20 de ruble sub motivul că provine din tagma bisericească, contrarevoluționară. Se zice că i s-a adresat lui I. Stalin și în 1935 marele dictator i-a făcut dreptate.

Cei trei copii ai săi își găsesc un rost în viață: cel mai mare e contabil-șef la o întreprindere, altul e artist și zeus cercetător al activității lui A.S. Pușkin, fiica e inginer-mecanic.

Speranța de a revedea baștina nu-l părăsește. Scrie prietenilor și rudelor din Basarabia una și aceeași rugămintă, să-l ajute să treacă Nistrul:

„Iar fratelui meu mai mic

Acest stih îi dedic:

«Academia Română

Ar putea să-mi deie o mână

Să mă treacă peste râu

Până ce încă sunt viu.»

Au încercat să-l elibereze și Nicolae Iorga, și Nicolae Titulescu, și Gh. Gafencu, ș.a. Dar era un ostatic prea prețios și jocul politic al Rusiei sovietice față de Basarabia și bolșevicii nu doreau să-l cedeze.

Deznodământul acestor intervenții diplomatice se pare că a fost tragic. Versiunea lui Gh. Bezviconi: „*Lucrurile au luat o întorsătură și mai tragică anul trecut, la începutul războiului, când, pe ziua de 25 iunie, Ion Halippa a fost arestat și, împreună cu fiul său cel mai mare, Constantin Halippa, arestat și el la 29 iunie, a fost deportat din orașul Berdeansk unde trăiau, în orașul Zaporojie. Aici, după informațiile căpătate de d. Pan. Halippa, bătrânul Ion Halippa și fiul său au fost asasinați de bolșevici în închisoare, înainte de intrarea trupelor germane și române în oraș. În micul pachet de cărți și hârtii rămase de la Ion Halippa, pachet predat d-lui Pan. Halippa de autoritatea militară română, s-au găsit dovezi zdrobitoare cum s-au purtat bolșevicii cu marele cărturar basarabean.*” [Viața Basarabiei, nr. 2-3, 1942]

În loc de epilog

Într-o cheie la fel de tristă încheiem un mic studiu despre Ion Halippa, tipărit de revis-

ta *Orizontul* (nr. 2, 1989). Presupunem chiar că dacă minunea l-a salvat de masacru în închisoare, atunci la sigur că de lagărele staliniste nu l-a mai putut salva nimeni...

Și iată că într-o dimineață mă solicită la telefon cineva care s-a recomandat drept doamna Kalinin și care mi-a comunicat că a citit materialul din revistă, în varianta rusă, și că știe precis că lagărele staliniste n-au pus ultimul punct în destinul lui Ion Halippa, că lui i-a fost dat să suporte încă multe chinuri și încercări greu de imaginat. În 1966 se afla la Tașkent și a supraviețuit cumplitelui cutremur, apoi, împreună cu fiica, au trecut cu traiul în orașul Kuibâșev.

Doamna Kalinin mi-a comunicat că îi sunt cunoscute mai multe detalii din biografia acestui mare cărturar al nostru, dar, fără permisiunea fiicei lui, nu le poate pune la dispoziția biografilor. Ea a și trimis o asemenea scrisoare și urmează să așteptăm răspunsul... Dar nici până azi acel răspuns afirmativ nu-l avem, deși, de fiecare dată când zbârnâie telefonul, inima mi se înfiorează parcă...

Cine știe, poate se întâmplă încă o minune – și noi vom afla toate amănuntele despre acest destin tragic, poate căldura și bunăvoința omenească mai face un serviciu celui care a crezut nespuse de mult în OM:

„Omule, sufletul tău

E-n suflat de Dumnezeu.

Prin urmare,

Frățioare,

Sufletele omenești

Sunt tot suflete frățești.

Sângele ce curge-n vine

Spune-a te iubi pe sine,

Dar a nu uita de mine,

Căci suntem rudeni cu tine,

Ca doi ochi ce cat lumină,

Ca doi brazi dintr-o tulpină.”

[Ion N. Halippa: *La frăție!* În: *Cuvânt moldovenesc*, 1917]

VASILE V. HANEȘ – UN NUME DE REFERINȚĂ

Dacă lumea literară îl cunoaște bine pe Petre V. Haneș, reductibil istoric literar, unul dintre primii cercetători care s-a ocupat serios de scriitorii basarabeni, fiind și unul dintre primii editori ai operei lui Alexie Mateevici, apoi de fratele lui, Vasile V. Haneș, a auzit mai puțină lume. Deși realizările lui publicistice și științifice sunt la fel de importante.

S-a născut la 22 februarie 1886 în Călărași (jud. Ialomița). Și-a făcut studiile la Facultatea de drept și litere. A fost membru al comitetului Asociației generale a profesorilor secundari, deputat în mai multe legislații. S-a remarcat ca avocat, profesor secundar, cercetător și publicist. Bibliografia operei lui cuprinde circa optsprezece lucrări și cele mai importante ar fi: *Românii din țara Oltului* (București, 1912), *Francezii și românii* (Focșani, 1914), *Cultul limbii și literaturii naționale* (1915), *Politica conștiinței naționale* (1920), *Economia politică* (1930), *Dreptul constituțional și administrativ* (1930). În colaborare cu fratele său Petre V. Haneș a tipărit la București în 1919 *Gramatica română*. Una dintre cărți e legată direct de destinul nostru – *Sufletul românesc în Basarabia* (București, 1919).

Martor ocular al evenimentelor Unirii Basarabiei în luna martie 1918, el a lăsat niște însemnări foarte prețioase, reproduse în ziarul *Dreptatea* (27.03.1991) și din care am spicuit câteva teze extrem de importante:

„Ne-a ajutat D-zeu să fim părtași la cel mai de seamă act politic și românesc din viața generațiunii noastre.

Am văzut marele fapt al Unirii Basarabiei la Țara-Mamă; am vibrat de emoție sărbătorind, clipă cu clipă, toate ceasurile frământărilor care au dat ființă acestei mărețe uniri.

De câteva zile, o frământare deosebită se vedea în toate părțile, în atmosfera vieții Capitalei Basarabiei. Sosirea delegaților Basarabiei la Iași, împreună cu dl Stere, fusese așteptată sărbătorește: se presimțeau aproape mari minuni. După aceasta sosește însuși șeful Guvernului român, ministrul de război și o numeroasă suită. De abia ajunși și marea problemă a Unirii parcă se întruchipează, ia viață. Întâlniri, convorbiri, sfaturi. Fețele începeau să se lumineze, ochii să se scalde într-o duiosie, neînțeleasă îndeajuns. Se apropia clipa cea mare. La sfatul miniștrilor, patriotismul sfânt și curat, biruie din primele momente. Reprezentanții poporului se agită tot mai febril în Sfatul Țării. Discuțiile în secții durează zile de-a rândul. Ideile și gândurile se ciocnesc și unde nu pot duce la lumină, începe graiul inimii...

...Și când după două ceasuri, o sală nebună de bucurie aplauda, striga, își îndrepta glasul de mulțumire către D-zeu și de dragoste profundă către Neam, solul României intră din nou în Sfat să ia răspunsul.

Răspunsul era măreția, era ecoul trecutului glorios, era fericirea Neamului: Basarabia se unește pe vecie cu România!

Atunci l-am auzit din nou pe dl Marghiloman, așa cum eram deprins să-l ascult, să mă emoționez de cuvintele vibrante, de pe când eram elev la liceu, în sărmanul nostru București! Ce credeți că a fost când primul ministru a strigat cu tonul sus: «*România una și nedespartită cu Basarabia!*»

Și ce moment înălțător, instructiv și duios, când același conducător suprem al destinului României aducea prinosul său de admirație

luptătorilor dezinteresați ai Basarabiei: *«Să ne închinăm, domnilor, în fața acestor bărbați ai Basarabiei, care fără niciun cuget de preamărire de sine, cu gândul numai la fericirea țării, lasă de bună voie frânele și devin conducătorii acestei țări, modeștii ei slujitori.»*

Și acești oameni, care au săvârșit acest mare act, nu sunt nici rutinați oameni ai politi-

cii, nici cine știe ce învățați, nici eleganții saloanelor sau vizitatorii asidui ai caselor de bancă. Sunt oameni simpli, cu sufletul neîntinat, cu inima de adevărați români, cu dragoste nețăr-murită de țărani.”

Iată un răspuns la întrebarea pe care și-o pun tot mai des intelectualii basarabeni: „De ce nu s-a făcut Unirea în 1990, și nici mai târziu?”

Biblioteca publică din Chișinău, sf. sec. XIX

UN CRONICAR MODERN AL EPOCII

Destinul a vrut ca viitorul profesor, savant și publicist **Vasile Harea** să fie martorul ocular la scrierea, redactarea și publicarea celei mai importante poezii a lui Alexei Mateevici: *Limba noastră*. Cercetătorii n-au mai avut nevoie de procedee, de improvizări ca să înțeleagă cum s-a produs miracolul, acest martor a mărturisit cu lux de amănunte toată epopeea apariției nemuritoare poezii.

Era student, era un tânăr care, alături de alți tineri basarabeni, s-au încadrat conștient în lupta de eliberare națională. Și toată viața lui a consacrat-o acestei lupte.

Vasile Harea s-a născut la 25.VII.1895 în s. Susleni, jud. Orhei, și a murit la 30.I.1987, înmormântat la Cimitirul „Sf. Vasile” din Dealul Galata din Iași.

A făcut studii la Seminarul Teologic din Chișinău (1909-1917), Facultatea de litere și istorie a Universității din Iași (1918-1924), Sorbona și Școala Normală Superioară din Paris (Franța, 1930-1932), doctoratul în 1941 la Iași, licențiat cu *Magna cum laude* al Universității din București (1942).

Deputat în Sfatul Țării din partea Societății Studenților Moldoveni din Kiev și Odesa (conform hotărârilor Sfatului Țării din 26.I.1918 și 2.II.1918, locurile rezervate moldovenilor de peste Nistru). Mandat validat de la 25.XI.1918 până la 27.XI.1918.

A rostit o cuvântare de salut în ziua inaugurării ședințelor Sfatului Țării (21.XI.1917) în numele colaboratorilor gazetei *Cuvânt moldovenesc*.

A mai lucrat bibliotecar la BCU din Iași, profesor la Huși, asistent la Catedra de sociologie a Universității din Iași (prof. Petre Andrei).

Vasile Harea

Ulterior, director al Liceului „Alexandru Donici” (1936-1939), al Liceului „B.P. Hasdeu” (1939-1944), conferențiar la Catedra de slavistică a Universității din Iași (1947-1952; 1957-1966), conducător de doctorate la istoria literaturii ruse (1966-1979).

A debutat în presă în 1916 cu un articol la ziarul *Cuvânt moldovenesc*.

A colaborat cu diverse publicații la: *Cuvânt moldovenesc*, *Viața Basarabiei*, *Revista Fundațiilor Regale*, *Minerva*, *Școala Basarabiei* și alte publicații interbelice, iar după război a fost prezent în paginile revistelor: *Iașul nou*,

Iașul literar, Românoslavica, Revista de istorie și teorie literară ș.a.

Este autorul unei opere impresionante: *Români de peste Nistru* (1923), *Aspecte din problema muncii* (Bălți, 1935), *Datoriile învățătorului* (București, 1935), *Sociologia* (1937, în colaborare cu Petre Andrei), *Filosofia lui Tolstoi* (București, 1944), *Basarabia pe drumul Unirii* (București, 1995, ed. îngrijită de Vlad Bejan), *Unirea Basarabiei cu Patria-Mamă* (Iași, 1998, în colaborare cu Vlad Bejan) ș.a.

A prefațat edițiile: Cernășevski. *Texte alese* (1962) și Dobroliubov. *Texte alese* (1964). A tradus mult, chiar atunci când nu avea alte mijloace de existență pe timpul prigoanei comuniste: din L. Tolstoi, A. Cehov, V. Korolenko ș.a.

Postum i-au apărut mai multe scrieri tipărite după manuscrisele păstrate de fiul său Mihail, scriitor și el.

În revista *Viața Basarabiei* (nr. 6, 1933, p. 71), publicistul și proaspătul doctorand scrie mai multe pagini dedicate poetului Alexei Mateevici. El conturează epoca în care a fost scrisă poezia *Limba noastră* și schițează un portret interior al poetului. Acest material este valoros nu numai ca un material memorialistic, astăzi el are valoarea unui document istoric:

„Sper că cititorii îmi vor ierta faptul că articolul acesta nu e numai de critică literară pură, ci va fi îmbinat și cu amintiri personale. Această abatere se explică prin faptul că am fost martorul procesului de creație a acestei poezii minunate, – întrucât poate fi cineva martor al unor procese sufletești înalte, atât de complicate, dinamice și ascunse, exteriorizate doar prin câteva vorbe și gesturi.

* * *

Pe Al. Mateevici l-am cunoscut de la distanță, pe când eram încă elev al Seminarului Teologic din Chișinău, iar el – profesor de exegeză (pare-se) în clasele superioare. De la elevii acestor clase n-am auzit decât păreri admirative pentru spiritul larg, înțelegător pentru

mișcările și preocupările sufletești ale tinereții. Deseori venea în sufrageria seminaristilor, gusta din masa lor, se așeza cu cei din clasele de teologie (cl. V. și VI) și stătea de vorbă cu ei ca un frate mai mare. Din când în când izbucnea râsul lui zgomotos și echilibrat. Uneori devenea de o seriozitate de apostol, vorbind măsurat cu opriri de gândire, cu gesturi largi ale mâinilor, gesturi de preot deprins cu oficiul divin, – substituit al fiului Domnului, – să se ofere ca jertfă pentru fericirea turmei lui duhovnicești.

Îl priveam de departe și sufletul îmi era plin de sentimentul de nemărginit respect față de acest om blajin, serios și totuși plin de viață vie – cum s-ar exprima Dostoievski – viață – îmbinare armonică a spiritului cu trupul, viață – îmbinare a materiei noastre organice prin spiritualizarea ei. Căci știam de la elevii claselor superioare că Mateevici era și preot și autor al unor studii serioase de probleme bisericești, de istoria bisericii și de obiceiuri religioase, – toate referitoare la moldoveni.

* * *

Un proces sufletesc firesc, rezultat din dragoste pentru țărani, confrăți ai mei întru munca pe ogoarele noastre, frumoase, în timpul vacanței de vară, din revoltă contra disprețului față de moldoveni a reprezentanților culturii rusești cu care eram zilnic în contact la școală, a profesorilor noștri cu care aveam dese discuții aprinse, – la care se adăogă și necesitatea de a consacra activitatea mea unui ideal pozitiv (și Insarov eroul bulgar al lui Turgheniev din *În ajun* a jucat un mare rol în acest proces al meu), precum și o serie de alți factori m-au făcut să fac câteva vizite la *Cuvântul moldovenesc* prin 1915, iar prin 1916, când se ivise nevoia unui nou colaborator, am intrat în redacția ziarului care a jucat un rol covârșitor în mișcarea națională din Basarabia.

Acolo am făcut cunoștință cu Al. Mateevici, care, preot mobilizat pe frontul Galițian al războiului, venise în concediu pe câteva zile.

Pentru mine însă, el îmi apărea înconjurat de nimbul unui poet și abia îi puteam răspunde cu timiditate la câteva întrebări obișnuite ce se pun în asemenea ocazii.

O deosebită plăcere era pentru mine și pentru prietenul mei P. Stihî (eram amândoi colegi de școală și aveam aceleași preocupări intelectuale, animați amândoi de naționalismul cel mai curat) să citim cu voce tare toți scriitorii populari români. Simțeam nevoia de a cunoaște mai bine limba literară populară, care să poată fi utilizată pentru articolele noastre din ziarul și revista *Cuvânt moldovenesc*. Printre scriitorii preferați erau Creangă, Sadoveanu, poeziile lui Coșbuc, Goga și – Mateevici. Deși la acesta limba nu totdeauna era corectă – nu mai vorbim de perfecție, – totuși poeziile sale religioase, traducerile din rusește, libere sau credincioase textului, ne câștigau prin sonoritatea și vigoarea versului.

* * *

Vine în sfârșit 1917, revoluția rusească, congrese, adunări, frământare a 150 milioane de oameni, unică în istoria omenirii. Mateevici a fost mutat pe frontul românesc și avea posibilitatea să vină mai des la Chișinău, unde-i erau soția și rudele și unde, mai ales, începuse mișcarea națională moldovenească. În *Cuvânt moldovenesc* se reproduce cântecul său revoluționar *Eu cânt* (publicat întâia oară în *Basarabia* la 1906). Ia parte la Congresul învățătorilor moldoveni din 25-28 mai. La deschiderea congresului auzind protestele unor învățători contra limbii de predare moldovenești, vorbește despre originea latină a neamului românesc, frate cu surorile latine mai mature – Franța, Italia, Portugalia, Spania, după exemplul cărora ne putem îmbogăți limba noastră – și așa bogată și frumoasă, – cu expresii tehnice și cu termeni științifici noi.

Totuși, fiindcă la congres unii învățători mereu s-au plâns de sărăcia limbii noastre, la plecare spre front Mateevici – propus și ca lector la cursurile pentru învățătorii moldoveni ce

trebuiau să înceapă de la 15 iulie, – mărturisește: «Mă gândesc la o poezie despre limba noastră. Poeziile lui Sion și Coșbuc îmi par cam sărăcăcioase în conținut, ca să poată fi privite drept o cântare a limbii noastre.»

La deschiderea cursurilor pentru învățătorii moldoveni Mateevici vine din nou la Chișinău, cu vreo două zile înainte. Dl Pan Halipă lipsea, fiind delegat la congresul țărănesc rus, la Petersburg, unde trebuia apoi să ia parte și la Congresul Sovietelor rusești, având ocazia să afirme și acolo drepturile moldovenilor basarabeni la viață națională liberă. La *Cuvânt moldovenesc* îl înlocuiam eu, Al. Mateevici îmi spune: «Știi că m-a frământat mereu ideea unei poezii despre limbă. Pe front n-am avut timpul s-o redactez complet. Am să ți-o aduc mâine ca s-o publici în ziar și astfel s-o putem răspândi printre învățători.»

I-am răspuns că astăzi e ultima zi când pot primi materialul pentru ziar (ziarul apărea de două ori pe săptămână) și dacă întârzie cu o zi, atunci poezia va putea fi publicată în numărul următor, care va apare după deschiderea cursurilor. De aceea l-am rugat să mi-o dea chiar așa, în redacție neterminată sau să-i dea redacția definitivă aici, în redacție, imediat. N-a acceptat firește. «Atunci, tot am s-o tipăresc, chiar mai târziu, iar la deschidere o voi citi eu însumi.»

Chiar în ajunul deschiderii cursurilor poetul din nou a venit la redacție. De data aceasta a venit cu poezia scrisă. Totuși, avea unele îndoieli. De exemplu, la strofa 4 versul 3, nu era hotărât să lase «În vestirea» sau «În rostirea». Mi s-a părut mai sonoră «În rostirea» și această expresie a fost lăsată, deși pe urmă poetul a revenit la primul cuvânt.

Tot așa, nu știa ce ar fi mai frumos la strofa 8, versul 2 «cazaniei» sau «pisanii». De data aceasta a lăsat «pisanii», ca fiind mai bine cunoscută de învățători, deși «cazaniei» i se părea mai frumos, cu o rezonanță mai sonoră.

De-asemena, strofa 5 suna:

«Limba noastră-i frunză verde,
 Graiul codrului cel veșnic
 Nistrul lin ce-n valuri pierde
 Al Luceferilor sfeșnici.»

în loc de:

«Limba noastră-i frunză verde,
 Zbuciumul din codri veșnici
 Nistrul lin ce-n valuri pierde
 Al Luceferilor sfeșnici.»

Adică așa cum a publicat pe urmă Mateevici poezia în ultima ei redacție, în revista *Cuvânt moldovenesc*, și așa cum e reprodusă în ediția poeziilor lui Mateevici sub redacția d-lui P. Haneș.

Apoi în strofa 9, pentru Mateevici era la fel o nedumerire, – ce e mai bine:

«Înviați-vă dar graiul
 Amorțit de multă vreme
 Ștergeți praful, mucegaiul
 Al uitării care geme.»

sau:

«Înviați-vă dar graiul
 Ruginit de multă vreme
 Ștergeți colbul, mucegaiul
 Pe uitarea-n care geme.»

În cele din urmă a lăsat prima redacție înlocuind numai cuvântul «praful» prin «colbul».

În această redacție a apărut poezia în *Cuvânt moldovenesc*. Pe urmă Mateevici a revenit din nou, lăsând cuvântul «ruginit», la versul 2, cuvântul «mucegaiul» la sfârșitul versului 3, și înlocuind și cuvântul «colbul» prin cuvântul «slinul».

Pe lângă toate celelalte, varianta publicată în *Cuvânt moldovenesc* are și o greșeală de tipar, datorită scăpării mele de vedere la corectură: la penultima strofă, versul 3, ultimul cuvânt în loc de «darnic» a fost tipărit greșit «dornic».

Trebuie să menționăm că singurele variante care pot fi obiect de discuție pentru critica literară și estetică sunt aceste două: cea publicată în *Cuvânt moldovenesc* din 21 iulie 1917 și cea din revista *Școala moldovenească*, nr. 2-4,

iulie-septembrie 1917, ultima fiind reprodusă de dl P. Haneș în ediția poeziilor lui Mateevici.

Alte variante, care apar uneori în manualele didactice, sunt datorate unor modificări ale autorilor acestor manuale, modificări nejustificate nici prin motive didactice, și cu atât mai puțin permise de onorabilitatea și loialitatea literară.

Astfel, în manualul de cl. V primară de Nisineanu, Geantă și Mărinescu, la strofa 1, citim în versul 3:

«Salbă scumpă cu odoare»

în loc de:

«Un șirag de piatră rară.»

Nu mai vorbim că această modificare este inferioară din punct de vedere estetic, dar insistăm asupra faptului că ea este cu totul contrar versului poetului, vers plin de vigoare, în care silabele compuse din sunetul «p» și sunetul «a» și «î» – silabe pronunțate în limba noastră dur și viguros, joacă rolul hotărâtor pentru a afirma valoarea limbii românești și caracterul ei de vitalitate pe care nu-l poate înăbuși nici stăpânirea seculară a rușilor, cum n-au înăbușit-o nici năvălirile barbarilor, nici alte dominații străine de milenii chiar.

De aceea, protestăm contra acestor contrafaceri ale poeziei noastre celei mai frumoase, consacrată limbii românești. Și cerem autorilor manualelor școlare, în special, să respecte textul definitiv al autorului.

* * *

Mateevici n-a avut noroc să predea la cursurile pentru învățători decât două zile. N-avea concediu mai îndelungat. A plecat din nou pe front, unde însă nu i s-a acordat un nou concediu, astfel că n-a mai venit ca lector la cursuri, fiind înlocuit acolo prin O. Ghibu.

A mai venit la începutul lunii august, când ne-a citit din poeziile sale noi, în care se vedea un spirit de maturitate, o limbă din ce în ce mai literară și mai frumoasă cu înclinații spre cizelare migăloasă și stăruitoare, parcă ar fi săpat în marmoră chipuri clasice.

Fatalitatea ni l-a răpit. A căzut în împlinirea datoriei de a alina ultimele clipe ale soldaților contaminați de exantematic. S-a oferit jertfă pe altarul suferințelor omenești, – așa cum parcă l-a predestinat toată înfățișarea lui deschisă, cu gesturile lui largi de preot ce se sacrifică pe sine însuși. O durere mută ne-a cuprins la vestea morții lui. Dl Pan Halippa, care exact în momentul acela lua masa, a leșinat și câteva zile a trebuit să ne adresăm, – în chestiunile ziarului și a muncii zilnice în legătură cu acțiunea noastră, – cu multă precauție pentru a nu lovi sufletul lui, plin de durere pentru acel ce-i era cel mai drag și cel mai curat dintre toți muncitorii pe ogorul moldovenesc.

* * *

Valoarea poeziei lui Mateevici?

Ne dădeam seama că e cea mai frumoasă dintre toate poeziile cu acest subiect. Dar nu bănuiam că va deveni una dintre rarele comori ale culturii noastre naționale, indispensabilă oricărui român.

Abia O. Densusianu a deschis ochii tuturor asupra valorii adevărate a acestei poezii, care ne evocă o mulțime de imagini de o frumusețe rară, care se adresează tuturor putând fi înțeleasă și gustată de un țăran de glie, cum poate fi delectată de un rafinat intelectual.

Poezia aceasta ne trezește imagini profund impresionante din istoria noastră națională, la care face aluzie în strofa 6, vorbește de religiozitatea poporului nostru basarabean (în strofele 7 și 8), de ocupațiile lui agricole, de viața lui din codri, aducătoare de mister, de ceva insesizabil care cuprinde din toate părțile firea poetică a țăranului nostru. În ea găsim amintirea poeziei și muzicii populare ca și viața trudnică de toate zilele a țăranului. Iar sfârșitul ei – e un apel antrenant, plin de optimism, de încredere în Neamul nostru.

În sfârșit, peste tot, în ea străbate spiritul echilibrat al latinismului. Atmosfera de mister în care e învăluită, deși, după expresia ajutorului, ne-nfioară adânc, totuși e armonie imbi-

nată cu realitățile concrete, pe care se reazemă viața noastră, dându-ne încredere în prezența unui sens al ei, căci «veșnicele» adevăruri sunt suportul moral al existenței omenești.

Încrederea unui Alecsandri în menirea «eternă» a ginteii latine e confirmată încă o dată prin încrederea lui Mateevici că limba noastră – una din cele patru mari limbi latine – este menită să ne spuie aceste adevăruri veșnice, ceea ce înseamnă că ea niciodată nu va dispărea și că cultura română va avea o misiune importantă de îndeplinit în cursul veacurilor ce vor urma după vremurile noastre zbuciumate, în clipe de îndoieli, de neîncredere și de teamă.” [V. Harea. *Variantele poeziei „Limba noastră”*]

Revista *Viața Basarabiei* a publicat mai multe colaborări ale savantului, pedagogului și publicistului Vasile Harea: *Tolstoi în România* (1932, nr. 7, p. 1-6); *Însemnări: Variantele poeziei „Limba noastră”* (1933, nr. 6, p. 71-74); *Petre Andrei: concepția sa sociologică*: [profesor la Universitatea din Iași] (1937, nr. 5-6, p. 41-50; nr. 7-8, p. 3-16); *Sufletul Basarabiei* (1941, nr. 6-7, p. 3-18).

După război i-a fost dat să treacă prin mai multe perioade grele. Regimul comunist nu-i putea ierta ceea ce realizase în Basarabia.

A corespondat cu Anton Crihan și un răvaș îl putem publica aici, fiindcă el reconstituie detalii din biografia lui Vasile Harea de după 1945, care n-a fost una ușoară:

„București, 16 iunie 1973

Vasile Harea

Dragă Anton,

Răspunsul meu privește acum numai întrebarea ta despre Ștefan Izvoranu și tatăl său.

În acest scop a trebuit să mă întâlnesc cu Gh. Năstase (el n-are telefon). Gheorghe mi-a spus că Izvoranu-tatăl nu era consătean cu dânsul și deci nu l-a cunoscut bine.

El era stabilit în satul Popești, de unde era originar regretatul P. Hrițcu și unde bătrânul își avea și mica sa moșie.

În orice caz, se pare, după Gh. Năstase, că era răzeș. Nu e sigur însă dacă era mazil, adică corespunzător cu rusecul «упадочный, опустившийся дворянин», nu «однорец», cum greșit mă mai zic rușii. Deci, un fel de nobil, scăpătat, căci în istoria noastră mazili erau și domnitorii cărora li se lua domnia, și boierii decăzuți din boieriile lor în slujba țării sau pe lângă curtea domnească. Nu întâmplător un număr destul de mare de mazili, după actele rusești, erau «dvoreane», adică «nobili», cu toate că nu știau carte și uneori, cum erau în satul nostru, lipiți pământului.

Gh. Năstase mai spune că n-a observat nimic evreiesc la Izvoranu-tatăl. Pur și simplu, probabil, ceea ce apărea la dânsul ca șiretenie negustorească, era o urmare a faptului că anterior fusese cultivator de legume și zarzavaturi, pe care ca orice grădinar, le vindea, mergând cu căruța din sat în sat.

De aceea, a venit la Popești din satul Izvoare, i se trage și numele de Izvoranu, pe care probabil înainte nu-l avea. Numele nou apoi și l-a trecut în actele civile, ceea ce era ușor în vremea când acestea se făceau de slujitorii bisericii.

Că din grădinar a ajuns un mic moșier, nu e de mirare. Izvoranu-tatăl, ca negustor de modă veche, nu era numai strângător, dar chiar de-a dreptul zgârcit. Numai astfel a putut aduna bani ca să-și cumpere cele 200 ha, după cum spui tu.

Asta-i tot ce am putut afla despre Izvoranu-tatăl.

Cu Ștefan Izvoranu, am stat un an de zile ca și Năstase de altfel, la același cămin studentesc al basarabenilor, din Iași, str. Sărărie, nr. 119.

L-am admirat cu toții pentru extraordinara lui putere de muncă, pentru ingeniozitatea excepțională în altele, rămasă nedescifrată.

A lăsat însă în urma sa nu numai o nedumerire, ci și un regret unanim că un talent ieșit din comun și care prevestea poate un om de știință genial, n-a fost cultivat, încurajat și utilizat cum trebuie de către profesorii de la Facultatea de matematici, așa cum făceau cei de la litere și filozofie, ca și cei de la științele naturale, chiar cu studenții mai puțin dotați decât Izvoranu.

Celelalte probleme, pe care le-ai ridicat în ultimele tale scrisori, le amân, din lipsa de timp, pentru altă dată.

Îți răspund cu întârziere din două motive: 1. Ploile abundente cu începuturi de inundații, repede însă stăvilite datorită digurilor ridicate în 1970, și întărite acum, m-au împiedicat să-l văd mai repede pe Gh. Năstase. 2. Scrisoarea ta am primit-o și în timpul pregătirilor pentru plecarea la băi, la Buziași, cu o oprire prealabilă la București.

Celelalte scrisori ți le voi expedia după ce mă voi întoarce acasă, adică cam în a doua jumătate a lunii iulie.

Te îmbrățișez cu căldură.

Din partea soției – mulțumiri pentru cuvintele de încurajare.

Doamnei Crihan transmite, te rog, asigurarea profundeii noastre stime.

V. Harea”

Abia în anii '90 ai sec. XX, grație eforturilor depuse de foștii discipoli, a avut loc procesul de repunere în valoare a acestui destins savant și scriitor. Un merit deosebit în această readucere la baștină a lui Vasile Harea îi aparține profesorului Constantin Bobeică, fost elev al Liceului „B.P. Hasdeu”, care în 1990, în nr. 6 al revistei *Nistru*, a publicat studiul *Un exilat din istorie*. Iar meritul mare de publicare a operei postume îi aparține altui basarabean, doctorul Vlad Bejan.

EFIGIA DE PE MONUMENT

Andrei Hodorogea

În Parcul Catedralei, în partea lui de est, până la 1940 s-a aflat un monument care în istorie a intrat sub denumirea *Monumentul celor trei martiri*. Trei personalități basarabene marcante care au decedat tragic în luna august a anului 1917 la Chișinău: Alexie Mateevici (16.III.1888 – 13.VIII.1917), Simeon Murafa (1887 – 20.VIII.1917) și Andrei Hodorogea.

Și dacă despre cei doi s-a scris mai mult, despre A. Mateevici au fost editate chiar mai multe monografii, apoi despre Andrei Hodorogea (1878, Slobozia Hodorogei, jud. Orhei –

20.VIII.1917, Chișinău) se cunoaște mult mai puțin. Atât doar cât a scris despre el un alt orheian, Gheorghe Andronachi, în *Albumul Basarabiei* (Chișinău, 1933).

Se știe că a fost inginer-hotarnic. Este descendent dintr-o familie de mazili din neamul vechi al Hodorogilor, care au populat Sobozia fiind împrăștiți acolo. Și-a făcut studiile la Școala de Agricultură din Cucuruzeni. Studiile superioare le-a făcut în Rusia. A fost elevul distinsului patriot basarabean Alexandru Botzatu. A căzut victimă unui asasinat împreună cu Simeon Murafa la via sa de lângă Chișinău.

Astfel, el și-a invitat prietenii la vila sa de pe șoseaua Hâncești ca să petreacă împreună plecarea lui Simeon Murafa la țară, unde acesta intenționa să se stabilească definitiv cu traiul, în satul de baștină Cotijenii Mari. Dar n-a fost să fie. Niște soldați anarhizați de revoluție i-au ucis pe cei doi chiar în fața oaspeților de la vilă...

În Parcul Catedralei, în memoria celor trei basarabeni – A. Mateevici, S. Murafa, A. Hodorogea – a fost montat în 1926 un monument, partea centrală a căruia, basoreliefurile, au fost evacuate la 28 iunie 1940, când a fost cedată Basarabia.

În prezent, Societatea „ASCOR” și un urmaș al mazelilor din Slobozia, Dumitru Hodorogea, și-au pus scopul să restabilească monumentul și-n felul acesta să reînnoade firul rupt al istoriei...

OMUL CARE A FĂCUT CEA MAI GREA ALEGERE

Ștefan Holban

Așa s-a întâmplat că una dintre figurile cele mai neobișnuite ale mișcării noastre naționale din perioada 1917-1918, Ștefan Holban tot timpul a fost, parcă, ocolit de biografi, de bibliografi, de cercetători, deși fiul lui, Eugen, a încercat în câteva rânduri să ne atragă atenția, să ne îndrepte spre această personalitate interesantă a istoriei noastre.

Om de mare onestitate care a înțeles un singur lucru principal – că a fi patriot nu înseamnă a fi profitor și întotdeauna a mers pe acolo unde alții nu au îndrăzneală și întotdeauna a făcut ceea ce alții n-au avut curajul să facă. De ace-

ea, moartea lui a survenit atât de tragic într-un timp când alții deja scăpaseră de pușcărie.

El a fost omul care a trimis telegrama despre începerea lucrărilor Congresului ostașilor moldoveni în 1917, telegramă care a mai fost dublată de Gherman Pântea și în jurul acestei telegramă s-a discutat mult și despre întâietatea expedierii se mai discută și astăzi. Eugen Holban a mai demonstrat că Ștefan Holban a fost primul care a expediat telegrama cu pricina.

Dacă am lua fragment cu fragment biografia lui Ștefan Holban am descoperi o personalitate integră, de aceea și reproducem aici formula enciclopedică a acestei biografii:

HOLBAN, Ștefan (1.VIII.1886, Cărpineni, jud. Lăpușna – 27.VIII.1961, Botoșani).

Moldovean. Părinții: țărani mijlocași – Ciprian și Parascovia Holban.

Studii: școala primară și cea complementară, Seminarul Pedagogic din Novâi Bug (Herson) timp de șase ani, la Politehnica din Odesa a studiat trei ani și jumătate și în Altsrelitz (Germania, 1912-1913).

În 1915 este numit director de școală la Si-poteni (jud. Lăpușna), în martie 1916 este mobilizat în armata rusă și trimis la Simferopol, în Crimeea, să facă o pregătire militară. Ajunge pe Frontul Român în calitate de interpret în Divizia 61, rusă. Fost secretar al Comitetului revoluționar ostășesc moldovenesc din Odesa și al Congresului ostășesc moldovenesc.

Delegat în Sfatul Țării de primul Congres al militarilor moldoveni din toată Rusia ce și-a ținut lucrările la Chișinău în perioada 20-28 octombrie. Mandat validat de la 21.XI.1917 până la 26.I.1918 și de la 25.XI.1918 până la 27.XI.1918.

Membru al Comisiei de lichidare a Sfatului Țării.

După Unire, a fost deputat în Parlamentul României (legislaturile 1919, 1920, 1922, 1932). A mai exercitat diverse funcții: prefect de Lăpușna între anii 1928 și 1931, președinte al Asociației Învățătorilor din județul Lăpușna, secretar al Biroului Camerei Deputaților.

A activat în cadrul Partidului Național-Țărănesc, secția Lăpușna (vicepreședinte, secretar general, președinte).

În 1926 absolveste Facultatea de Drept a Universității din Iași și, dându-și demisia din învățământ, profesează avocatura la Baroul din Chișinău. În 1940 și în 1944 se refugiază la Râmnicu-Vâlcea.

În 1957 este arestat și condamnat la 15 ani muncă silnică pentru activitate contrarevoluționară. A trecut prin mai multe închisori: Jilava, Gherla, Botoșani, unde a și decedat la 27 august 1961, familia fiind anunțată abia în 1962.

Mormântul nu este cunoscut nici astăzi.

O stradă din Chișinău (fosta Pestel din sectorul Botanica) îi poartă numele.

Distincții: ordinele „Steaua României” în grad de Ofițer și în grad de Cavaler, „Vulturul României” în grad de Ofițer; medaliile „Regele Ferdinand I” și „Peleş”.

Bibliografie:

1. *Figuri contemporane din Basarabia. Enciclopedie.* – Chișinău, 1939.

2. Holban, Eugen. *Figuri basarabene.* – Paris, 1990.

3. Holban, Eugen. *Pentru restabilirea adevărului istoric.* – Paris, 2002.

A fost arestat în perioada când se părea că valul stalinismului începe să se stingă, bănuind că, fiind basarabean, dispune de informații sau de atitudini care nu convin regimului, a fost torturat și a murit în pușcărie. Nu știu dacă doar denumind o stradă în Chișinău, ne-am făcut într-un fel datoria față de acest om. Viața lui este ca o lecție, o lecție grea în care perioadele bune se succed cu cele rele. Și el a știut să fie constant în atitudinile sale, nu rezervat, ci demn și bine intenționat.

Sunt convins că Ștefan Holban este figura noastră politică ce urmează a fi descoperită. Fiindcă este una să cunoaștem activitatea lui din perioada interbelică și cu totul altceva este să știm cum a acționat el pe timpul dominației comunistilor în România.

Un spirit democratic al lui Ștefan Holban a făcut cea mai grea alegere între a trăi demn și între, pur și simplu, a trăi.

Cârmuirea gubernială a Basarabiei. Imagine de epocă

VIRUSUL A FOST DESCOPERIT ÎN BASARABIA

În comparație cu descoperirea virusului, cele șapte minuni ale lumii sunt aproape că neimportante. Este cea mai mare descoperire comparabilă poate cu descoperirea structurii atomului, fiindcă această particulă biologică s-a dovedit că are pentru omenire aceeași semnificație. O poate face să evolueze și o poate distruge în orice moment.

Mii de ani oamenii nici n-au bănuțit despre existența unei asemenea particule biologice, deși erau permanent în raza ei de acțiune. Fiindcă astăzi știința a demonstrat că virușii au o existență de cel puțin 10 milioane de ani, pe când omul numără 4-5 milioane de ani. Rămâne deschisă întrebarea legată de proveniența virusului, a fost adus de pe altă planetă sau a fost creat aici.

Aceste lucruri noi le scriem astăzi când se știe destul de mult despre miile de specii de viruși. Acum însă o sută și ceva de ani la momentul descoperirii acestei particule biologice nimeni nu știa cum s-o boteze, cum să-i zică. Istoria descoperirii este legată direct de Basarabia. De aceea, este jignitor faptul că în enciclopediile de ultimă oră este trecut cu vederea locul unde s-a produs această fenomenală descoperire.

Filmul descoperirii s-a derulat astfel: în regiunea Herson, în Crimeea și Basarabia s-au îmbolnăvit plantațiile de tutun. Această epidemie a fost, mai ales, resimțită în Basarabia unde plantațiile aveau o vârstă de cultivare de 50-60 de ani. Precum biologia în acel moment se afla în faza descoperirilor de pionierat, se credea că tutunul a fost atacat de vreo boală pentru care se poate găsi o soluție. Cum era cazul și vițel-de-vie care tot în Basarabia, tot în acea perioa-

Dimitri Ivanovski

dă a fost atacată de filoxeră și savanții au reușit să descopere un remediu.

Pentru cercetarea cazului au fost trimiși în expediție doi tineri studenți de la Universitatea din Petersburg pentru a studia și a aduna informații cât mai ample despre această epidemie și evoluția ei. Acești tineri evident că nu aveau mijloace de cercetare modernă, dar cunoșteau câteva procedee de verificare a posibilei boli. Ceea ce însă le-a fost dat să descopere nu se încadra în cunoștințele universitare.

Dimitri Iosifovici Ivanovski și Vladimir Polovțev au încercat să facă niște recomandări pentru producătorii de tutun, dar testele lor de laborator arătau că motivul îmbolnăvirii tutu-

nului este provocat de ceva ce trece ușor prin filtrele biologice și nu reacționează la tratamentele obișnuite de temperatură sau cu preparate chimice active.

Concomitent cu ei savantul german Meyer descoperise că există elemente biologice care nu reacționează la filtrarea obișnuită pentru asemenea tratări. În felul acesta studentul D. Ivanovski, descriind două boli ale tutunului, a emis ipoteza că există ceva care elimină această otravă în stare să distrugă plantele.

Dacă e să ne gândim, tutunul este o plantă foarte nocivă și sub aspectul aromei și sub aspectul uleiurilor care le conține, deci agentul patogen care distrugea tutunul era mai puternic. Probabil că ideea că aceste particule, la rândul lor, produc elemente otrăvitoare i-a fost sugerată chiar de planta care a avut de suferit.

După această descoperire savanții un timp n-au știut cum s-o numească, cum s-o boteze până în momentul când s-au întors la limba latină, limba universală a științei, și au găsit echivalentul cuvântului „otravă” – virus. În felul acesta un cuvânt nou s-a încetățenit nu numai în biologie, dar și în medicină.

Rând pe rând, au început să fie descoperiți viruși de toate mediile și mare a fost uimirea savanților când s-a constatat că virusul nu este pur și simplu o celulă, el are șiragul lui genetic pe care îl poate impune celulelor cu care intră

în contact. Și chiar mai mult ca atât, aceste celule își modifică șirul genetic, copiindu-l pe cel al virusului. În felul acesta, după primul contact cu virusul, orice organism biologic este asediat chiar de propriile lui celule componente. Această construcție a virusului rămâne a fi o enigmă pentru savanți și lupta cu virușii o putem considera abia la început de cale, fiindcă n-a fost găsită cheia construcției definitive a acestei particule biologice.

Noi însă nu ne vom aprofunda în labirintul acestei științe interesante care este biologia, ci vom constata că descoperirea lui D. Ivanovski a salvat nu numai plantațiile de tutun, a salvat milioane și milioane de oameni, fiindcă a fost găsită cauza diverselor epidemii și, respectiv, s-a făcut după metode înnoite tratarea bolnavilor.

În fiecare an globul este cutremurat de o epidemie de gripă. Un nou virus își face apariția și pentru el savanții caută un antidot. Există deja cataloage întregi în care sunt trecuți acești agenți patogeni și, cu toate acestea, pentru secolul XXI tema virusului rămâne deschisă. Pe noi însă ne interesează faptul că atunci când se reproduce biografia lui Dimitri Ivanovski să fie pomenită Basarabia, fiindcă descoperirea făcută l-a legat direct de ea și am dori ca, de acum încolo, în toate enciclopediile ce apar aceste două nume să nu mai fie despărțite.

UN PREOT ISPITIT DOAR DE CARTE...

Lumea clerului întotdeauna s-a împărțit în două tabere mari și convenționale. Una este a preoților care slujesc cu dăruire, dar care foarte rar se ating de cărți, cu excepția celor sfinte pe care le-au studiat la Seminar sau la Academia Teologică. Altă grupă, mult mai mică, își găsește hrana spirituală nu numai în cărțile sfinte, dar în orice grăunte de înțelepciune omenească și știu să facă din el un avut spiritual pentru turma pe care o păstorește. Este greu de spus care este mai valoros – preotul evlavios și puțin citit, ori preotul cărturar. Nu este cazul ca noi să judecăm aceste lucruri, dar simpatia noastră merge spre cei cu aplecare la carte.

Cunoaștem faptul că fostul primar al Chișinăului, în perioada de până la 1917, Pantelimon Sinadino, a scris niște memorii pe care le-a intitulat *Naș Chișiniov*. Medic de formație, el a evoluat pe tărâm obștesc, ajungând cu timpul să fie unul dintre liderii politici ai Basarabiei, membru al Sfatului Țării și un serios întreprinzător. Bunei lui au ctitorit Biserica grecească din Chișinău și, de aceea, devotamentul lui față de pământul Basarabiei nu l-a pus nimeni și niciodată la îndoială. În fondul *Gheorghe Bezviconi* s-a păstrat primul volum al lui Pantelimon Sinadino. Restul volumelor au dispărut – se păstrează, probabil, și azi în vreo colecție particulară, sub formă de manuscris. Preotul Igor Jechiu (1918-1992) de la Galați a

Preotul Igor Jechiu

fost o persoană care a citit aceste memorii, primindu-le de la Gheorghe Bezviconi. Ce s-a întâmplat cu ele ulterior, nu știu, dar, din scrisoarea-autograf a lui Igor Jechiu, putem conchide că el a fost ultimul posesor al lor:

„Mult stimată D-nă Bezviconi,

Scrisoarea dumneavoastră ne-a impresionat de-a dreptul. Nu v-am putut răspunde imediat pentru că am primit-o chiar în Săptămâna Patimilor. A treia zi de Paști am plecat cu ONT-ul într-o excursie de cinci zile în nordul Moldovei, de unde am revenit în noaptea de duminică spre luni, 16-17 apr. a.c.

Mai întâi să vă spun din partea mea și a soției mele creștinescul *Hristos a Înviat!*

Ultima dumneavoastră scrisoare am primit-o, așadar, acum șase ani în urmă și ea nu era un răspuns la scrisoarea pe care v-o scrisesem cu prof. C. Solomon, fără să știm de moartea lui Jorj, ci la o scrisoare ulterioară. Pentru că răspunsul dumneavoastră la această ultimă

scrisoare era o dezaprobare categorică a atitudinii pe care a avut-o Gonța față de Jorj și chiar în ultimele zile ale vieții sale, din marea prețuire pe care o am pentru bunul meu prieten Jorj, i-am cerut lui Gonța o lămurire pe care el, cu toată sinceritatea și claritatea, mi-a dat-o. Într-adevăr, a recunoscut că nu l-a putut servi pe Jorj. I-a părut rău pentru acest lucru. În acolo el l-a apreciat la justa lui valoare și și-a exprimat cu durere părerea de rău că nu l-a putut conduce pe ultimul său drum, pentru că a aflat a doua sau a treia zi.

Eu v-am înțeles, mult stimată Doamnă, durerea care v-a răvășit sufletul din cauza acestei năprasnice lovituri, dar vă rog să mă credeți că pe Gonța poate că l-ați judecat prea sever și tocmai din motivul de a restabili adevărul complet și numai din dorința de a mă face un «făcător de pace», cu data de 6 noiembrie 1966, cu recipisa Poștei din Ivești nr. 349, v-am scris o scrisoare lungă în care vă înfățișam cu amănunte această regretabilă neînțelegere.

Scrisoarea aceasta v-am expediat-o în aceeași stradă Bujoreni, dar la nr. 27, nu știu de ce, și nu la nr. 45. M-a mirat foarte mult faptul că scrisoarea aceasta nu mi s-a întors «retur», dar nici răspuns de la dumneavoastră n-am mai primit.

Cum nici la scrisoarea alcătuită împreună cu Solomon n-am primit niciun răspuns și nici măcar confirmarea primirii ei, ea fiind expediată recomandat din Tecuci, am luat tăcerea dumneavoastră drept un indiciu că dezaprobați și atitudinea mea și precaut m-am retras. Am așteptat cel mai neînsemnat semn de viață până la 9 ianuarie 1967, când, cu prilejul onomasticeii, vă scriam din nou că aștept răspuns la scrisoarea mea..., dar nici la această scrisoare vă mărturisesc că n-am primit niciun răspuns. Vă rog să mă iertați dacă am greșit, dar circum-

stanțele mă mânau mereu la aceeași invariabilă concluzie: mă simțeam cu totul indezirabil și atunci am încetat să mai scriu.

Nu vă puteți imagina câtă bucurie mi-a pricinuit scrisoarea dumneavoastră, de data aceasta cu totul neașteptată..., scrisoare pentru care eu vă mulțumesc din suflet. Ea va reînoda dialogul dintre noi.

Nu știu dacă la 30 aprilie voi putea fi la București, deoarece am început la Biserică o reparație care reclamă permanent prezența mea. Oricum nădăjduiesc să se ivească o ocazie pentru ca să ne putem revedea.

În legătură cu manuscrisul pe care mi-l solicitați eu nu știu nimic. Este adevărat că pe lângă tot ce a scris și a tipărit Jorj, mi-a mai dat și două manuscrise. Unul este romanul *Poslednii lișnii celovek* și cel de-al doilea – vol. II, III și IV din *Vospominania* lui P.V. Sinadino.

Nu vă grăbiți să dați manuscrisul pe care-l mai aveți, fără acoperire. Este prea riscant. Vom mai discuta acest lucru când voi veni la București. Eu cunosc o pensionară care vi l-ar putea bate avantajos la mașină dacă, bineînțeles, ar exista certitudinea publicării lucrării. Vom avea prilejul să discutăm acest lucru, sper cât de curând.

Nădăjduiesc că revederea noastră, pe care o doresc cât mai repede realizată, ne va oferi posibilitatea discutării multor alte chestiuni care ne interesează.

Cu tot respectul
Pr. Igor P. Jechiu”

Căutarea memoriilor lui Pantelimon Sinadino a devenit astăzi o temă de actualitate. Nu știm dacă se află la Galați sau în Australia, unde s-au stabilit urmașii lui Igor Jechiu. Este limpede însă că acest autograf al lui Igor Jechiu este un indiciu clar că trebuie să perseverăm în căutarea manuscriselor...

UN MEDIC DIN ELITA POLITICĂ

Gheorghe Lașcu

Prin tradiție, medicii din Basarabia, în toate timpurile, au avut și o pronunțată atitudine socială. Până la Unire în elita politică a Basarabiei s-au remarcat figuri importante ca Moisei Sluțchi, Iulia Cviatcovschi, Maria Rașcovici, Leopold Siținschi ș.a. Perioada interbelică care a fost și mai furtunoasă, și mai intensă din punctul de vedere al activității politice a scos în prim-plan alte nume: dr. Daniel Ciugureanu, dr. Petru Cazacu, ca să-i numim doar

pe cei care s-au aflat pe post de prim-miniștri în Guvernul Republicii Democratice Moldovenești (denumea oficială: Directoratul General) și care, la rândul lor, au și participat activ la înfăptuirea Unirii. Și astăzi medicii din Basarabia sunt la fel de activi și activismul lor politic are o explicație: fiind veritabili intelectuali, trăind o viață extrem de concentrată emoțional ei nu pot fi indiferenți.

Gheorghe Lașcu face parte din acei medici care s-au impus în perioada interbelică și au atins importante culmi politice.

S-a născut la 1 ianuarie 1880 în familia preotului Vasile din satul Onișcani, jud. Orhei. Și-a făcut studiile la Școala Duhovnicească, apoi la Seminarul Teologic din Chișinău (1902). N-a dorit să-și continue învățătura la Academia Teologică și s-a înscris la Institutul de Medicină din Harkov, Facultatea medicină umană. După absolvire a fost, timp de doi ani, asistent la catedră, intenționând să se dedice muncii de profesor universitar, dar curând se dezice și își găsește un post de lucru tocmai la Samara, în Rusia, de unde era originară soția sa. În 1910 a obținut numirea pentru spitalul din satul Izbești, unde s-a și stabilit cu familia.

Atmosfera acelor ani o descrie în memoriile sale doctorul în filozofie Ion Ocinschi: „Prin anul 1909 lucram învățător în satul Cruglic, pe atunci județul Orhei. În orele libere mă repezeam în satul vecin Izbești, făcând vizite – desul de dese, de altfel – familiei primitoare și cu vederi progresiste a medicului Gheorghe Lașcu. Aici se adunau mai mulți intelectuali progresiști moldoveni – ba la un concert, organizat cu forțele proprii, ba la o șezătoare privind politica, literatura sau filozofia.” [Nistru, 1966, nr. 12]

Când a început Primul Război Mondial, Gh. Lașcu a fost mobilizat și trimis în orașul Voznesensk pe Bug, unde l-a și găsit revoluția și începutul războiului civil, perioadă când orașul își schimba foarte des stăpânii: albi, roșii, armata lui Pietliura, bandele lui Mahno, hadamacii ș.a. După multe peripeții, în primăvara anului 1918, a ajuns cu familia la Izbești, la micul lui spital.

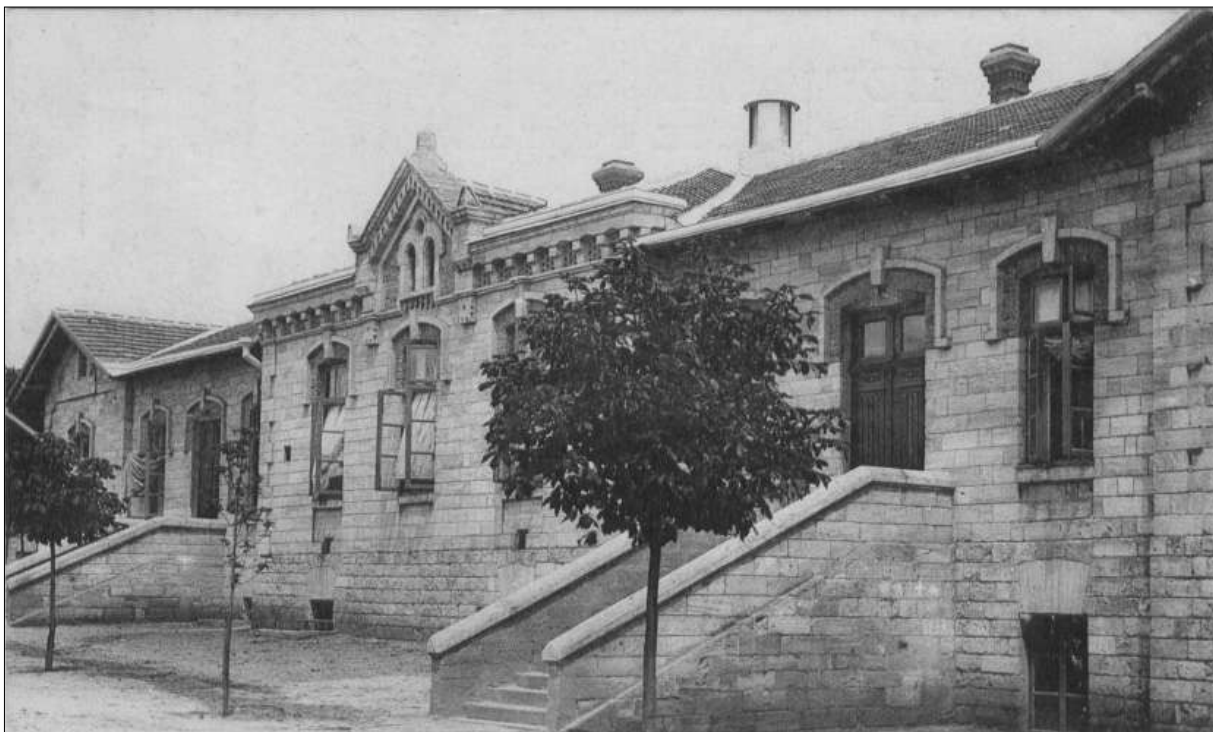
Cariera profesională, ca și cea politică, a făcut-o la Orhei, unde a fost medic primar al județului, apoi medic-șef al Spitalului Central din Orhei. Următoarea funcție este cea de director al Spitalului din Costiujeni, cel mai mare spital psihiatric din România la acea vreme. Colegii l-au desemnat să ocupe posturi importante în diverse organizații profesionale: președinte al Colegiului medicilor din municipiul Chișinău și jud. Lăpușna, președinte al Epitropiei de orbi din Basarabia, membru al Comisiei regionale de disciplină de pe lângă Inspectoratul general sanitar din ținutul Nistru, membru al Comitetului Central al Asociației Generale a Medicilor din România.

Cariera politică a început-o prin a fi ales, la Orhei, deputat pe listele Partidului Liberal, apoi a fost senator de Orhei și mai mulți ani a activat în calitate de vicepreședinte al Senatului României.

Pentru activitatea extrem de fructuoasă pe ambele tărâmuri, a fost decorat cu cele mai înalte distincții ale României: *Steaua României* în grad de Ofițer, *Coroana României* în grad de Comandor, *Steaua României* în grad de Comandor ș.a.

Cu timpul, își adună și o bună gospodărie, care îi permitea să-și vadă asigurate bătrânețile, dar toate planurile i-au fost spulberate în vara anului 1940. Au năvălit sovieticii, a urmat refugiul, pierderea averii și, de acum încolo, viața n-a mai intrat în făgașul ei firesc și, dintr-o personalitate de primă mărime, Gheorghe Lașcu a ajuns un anonim...

Astăzi, când repunem în drepturi elita de odinioară, nu-l putem trece cu vederea pe acest medic care a făcut o carieră politică de excepție.

Spitalul din Costiujeni, pavilionul nr. 6

CÂTEVA RÂNDURI DESPRE SERGHEI LAZO

Aceste rânduri mi-au venit în minte când la Cimitirul Central de pe str. Armenească am descoperit mormântul Elenei Stepanovna Luzghin, care nu este alta decât mama lui Serghei Lazo, o fostă președintă a Ligii Femeilor Basarabene, o personalitate remarcabilă a Basarabiei interbelice.

Mi-a fost dat să învăț în prima școală tehnică superioară care-i purta numele. La deschiderea Institutului Politehnic din Chișinău numele lui Serghei Lazo a jucat un rol decisiv. Era numele unui erou autohton cu studii tehnice, era o acoperire politică perfectă pentru acea vreme. Mai târziu mi-a fost dat să scriu câteva materiale în favoarea ocrotirii statuii lui înălțate în inima Botanicii. Și azi consider la fel.

Despre eroii războiului civil noi ne-am format o opinie greșită, noi i-am scos din epoca lor, i-am adus în zilele noastre și vrem ca ei să aibă aceleași opinii, aceleași idealuri pe care le avem noi. Îl criticăm pe Grigore Kotovski

pentru că n-a acceptat Unirea Basarabiei, dar nu apreciem un alt gest de-al lui Kotovski, formarea Republicii Autonome până la Bug, când din 1931 până în 1937, moldovenii de dincolo de Nistru au scris cu alfabet latin și au citit și vorbit o limbă literară românească.

Serghei Lazo a fost un basarabean educat pe principii democratice și umaniste. Nobil de viață veche, descendent pe linia tatei din familia Lazo, pe linia mamei din familia Crușevan, el evident că era un antimonarhist și nu putea accepta inegalitatea socială. Citiți însemnările lui zilnice și o să vă convingeți că a avut viziuni democratice fundamentale.

Crearea Republicii Extremului Orient era un pericol pentru bolșevicii din Moscova, de aceea consider că moartea lui Serghei Lazo este legată direct de încercarea de a forma o unitate statală independentă.

Legenda cu japonezii și locomotiva, istoric reprezintă doar un decor – lichidarea lui a

Serghei Lazo și Olga Crușevan (perechea din stânga), viitoarea poetă și traducătoare

Verișorii Serghei Lazo și Olga Crușevan la o primbare cu barca

fost dictată de Moscova. Și dacă n-ar fi murit atunci, avea să fie lichidat în 1937, cum au fost omorâți toți eroii războiului civil, fiindcă Stalin și regimul comunist nu mai avea nevoie de ei.

Cred că în problema personalităților controversate ale istoriei trebuie să fim nu numai selectivi, dar să fim și obiectivi, și democrați, adică să acceptăm și alte opinii, să acceptăm alte viziuni și să nu comitem cea mai mare greșeală – scoaterea personalității din epocă.

Serghei Lazo în jurnalul său intim pomeniște multă lume din elita de odinioară a Chișinăului: unchiul Colea, care era un interlocutor frecvent, nu era altul decât Nicolae N. Alexandri; Tasea Gore, era fiica academicianului Paul Gore; Olga, verișoara, era poeta și traducătoarea de prestigiu Olga Crușevan. Citirea trecutului trebuie făcută cu mare atenție, iar cinstirea lui e, de fapt, o necesitate pentru oamenii culți...

Tot ei la o oră de călărie

UN VISĂTOR TEMERAR...

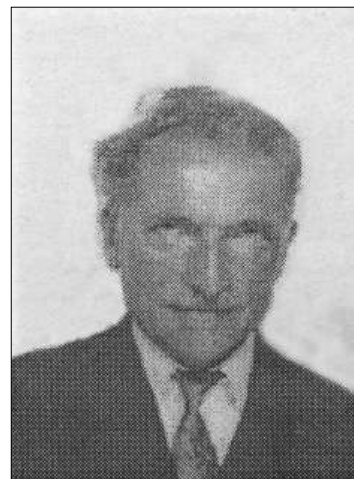
Dorul de a descoperi alte lumi, alte civilizații care populează alte planete s-a născut odată cu primul om, în clipa când el a ridicat ochii la cer. Diferite generații au citit diferit harta necuprinsă a cerului înstelat, dar fiecare s-a dorit cu un pas mai aproape de visul suprem – ajungerea în cosmos.

Basarabienii n-au fost o excepție. Argumentăm prin destinul unui eminent profesor:

Mangeron, Dimitrie (15.XI.1906, Chișinău – 26.II.1991, Iași), doctor în științe matematice, membru corespondent al Academiei Române (1990). Membru activ și de onoare a peste 25 de academii, asociații, societăți științifice din RFG, RDG, SUA, URSS, Suedia, India, Italia, Japonia etc. Născut în familia unui mecanic de locomotivă, ctitor al bisericii din Ungheni (1906). Își face studiile la Liceul „Alecu Russo” din Chișinău (1923), la Universitatea din Iași. În 1932 își susține doctoratul la Universitatea din Napoli, în 1937, fiind conferențiar la Catedra matematici generale a Institu-

tului Politehnic din Iași. În 1942 este profesor titular la Catedra de mecanică a aceluiași institut. În 1964-1982 ține cursuri la universități din Canada, SUA, Germania, Franța, Brazilia. Publică peste 600 lucrări științifice. Fiind pasionat de

astronautică, predă voluntar cursul facultativ *Introducere în astronautică* (1937). Studiază fenomenele șocului produs de accelerațiile cu variații foarte mari asupra organismului uman și asupra materialelor viitoarelor nave cosmice (ecuațiile Mangeron-Tenov și Lagrange-Mangeron). Este prima persoană care a depus cerere pe adresa Federației Internaționale Astro-

Dimitrie Mangeron

nautice de a fi inclus în rândurile celor care vor zbura spre Lună. Unul din bulevardele Iașiului poartă numele lui Dimitrie Mangeron.

Și Chișinăul, orașul de baștină, e obligat să-i repete gestul, și numele unui temerar visător să înobileze harta orașului nostru...

Piața gării Chișinău în perioada interbelică

UN SAVANT ÎNVINS DE DESTIN...

Nu știu cine s-ar fi încumetat să creadă că dintr-un băiețel născut în 1902, în Cuconeștii Vechi, pe malul Prutului, va crește un savant celebru, o somitate mondială – **Nicolae N. MOROȘAN**.

Probabil pasiunea pentru trecut, pentru antropologie a însușit-o încă în copilărie, când împreună cu alți copii păștea vacile, descoperind cioburi și oase, care veneau ca un mesaj al civilizațiilor anterioare. Cu atât mai mult nimeni n-ar fi putut spune că acest copil, născut într-un sat din nordul Basarabiei, va muri într-un chip tragic și misterios în centrul Moscovei, în hotelul „Moscova”, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Colindase lumea în lung și-n lat, a avut conferințe științifice și comunicări solide în Europa, în Orient, dar destinul vitreg al Basarabiei l-a obligat într-un fel să se supună circumstanțelor și să accepte colaborarea cu sovietele, să devină deputat în Sovietul Suprem al Naționalităților, să fie forțat „evacuat” în Siberia și acolo, înțelegând în ce mare capcană a nimerit, să încerce să-și schimbe într-un fel soarta.

Spre marele nostru regret, spre marele lui nenoroc, el n-a reușit să facă acest lucru.

Opera lui este una fundamentală, bibliografia operei lui este una impunătoare și chiar dacă s-a stins prematur, el s-a impus și continuă să se impună generațiilor actuale prin destinul său și prin opera sa.

Biografia lui reflectă destinul unui savant dintr-o generație care s-a născut la schimbarea epocilor, iar peste umerii lor a căzut povara secolului XX, un secol zbuciumat de revoluții și zguduit de războaie.

Studentul Nicolae N. Moroșan

A absolvit liceul „B.P. Hasdeu” din Chișinău, apoi a studiat la Facultatea de științe naturale a Universității din Iași, pe care a absolvit-o în 1927. Va îmbrățișa cariera de geolog și arheolog și va publica peste 40 de lucrări științifice, descoperind zeci de așezări paleolitice pe terasele fluviale ale Nistrului și Prutului. Membru al Colegiului Arheologic și al Institutului Internațional de Arheologie, N. Moroșan își susține doctoratul în Franța, în 1933, cu o teză despre Pleistocenul și Paleoliticul României de

Savantul Nicolae N. Moroșan

Nord-Est, cu specializare la Paris, cu deplasări de cercetare în Franța, Anglia, Belgia, Cehoslovacia ș.a., tot el reușea să fie director la Liceul „M. Eminescu”. Doctor în științe naturale și specializat în geografie și paleontologie, el ca geolog reprezenta România la Societatea Preistoricilor francezi. A făcut cercetări geologice, paleontologice și preistorice în Basarabia, Moldova și Dobrogea. Este autorul a cca 40 de lucrări științifice, tipărite în țară, precum și la Paris, Toulouse, Oslo, Varșovia, Bruxelles, Frankfurt am Main, Washington ș.a.

Chiar judecând după bibliografia colaborării sale cu revista *Viața Basarabiei* ne dăm seama că în 1940, la 28 iunie, el a rămas în Chișinău:

Revista revistelor. Străine: Lot Polska, La presse medicale (1938, nr. 6-7); *A apărut Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României, Regionala Chișinău. Tomul II, 1938* – redactat de

dnii: P.V. Ștefănuță – director, N.N. Moroșan – secretar general, și T.A. Știrbu – vicepreședinte (1939, nr. 9-10); *Publicațiile recente asupra mamiferelor fosile din Basarabia meridională* (1936, nr. 3-4); *Alimentarea or. Chișinău cu apă și un nou sondaj acvifer: Diferite sondaje însemnate de aiurea* (1936, nr. 5-6; nr. 9); *Magnetismul terestru din Basarabia* (1938, nr. 1-2); *Din apucături-le vânătorilor: rezultatele unei vânători din Basarabia* (1938, nr. 3); *Recenzie* (1935, nr. 10), rec. la cartea: Donici Alex. *În negura vremurilor: Omul diluvial în Europa*. Chișinău: Tiparul Moldoveneșc, 1925; *Recenzie* (1935, nr. 10), rec. la cartea: Donici Alex. *Crania Schytica Contribution a l'étude antropologique du crâne scythe et essai relatif a l'origine géographique des Scythes*. București, 1935; *Alexandru Donici, 15.VI.1886 – 13.V.1936: antropolog, rudă cu A. Donici, fabulistul* (1936, nr. 11-12); *Lista cronologică a principalelor publicații științifice ale savantului Alex. Donici; Al XVII-lea Congres internațional de antropologie și arheologie preistorică* (București, 1937) (1938, nr. 1-2).

Ce s-a întâmplat cu el mai departe este demn de pana unui romancier. Sovieticii care erau informați de valoarea lui științifică l-au făcut profesor la Institutul Pedagogic „Ion Creangă” din Chișinău, director al Muzeului de Etnografie, l-au curtat până au făcut din el deputat în Sovietul Suprem al Naționalităților din URSS.

Dar a început războiul și el n-a dorit să se evacueze. Atunci, în urma unui denunț, scris de profesorul de istorie Dubrovski (numele adevărat Polic Ovim Mendel Gdolev, comunist), este arestat, fiind acuzat: „Examinând materialele ce au parvenit de la NKVD cu privire la activitatea criminală a cetățeanului Moroșan Nicolai Nicolaevici, a reieșit că, din anul 1939, Moroșan N.N. a participat la activitatea partidului burghez «Frontul Renașterii Naționale a României». După reintroducerea în Basarabia a puterii sovietice, a refuzat să candideze ca deputat în Sovietul Suprem. (...) Apoi refuză să ia cuvântul la radio, la prima aniversare a eliberării Ba-

sarabiei de sub boierii români. De la începutul războiului dintre Germania și URSS, Moroșan a început un mod de viață suspect. Cu toate că din Chișinău a fost evacuat guvernul RSSM, el a rămas. S-a decis: Moroșan N.N., anul nașterii 1902, să fie arestat și percheziționat...”

A stat închis în pușcăria din Chișinău, apoi a fost escortat la pușcăria din Tiraspol, iar de acolo la cea din Odesa, de unde a ajuns tocmai la penitenciarul din Novosibirsk, de unde este eliberat pe 25 noiembrie 1941, fiind găsit nevinovat.

Locuia la Tomsk, unde preda cursuri la un institut din localitate și executa anumite cercetări geologice. Aflându-se la Moscova, la sesiune, în data de 3 februarie 1944, s-a sinucis în odaia 240 a hotelului „Național” ori, conform altei versiuni, care e mai plauzibilă, a fost simulată sinuciderea de angajații NKVD-ului, căci le parvenise informația că el a intrat în contact cu ambasada britanică de la Moscova. Ceea ce pare a fi mai aproape de realitate, dacă citim un răvaș trimis fostului său coleg de la Liceul „M. Eminescu”, Gheoghe S. Chicu, care se afla în evacuare și i s-a adresat după ajutor:

„Dragă Gheorghii Savici! După cum vedeți, scrisoarea D-voastră a ajuns până la mine. Nu m-am așteptat. M-a mirat acest fapt. Vă mulțumesc: și dacă o să aveți norocul să trăiți și să ajungeți pe pământurile noastre, atunci, să săruți din partea mea, pământul meu sfânt și neuitat.

Eu! – dacă sunt sănătos! – nu pot spune că sunt smințit – nu chiar! Dar deseori am halucinații și aștept momentul odihnei finale.

D-voastră, scrieți că ați trecut printr-o... epopee...

Dar la mine ce e?

Doar din momentul ieșirii mele din casă am ni-

merit în spitalul-«închisoare» și așa din una în alta, mă duceau, mă lecuiau. Astfel am ajuns în Siberia.

După multe luni de închisoare am nimerit la Tomsk. Nu știu din ce motive n-am pierit. Nu știu de ce inima nu mi-a crăpat. Am obosit să trăiesc. Deja vreau odihnă și aș găsi-o – știu calea spre ea, dar... dragostea fidelă pentru pământul meu sfânt strămoșesc mă face să mai amân momentul, deoarece... aproape de hotarul drag am o dorință de a dormi veșnic.

Despre nimeni din ai mei nu am știri. Nu sunt singur că nervii vor rezista. Sper că vom mai face schimb de scrisori.

În ceea ce privește, Gheorghii Savici, rugămintea de a vă ajuta cu transferul, păi... «am luat act», dar despre asta vom mai vorbit prin scrisori, dacă vom trăi – ultimele cuvinte mi se referă.

Salutări D-stră, Gheorghii Savici, și rudelor D-voastră.

Să fiți cu toții sănătoși.

Moroșanu

Tomsk, reg. Novosibirsk

Post restant

26.IV.1943”

Presimțirea lui N.N. Moroșan s-a adeverit, căci peste zece luni și-a încheiat socotelile cu viața.

Liceul de băieți „M. Eminescu”, imagine de epocă

PĂRINTELE UNEI REFORME EPOCALE

Dacă reforma agrară din Basarabia din anii 1919-1923 a fost una foarte reușită acest lucru în mare parte se datorează unuia dintre părinții și realizatorii acestei reforme, profesorul George Murgoci-Munteanu. Vă imaginați numai în ce condiții extremale au acționat acele comisii agrare care au studiat pe teren situația, au creat formula eficientă de împărțire a pământului și într-un termen record au reușit chiar să-l distribuie.

La începutul anilor '90, ai sec. XX, noi am fost martorii ultimei reforme agrare de împărțire a pământului și chiar vedem că și până astăzi nu toate cele realizate sau concepute au fost bine puse la punct.

Dar toate aceste lucrări s-au făcut în condiții moderne, cu tehnică de măsurare modernă, cu mijloace de transport moderne, iar predecesorii noștri nu aveau la îndemână decât niște instrumente rudimentare, căruțe cu cai și pericolul de a fi atacați de diferite detașamente militare, de bande de tâlhari, care acționau pe acest teritoriu după 1918. Făcând abstracție de toate pericolele, acele comisii agrare au realizat un vis nutrit de secole de țărani basarabeni.

Au trecut anii, s-au schimbat unul după altul câteva regimuri politice și numele acelor oameni care cu riscul vieții au reușit o refor-

George Murgoci-Munteanu

mă au fost date uitării. Pe când era firesc ca ele să fie trecute în analele istoriei noastre, fie și într-o formulă succintă, enciclopedică:

MURGOCI-MUNTEANU, George (1872 – 5.III.1925), profesor de mineralogie-petrografie la Școala Politehnică din București.

Studii: Licențiat în științe naturale la Universitatea din București, studii de perfecționare la Viena și ulterior la München (1899-1900) unde și-a trecut doctoratul în științe (1901). Membru corespondent al Academiei Române (6 iun. 1923).

Activitate profesională: cursuri de mineralogie la Universitatea din Cluj (1919-20), a inițiat „Cercul Naturaliștilor din Dacia superioară” devenind „Societatea de Științe din Cluj”. A pus bazele unui noi domeniu de cercetare a agrogeologiei și a pus bazele *Revisiei internaționale de pedologie* (Internationale Mitteilungen

für Bodenkunde), apărută la Berlin, în colaborare cu profesorul Ramann (München), Glinka (Petrograd) și alții, în 1924 fiind ales președinte al secției a VI cartografică a Congresului internațional de pedologie ținut la Roma. A publicat articole de popularizare în revista *Semănătorul*. A făcut diverse deplasări de documentare peste hotare fiind un călător învete-

rat: Franța, Rusia, Austria, Germania, Anglia, Scandinavia, America, Asia Mică etc.

Opera: *Calcare și fenomene de eroziune în Carpații meridionali* (București, 1898); *Contribuțiuni...* (1898); *Über die Einschlüsse...* (teză de dr.; 1901); *Minerale din Dobrogea* (1901), *Congresul petroliștilor la București* (1902); *Excursiuni în Carpați* (1902); *Necesitatea unui Club carpatic românesc* (1902); *Zăcămintele succinului din România* (1902, teză de docență; și ed. fr., 1903); două prelegeri inaugurale (1904); *Calomniile anonime* (1907); *Granița între pădure și stepă* (1907), *Terțiarul din Oltenia* (1907); *Raport* (1908); *Valea Teleajenului, Văleni-de-Munte* (1909); *Excursiune geologică în Valea Oltului* (București 1910); *Die Dodenzonen Rumäniens* (1911); *Contribuțiuni...* (1911); *Zonele naturale de soluri în România* (1911); *Studii hidrologice* (1912); *Studii de geografie fizică în Dobrogea de Nord* (1912); *Țara nouă* (1913); *Cercetările geologice în Dobrogea de Nord* (1912); *Țara nouă* (1913); *Cercetări geologice în Dobrogea nordică* (1914); *Clima și solurile din Roma* (1920); *Noțiuni generale asupra coloidelor* (1921); *Nouvelles données...* (1922); *Sinteza geologică a Carpaților de Sud* (1922); *Notițe geologice din Taurosul*

Estic (1923); *Solurile de-a lungul CF Anatoliene* (1923); *Extras* (1924); *Instructions...* (1924); *Krystallographische Bestimmungen* (Viena, fără an); *Repertoriu mineralogic* (fără an); *Contributions...* (1897, 2 vol., în colaborare cu L. Marazec); *Dare de seamă* (1898-1899, 5 vol. id.); *România* (în colaborare, 1902); *L'industrie minière roumaine en 1907* (în colaborare cu T. Porucic, 1908); *Turcia* (în colaborare cu Per. Papahagi, 1911); *Les Roumains d'Ukraine* (Paris, 1919, în colaborare cu D. Drăghicescu); *Îndrumare* (în colaborare cu D. Dumitriu, București, 1922); *Geografia României* (1929, în colaborare cu Popa-Burcă) ș.a.

Decedat prematur, profesorul George Murgoci-Munteanu, probabil, n-a reușit să lase careva pagini de memorii legate de aflarea sa în Basarabia, în timpul reformei, așa cum nici basarabienii care au fost cu el în contact n-au lăsat mărturie în virtutea evenimentelor ce se derulau fulgerător și nu lăseau timp pentru liniștea de care trebuie să beneficieze scrierile memorialistice. Și e mare păcat, căci astăzi acele pagini ar fi completat un gol din cunoașterea perioadei respective și a oamenilor care au înlăptuit niște reforme epocale.

Edificiul Cărmuirii guberniale. Imagine de epocă

UN PUBLICIST DIN TAGMA IDEALIȘTILOR

Avem în istoria basarabeană suficiente cazuri de sclipiri meteorice, când personalități de calibru în epocă au fost trecute pe nedrept la capitolul anonim.

Alexis Nour a fost un bun și inimos publicist basarabean, colaborând inițial la publicația de limbă rusă *Bessarabskaia jizn'*, a fost unul dintre fondatorii ziarului *Basarabia* și atunci când această publicație și-a suspendat apariția el, pe cont propriu, a deschis alta – *Viața Basarabiei*, încercând să păstreze consecutivitatea unei apariții periodice în limba română.

Primul care l-a integrat într-un circuit de personalități a fost istoricul literar Mihail Sta-je, care i-a tipărit o scurtă notiță biografică – în *Dicționarul de pseudonime* (București, 1973), din care cititorii află că Alexis Nour a fost publicist și a trăit între anii 1877 și 1940.

A mai semnat A.N. (*Viața Românească*, 1915); As. Nr. (*Convorbiri literare*, 1928).

A colaborat la mai multe publicații, cele mai cunoscute dintre ele fiind: *Adevărul*, *Adevărul literar și artistic* ș.a.

Alt cercetător literar, Gheorghe Bezviconi, încercă să facă același lucru la scurt timp după plecarea acestuia în lumea celor drepți. În articolul său *Dintr-un sfert de veac de scris moldovenesc* (*Basarabia*, 1991, nr. 4) consemnează: „Printre cărturarii vremii putem să mai amintim pe vechiul gazetar basarabean Alexis Nour, student la Kiev, apoi gazetar și suspect agent politic de odinioară, care a publicat traduceri și articole despre literatura rusă în *Viața românească*, *Adevărul literar*, *Convorbiri literare* și alte reviste bucureștene. Nour a murit în mijlocul celui de-al patrulea deceniu la București, moartea-i trecând neobservată, deoare-

Alexis Nour

ce – bolnav de cine știe ce boli – a fost părăsit de toți în mizerie.”

Un portret al lui Nour a publicat L. Leoneanu în *Profiluri și opere contemporane* (București, Ed. „Bilete de papagal”, 1929). În capitolul despre începuturile literare, Alexis Nour mărturisește:

„Am început să scriu și să public fără să atribui mare valoare, nici chiar momentană, scrierilor mele și fără să mă gândesc vreodată să le tipăresc în volum, fiindcă începusem să scriu în gazete și în reviste și tratasem chestiuni de interes imediat, socotind că pentru chestiunile

mari și permanente sunt atâția scriitori și luptători aleși.

Gustul literar mi-a fost deșteptat încă din școală de scrierile cu subiecte din literatura rusească. Chiar bacalaureatul meu l-am obținut mulțumită tezei de promovare, care e raportul între activitatea literară a lui Gogol și inscripția de pe monumentul pus pe groapa lui: «Prin cuvântul meu amar, voiui râde.»

...Vizitând într-o zi la Petersburg pe marele critic literar, filozof, sociolog și șef suprem al revoluției rusești, Nik. Konst. Mihailovski, el mi-a spus: «Scrie și viața îți va fi mai suportabilă...»

...Întors mai târziu la Chișinău, în momentul de înviorare a vieții politice și intelectuale, am luat parte activă în mișcarea presei de acolo. Am scris în românește, mai întâi la Basarabia, prima gazetă moldovenească, apărută la 1 iunie 1906, apoi la Adevărul și Viața Românească în martie 1907. Am urmat de atunci, sub imperiul nevoilor zilnice, toată gama scrierilor beletristice: nuvele, schițe, amintiri și traduceri. Între anii 1907-1914 am fost corespondentul presei din Vechiul Regat asupra situației din Basarabia. De la 1914 și până astăzi am colaborat la Viața Românească, Adevărul literar și Însemnări literare, ajungând acum, în pragul bătrâneților, la vechea revistă a junimiștilor Convorbiri literare.”

Aceste date sumare provin dintr-o biografie romantică a unui boier moldovean Nour, care a plecat, alături de Dimitrie Cantemir, în Rusia, cercând să-și găsească un rost pe meleaguri străine. Dar pâinea în străini încă nimănui nu i-a părut mai dulce decât cea de acasă...

Au gustat din pâinea străiniei și urmașii acelui boier. Am văzut la Kiev clădirea Liceului „Galagan”, unde a învățat Alexis Nour.

Frumoasa clădire, folosită tot de un fost boier, refugiat cu Cantemir, care nu s-a zgârcit să lase după moarte 3 000 000 ruble pentru întreținerea liceului, a fost locul de exil spiritual al lui Nour, de bună școlire rusească.

A gustat din pâinea închisorii kievene, deoarece, fiind licean, s-a pomenit arestat, fi-

ind învinuit de activitate revoluționară. De fapt, el nu și-a schimbat esența și de la lupta de stradă a trecut la o formă mult mai fină – la cea publicistică.

În 1903, pe când se afla la Chișinău, este arestat la 23 iunie în legătură cu apartenența sa la grupul social-revoluționar și întemnițat în penitenciarul din Chișinău. La 8 august 1903 este eliberat din închisoare, dar anchetat în calitate de martor în cazul în procesul grupului local al partidului muncitoresc social-democrat. În toamna aceluiași an se afla la Kiev, la Universitate.

Dar înainte de aceasta a făcut o scurtă încercare de apostolat, care s-a terminat cu eșec: „O rudă a mea, ofițer în retragere, idealist din fire, a intrat ca învățător sătesc, din convingere, într-un sat lângă Balta. L-am vizitat la Pasat (numele satului), unde aproape toți locuitorii erau români rutenizați, și am avut ocazia să cunosc cât mai aproape copiii vârstei școlare de acolo. Manuale rusești, cu noțiuni și cuvinte neînțelese, prea multă religioasă, rugăciuni, puțină aritmetică și deloc istorie, geografie, științe naturale. Limba de explicație, inventată de învățătorii acestei regiuni, o amestecătură ruso-ruteano-română, mi-am însușit-o foarte repede. Băiat de 18 ani, eram pe atunci cu totul afundat în problemele mărețe ale astronomiei, eram sub Lumina stelelor lui Camille Flammarion...”

Și iată, nu țin minte acuma, după 20 de ani, după ce anume sistem predam lecțiile micilor sălbateci și cum le vorbeam despre veșnicie și mecanica cerului. Îmi aduc aminte numai de interesul nebun, arzător, cu care eram ascultat, ceea ce îmi provoca emoții supreme de fericire și mulțumirea întregului meu suflet. Când însă generația tânără a Pasatului a început să umble în toate serile de primăvară cu ochii în sus, ocupându-se numai cu constelațiile, discutând asupra existenței sau neexistenței lui Dumnezeu și uitând unele din cele 10 porunci în privința superiorilor și bătrânilor, ruda mea, cu

toată simpatia lui pentru «mişcarea» pornită de mine, m-a sfătuit să dispar.» [Basarabia, nr. 1, 1992]

A știut foarte bine limba rusă, însă la 1906 aproape nu știa româna.

Teodor Incuțel își amintea de acele vremi tulburi menționând: „...În legătură cu grădina publică din Chișinău mi s-a întipărit în memorie o scenă. Traversam grădina împreună cu Al. Mateevici și Alexis Nour. Știți că astăzi Nour ca și când n-ar mai fi printre cei vii – răpus de-o boală nemiloasă, incurabilă, se află într-un sanatoriu din București. Iată ce ne spunea Nour:

– Ascultați, băieți! Voi sunteți încă nevârșnici și poate nu vă dați pe deplin seama la ce mare mișcare luați parte. Voi să vă considerați fericiți că în familiile voastre v-ați însușit limba românească. Cu mine s-a întâmplat alta. Deși mă cheamă Nour și sunt născut în Basarabia, copilăria mi-am petrecut-o la Kiev (a studiat la Liceul-Internat al lui Pavel Galagan, desigur, un boier moldovean din suita lui Dimitrie Cantemir, un liceu vestit, cu limbă de predare rusească). În chipul acesta mi-am uitat limba de obârșie și vorbesc cu voi rusește (ne vorbea rusește). Dar țineți minte: peste câteva zile plec pentru un an peste Prut să studiez limba, cred că la întoarcere nu mă veți mai recunoaște.

Și într-adevăr, peste un an s-a întors mânduind la perfecție limba literară română. Ne întrecuse fără seamăn: pe când el ne vorbea românește, noi încă grăiam moldovenește.» [Viața Basarabiei, nr. 4-5, 1938]

Poate că motivul deznaționalizării intensive a fost unul dintre factorii primi care l-au determinat să tipărească ziarul *Viața Basarabiei*, prima publicație în limba română care a apărut cu caracterele alfabetului latin. Din acest periodic au apărut numai șase numere. Probabil greutățile economice suprapuse cu problemele cenzurii oficiale și secrete n-au permis redactorului să scoată ziarul.

Rusificarea pătrunsese adânc, până în măduva spiritului, căci Al. Nour consemna în zia-

rul *Viața Basarabiei*, ce apărea de la 21 martie 1907: „Aici nici florile nu mai înfloresc și nici păsările nu mai cântă, ne-am educat rusește și am pierdut cheia de la inima țaranului.”

Dar setea lui de cunoaștere este cu totul ieșită din comun, el nu numai că a reușit să învețe limba, el a devenit unul dintre cei mai devotați și harnici colaboratori ai celei mai prestigioase reviste românești din perioada celor două războaie.

La revista *Viața românească* Alexis Nour, ca publicist și om politic, între anii 1907-1909 a susținut rubrica *Scrisori din Basarabia*.

Marele lui merit constă în faptul că a făcut cunoscut în Regat situația basarabenilor. Dincolo de Prut, cei mai mulți oameni politici considerau această provincie pierdută pentru vecie în ghearele vulturului imperial. După Primul Război Mondial a făcut parte din Asociația „Vieții Românești”.

O corespondență foarte importantă Alexis Nour a întreținut în această perioadă cu Garabet Ibrăileanu. Ilustrul critic, stabilit la Iași, a avut o deosebită afecțiune pentru Basarabia și basarabeni, dragoste cultivată cu multă migală și atenție de Constantin Stere și de apropiatii acestuia. A avut parte de cunoscuți și prieteni deosebiți cum au fost Ion Codreanu și Gr. Cazaciu de la Soroca, Olga Vrabie de la Bălți ș.a.

Scrisorile lui Alexis Nour au fost reproduse și comentate în ediția *Scrisori către Ibrăileanu* (vol. III, București, 1973; și vol. IV, București, 1982, Ed. „Minerva”):

„Chișinău, 18 martie 1907

Mult stimate domn,

Vă rog să mă înștiințați, chiar deocamdată prin două-trei cuvinte, dacă ați primit cele trimise și dacă corespondența mea găsi-va locul ei la nr. 3 al *Vieții Românești*...”

* * *

Misiva e suficient de scurtă ca să nu necesite comentarii prea extinse. Într-adevăr, în nr. 3 din 1907, la rubrica *Scrisori din Basarabia* este tipărit materialul lui Alexis Nour *Viața noastră*

curentă, la paginile 509-517. Paralel cu activitatea publicistică este încadrat activ în mișcarea politică locală. După experiența editorială de scurtă durată participă la constituirea și activitatea organizației din Basarabia a democrațiilor constituționale, fiind secretarul personal al liderului de partid medicului Leopold Siținschi, care un timp a fost și primar al Chișinăului.

Activismul lui politic îl plasează în rândurile membrilor biroului regional al partidului ca-deților. Urmărind activitatea politică a lui Alexis Nour i s-ar putea incrimina o doză de dedublare. Dar fără probe este imposibil s-o facem...

A purtat corespondența nu doar din com-plezență. Este foarte insistent în cererea de ajutor, este conștient de faptul că basarabeni, chiar și în situația lor foarte dificilă, trebuie atrași în circuitul spiritual românesc.

La 4 aprilie 1907 basarabeianul nostru expediază o nouă scrisoare pe adresa lui G. Ibrăileanu:

„Stimate domn,

Ți-am scris în cele câteva rânduri șterse că încă la 6 cor.(ent) trimisesem corespondența, cu ocazie, prin Ungheni. Dar se vede că, din cauza dezordinilor, nici un evreu n-a putut pleca peste graniță, la Iași; așa că am fost forțat, în două zile, cu mare grabă, să scriu tot ce-mi puteam aduce aminte din cele scrise și pierdute și să le trimet prin poștă. Vă mulțumesc pentru o corectură pe care știu că ați făcut-o.

Al dv. devotat,

A.(lexis) N.(our)”

* * *

Intenția lui Alexis Nour de a purta o corespondență regulată cu cei de la Iași, poate fi ușor detectată, urmărind periodicitatea expediției răvașelor. Explicații pot fi mai multe, dar cel mai plauzibil argument mi se pare acel ce leagă prestigiul revistei, numele lui Garabet Ibrăileanu și dorința de afirmare a basarabeianului într-un spațiu lingvistic nou pentru el.

Corespondentul din el cedează locul scriitorului care face o probă de pană și-și cimen-

tează curajul, încercând să evite obstacolele posibile.

El este conștient de creditul ce i se face, dar mândria și aleasa lui creștere nu-i permit o altă soluție decât cea a bunei-cuviințe:

„Chișinău, 31 mai 1907

Onor. domn,

Vă rog să-mi iertați vina mea cea mare că nu am putut nu numai trimite corespondența de rând, dar nici a scrie. Eram bolnav și enervat de multe pricini. Traducerea rusească a romanului *La Crime* etc. nu am putut-o găsi la Chișinău și am scris la Odesa. Vă voi înștiința când voi primi răspunsul.

Salutări cordiale,

A. Nour.”

* * *

Altă dată expediază o carte poștală și deci, în mod firesc, stilul ei este telegrafic. Dar tonul scrisorii rămâne același – îngăduitor:

„Onor. domn,

Mult aș dori să știu dacă ați primit în luna iulie și continuarea corespondenței mele tratând despre lucrurile din tagma bisericească basarabeiană. Deoarece chestia e importantă pentru trimitere la timp a noiei corespondențe, vă rog să-mi răspundeți în două-trei cuvinte printr-o cartă poștală pe adresa: str. Alexandru 120, Chișinău.

Al D-voastră cu toată stima.

Aștept deci răspunsul imediat.

Alexis Nour.”

* * *

Tot el revine cu un răvaș în luna ianuarie 1909, care conține o amplă relatare biografică, dar și o subtilă analiză a situației din Basarabia. Sunt nuanțate câteva momente pentru cei care cercetează perioada respectivă. Ideea mult vehiculată că în Basarabia n-a existat o conștiință națională clară și că ea s-a limpezit numai odată cu evenimentele din 1917 când refugiații ardeleni și bucovineni au mișcat carul din loc e combătută prin exemplele reproduse de Alexis Nour:

„Iubite domnule Ibrăileanu,

Împrejurările stupide m-au făcut să nu scriu niciun rând pentru *Viața Rom.[ânească]* în răstimpul de patru luni. Sper că voi putea să vă trimit cât de curând corespondența mea obicinuită, cu care și reîncep colaborarea mea mai regulată. Până acum nu știu soarta care și-a găsit-o articolul meu cel economic: fiți atât de bun să-mi răspundeți dacă este bun pentru ceva și, în cazul contrar, să mi-l reîntoarceți pentru o refacere și continuare ce o plănuiesc asupra ideilor expuse acolo.

Dar vă scriu prezenta pentru o treabă mai importantă. Sunt în raporturi strânse cu câțiva din sătenii moldoveni din Basarabia, îi povățuiesc, li scriu mult și li ajut cu ce pot eu; sunt printre dâștii și câțiva bine dezvoltati și deșteptați. Mai ales unul: Ioan Codreanu, din jud. Soroca, sat Ștefănești, în vârstă de 29 de ani, fost soldat, și care s-a deșteptat tocmai prin organizațiile militărești politice din Rusia. Venit acasă, nu se leapădă de pământ, ci, cum poate, împlinește *Dorința* lui Goga. Foarte iubit de consătenii lui, e suspectat ceva de boieri și diferiți «șefi», dar se ține cu o deosebită băgare de seamă; țărănimea soroceană de trei ori îl alege împuternicitul ei la alegerile guberniale pentru Dumă, dar n-a putut ieși deputat din cauzele care sunt bine cunoscute...”

* * *

Iată unul dintre marile merite a lui Alexis Nour: a riscat, dar a investit potența sa intelectuală în acest țaran, care peste zece ani avea să apere drepturile Basarabiei în chestiunea Unirii cu România tocmai la Paris. Susținerea lui Ion Codreanu, minunatului țaran din Ștefănești, poate fi echivalată doar cu educarea unui elev excepțional.

Dar Ion Codreanu nu este unicul discipol pe care l-a îndrumat Nour. Alexe Mateevici a avut parte de povețele acestui scriitor chiar la începutul carierei sale publicistice, când se angajase să colaboreze la ziarul *Basarabia*.

Opera lui publicistică și științifică o putem prezenta printr-o succintă bibliografie în

care articole importante ca: *Presa noastră și problemele ei* (*Viața românească*, 1907, nr. 8, august, p. 392-393); alternează cu notițele unor emigranți basarabeni, care fac referințe la cele scrise de Al. Nour: A. Frunză. *Note pe marginea unei hărți (Harta etnografică a Basarabiei de Al. Nour)* (*Viața românească*, 1916, nr. 6, iunie, p. 263-276.), este o prezentare critică a *Hărții etnografice a Basarabiei*, care indica componența etnică a fiecărui sat, arătând astfel adevărata răspândire a românilor până la Bug și până dincolo de Cernăuți.

Constantin Stere consemna în broșura sa *Un caz de conștiință* (București, 1921): „...În timpul neutralității a apărut prima hartă etnografică a Basarabiei, publicată de Alexis Nour, în care era indicată, sat cu sat, naționalitatea locuitorilor Basarabiei, și de unde reieșea luminos caracterul curat românesc al acestei provincii.

Harta aceasta a fost numai o singură zi la librării, pe urmă a fost scoasă din circulație...”

Un studiu amplu la aceeași temă Alexis Nour a tipărit în 1915, intitulându-l *Alsacia-Lorena româno-rusă*.

În 1924 fostul prim-ministru Alexandru Marghiloman apreciază munca științifică a lui Alexis Nour, rostind următoarele cuvinte: „*Era în 1915. A venit la mine un profesor, d. Alexis Nour. Nu știu pe unde se găsește, căci aș fi fericit să-l văd aici. El alcătuiască o hartă admirabilă a Basarabiei, unde în forma cea mai plastică, servindu-se numai de documentele rusești, ajunse să stabilească că în Basarabia sunt două milioane de moldoveni față de 85 mii ruși și 210 mii ucraineni. Această hartă a fost de atunci pe toate mesele marilor conferințe europene, în toate cancelariile și este documentul cel mai temeinic pentru acei care vor să descurce problema naționalităților în Basarabia.*” [L. Leoneanu. *Profiluri și opere contemporane*. 1929, p. 83]

O temă aparte în scrierile lui Alexis Nour este cea inspirată de activitatea unui șovin fe-

roce cum a fost arhiepiscopul Basarabiei Serafim Ciciagov, căruia îi este contrapus arhiepiscopul Vladimir, foarte potrivit cu aspirațiile moldovenilor basarabeni: *Mutarea din Chișinău a pr. sf. Vladimir, episcop al Basarabiei...* (*Viața românească*, 1908, nr. 11, noiembrie, p. 283-288).

Din același ciclu fac parte și articolele: *Congresul preoțimii basarabene și curentul național-cultural* (*Viața românească*, 1908, nr. 12, decembrie, p. 446-448); *Tendințele episcopului Serafim în fața opoziției hotărâtoare a preoțimii moldovene naționaliste* (*Viața românească*, 1909, nr. 8, august, p. 271-273).

A redactat în anii 1910-1911 ziarul de limba rusă *Bessarabeț*, în 1912 a fost redactor și editor al ziarului *Drug*. Tot în acest an stabilește relații cu Ștefan Stoica, comandantul Corpului de grăniceri români și prietenii decid să deschidă o librărie de carte românească, în care s-ar vinde ediții cu caracter beletristic și istoric. Frumosul proiect a rămas nerealizat...

Stabilindu-se în 1914 la Iași, ducând un trai modest, locuind într-o mansardă și luând masa la Spitalul „Sf. Spiridon”, Alexis Nour rămâne fidel temei basarabene. Mai mult decât atât – el aduce în circuit o temă la fel de dure-roasă: *românii de peste Nistru*. Lui îi aparține meritul de a fi încetățenit termenul „Transnistria” și, respectiv, pentru locuitorii regiunii, numele de „transnistrieni”.

După revoluția din octombrie 1917 a continuat să se intereseze de evoluția situației din Rusia, publicându-și pronosticurile în reviste străine. Merită pomenit aici articolul din *Mercure de France* (octombrie, 1920), dedicat unei probleme esențiale a epocii – programul sovietic de naționalizare a industriei, program care și astăzi dă multă bătaie de cap milioanelor de locuitori ai fostului imperiu sovietic.

Concluziile lui Alexis Nour anticipează cu mult verdictele pe care istoria le va formula abia la sfârșitul secolului XX. Dar pronosticurile lui referitor la căderea regimului nu s-au

adeverit și sângerosul balaur a domnit peste o bună parte a globului mai bine de șaptezeci de ani...

În biografia lui Alexis Nour consemnăm momente destul de contradictorii. Unul dintre ele, care a stârnit mirarea contemporanilor, este legat de redactarea, în 1910, cu începere de la 7 iunie, a ziarului *Bessarabeț* și a suplimentului literar al acestei publicații, având același titlu.

Un ziar cu același titlu a fost redactat din 1897, de la 14 februarie, de către Pavel Crușevan. Oamenii progresiști ai timpului considerau publicația drept antisemită și reacționară.

Pavel Crușevan a părăsit ziarul în 1905, el nimerind pentru scurtă vreme în mâinile altei distinse figuri basarabene – P.V. Dicescul, care l-a editat din ianuarie până în octombrie 1906.

Numele acestei publicații era atât de dubios, încât relansarea lui de către Alexis Nour părea nițel suspectă.

O cu totul altă față a lui Alexis Nour ne-o prezintă unul dintre foștii lui colegi, reputatul ziarist basarabean Theodor Zaharov, acel Zaharov care și-a asumat riscul de a primi din partea lui Zamfir Arbore tipografia destinată editării ziarului *Basarabia*, tipografie care avea în arsenalul său și caracterele latine.

În ziarul *Svobodnaia Bessarabia* (nr. 60 din 18 iunie 1917) în articolul *Ohranniki*, el scrie: „*Desfundarea arhivelor secțiilor poliției secrete ne dă prilejul să descoperim materiale curioase, povățuitoare și destul de frecvent, chiar surprinzătoare.*

...*N-a fost scutit de această maladie nici Chișinăul nostru. Cercetarea arhivei «ohranței» locale ne-au dat prilejul să descoperim nume cunoscute și mai puțin cunoscute care, pentru o plată nu prea mare, își trădau frații, surorile și prietenii. La un nume însă mă voi referi mai detaliat. E vorba despre Alexis Nour.*

Nour a fost secretarul publicației mele Bessarabskaia jizn' chiar în toiul revoluției din 1905. El primea 150 de ruble de la mine și tot

atâta ca secretar al Partidului Libertății Poporului, grupare formată în jurul publicației mele. Deci, am greși afirmând că greutățile materiale l-au aruncat în îmbrățișările mundirelor albastre. La noi el era figura întâia, cel mai iscusit orator, avea deplasări în toată gubernia.

El redacta și traducea în limba moldovenească tot felul de broșuri, foi volante și de agitație, care se tipăreau în tipografia mea și erau difuzate în toată Basarabia. Era cel mai prețios și productiv activist de partid, care găsea în el un colaborator devotat și de nădejde.

Mai apoi, când reacțiunea a înăbușit mișcarea revoluționară, Nour, care poseda la perfecție limba română literară, s-a atașat de publicațiile moldovenești din Chișinău, primind subsidii din România, dar servind concomitent și poliția secretă rusă.

Amintindu-mi trecutul, eu abia acum încep să pricep toate detaliile ce însoțeau desele percheziții în redacția și în tipografia mea, arestarea colaboratorilor și redactorilor, închiderea tipografiei, amendarea regulată a ziarului. Câte am avut de îndurat, cât am pățimit numai eu știu, și chiar de-ar fi să le spun pe toate, tot nu aș fi în stare! Dar niciodată, nici pentru o clipă nu m-am îndoit, nu l-am suspectat pe secretarul meu. Toată familia noastră redacțională amețea făcând presupuneri în privința provocatorului infiltrat în rândurile noastre, presupunând că ar fi vorba de funcționari de la redacție ori de la tipografie, dar nebănuind pe Alexei Nour. Fiind foarte înzestrat el ușor inducea în eroare pe cei ce-l cunoșteau ieșind basma curată în toate împrejurările. Și nu mă îndoiesc că și acum el ar folosi anumite atitudini a cercurilor guvernante în favoarea sa, alipindu-se la vreo organizație politică. Asta e cu atât mai ușor de făcut, cu cât noi ne agățăm fără să ne dumerim de fiecare «palavragiu», uitând de trecutul apropiat.

Și ca rezultat, pe arena vieții noastre apar «revoluționari» de teapa lui Nour...

Am reprodus acest opuscul ce aparține unui rus, dar care a fost unul dintre susținătorii conștiinței ai mișcării naționale din Basarabia. Coleg de birou și adept al ideilor lui Alexis Nour, el n-a putut păși dincolo de emoțiile momentului și să-i ierte lui Nour anumite slăbiciuni, n-a încercat să pună pe cântar faptele bune. Se prea poate că, din punctul de vedere al conștiinței formale, Teodor Zaharov are perfectă dreptate, dar aș crede totuși că, în conformitate cu morala creștină, singurul judecător al lui Alexie Nor a fost chiar conștiința lui. Iar conștiința îi dicta: „Lupta, lupta ni se impune, nu numai cu rusificarea, dar mai ales cu nepăsarea noastră proprie, cu inerția întregii noastre vieți! Suntem un popor de viță nobilă, deci datori de a ne folosi de trecutul, tradițiile și limba noastră spre redeștarea conștiinței naționale: idealul nostru să fie – dezvoltarea moldoveanului basarabean până atunci când el însuși va spune cuvântul său și își va orându-i soarta!

Și suntem datori a jertfi totul pentru realizarea acestui ideal înalt.”

Iar idealul lui este cu totul deosebit, un ideal uitat astăzi de cei care studiază istoria acelei perioade controversate. Unii neagă neargumentat existența conștiinței naționale la basarabeni, pe când, să zicem, un Axinte Frunză (despre el am scris în vol. I al *Basarabiei necunoscute*, Chișinău, 1993) a anticipat ideea României Mari.

La unison cu el scrie și Alexis Nour, care anticipează evenimentele și dă niște coordonate spirituale valabile și astăzi: „Frații români ar trebui să se afle mai înaintea noastră și nu mai înapoi. Ne trebuie nu visuri ori făgăduieli, ci libertăți constituționale, justiție și bunăstare pentru țărani. Nu va fi cu puțință să țintim la idealul unei României Mari, câtă vreme basarabeni sau ardelenii se vor găsi mai bine economicește sau politicește înlăuntrul altor state, din nefericire străine neamului lor...” [Basarabia, nr. 1, 1992]

UN PATRIOT DISPĂRUT FĂRĂ URMĂ...

Al doilea conducător al Pământeniei basarabene de la Dorpat a fost o personalitate astăzi uitată cu desăvârșire, dar uitată pe nedrept. Vasile Oatu era coleg și prieten cu Ion Pelivan. Ei nu rivalizau la conducerea Pământeniei, dar, așa cum se întâmplă adesea, în colectivele mici există, de regulă, doi lideri unanim recunoscuți. Dacă după primul an de activitate Ion Pelivan a devenit reprezentantul oficial al basarabenilor în Consiliul pământeniilor, apoi Vasile Oatu a rămas doar pe postul lui de lider intern.

Este important faptul că el a susținut intenția lui Ion Pelivan de a obține ziare și cărți din România, fondând la Dorpat o mică bibliotecă românească. Intenționau să aducă la Chișinău o tipografie și să editeze un ziar românesc – *Lumina*.

Dintre toți studenții el era cel mai profund cunoscător al marxismului și deci școala noii revoluții, toate discuțiile despre demolarea Imperiului țarist și construirea unei noi societăți erau argumentate teoretic anume de el. Dar marxismul lui nu era unul steril, revoluționar, era în legătură directă cu opțiunile naționale. Vasile Oatu vedea în lupta cu imperiul doar prima etapă a eliberării, cea de-a doua etapă fiind necesară pentru renașterea și redeșteptarea Basarabiei. De aici și riscul pe care și l-a asumat în 1906. Când s-a declanșat revoluția, el a sosit la Chișinău ca împreună cu colegii să editeze primul ziar românesc din ținut – *Basarabia*, unde a semnat mai multe articole cu celebrul lui pseudonim „Moșul Vasile”, cititorii imaginându-și că într-adevăr cel care scrie este un bătrân împovărat de ani și înțelepciune.

Vasile Oatu s-a născut în 1876 în satul Cuhnești, jud. Bălți, în familia preotului Ioan.

Vasile Oatu

A absolvit Școala Duhovnicească și apoi Seminarul Teologic, unde a fost coleg de clasă cu viitorul mitropolit al Basarabiei Gurie Grosu și cu viitorul scriitor și publicist Andrei Murafa, cu preoții patrioți de mai târziu Ioan Andronic și Nicolae Murea ș.a.

Departate de el a fost gândul de a-l urma în carieră pe tatăl său, care, fiind o fire ghidușă și umoristă, a difuzat proclamațiile revoluționare aduse de fiii săi Vasile și Alexandru chiar enoriașilor săi din eparhia Iarova, fapt pentru care a fost pedepsit cu un termen de șase luni de ședere în mănăstire. Fiind întrebat cum s-a

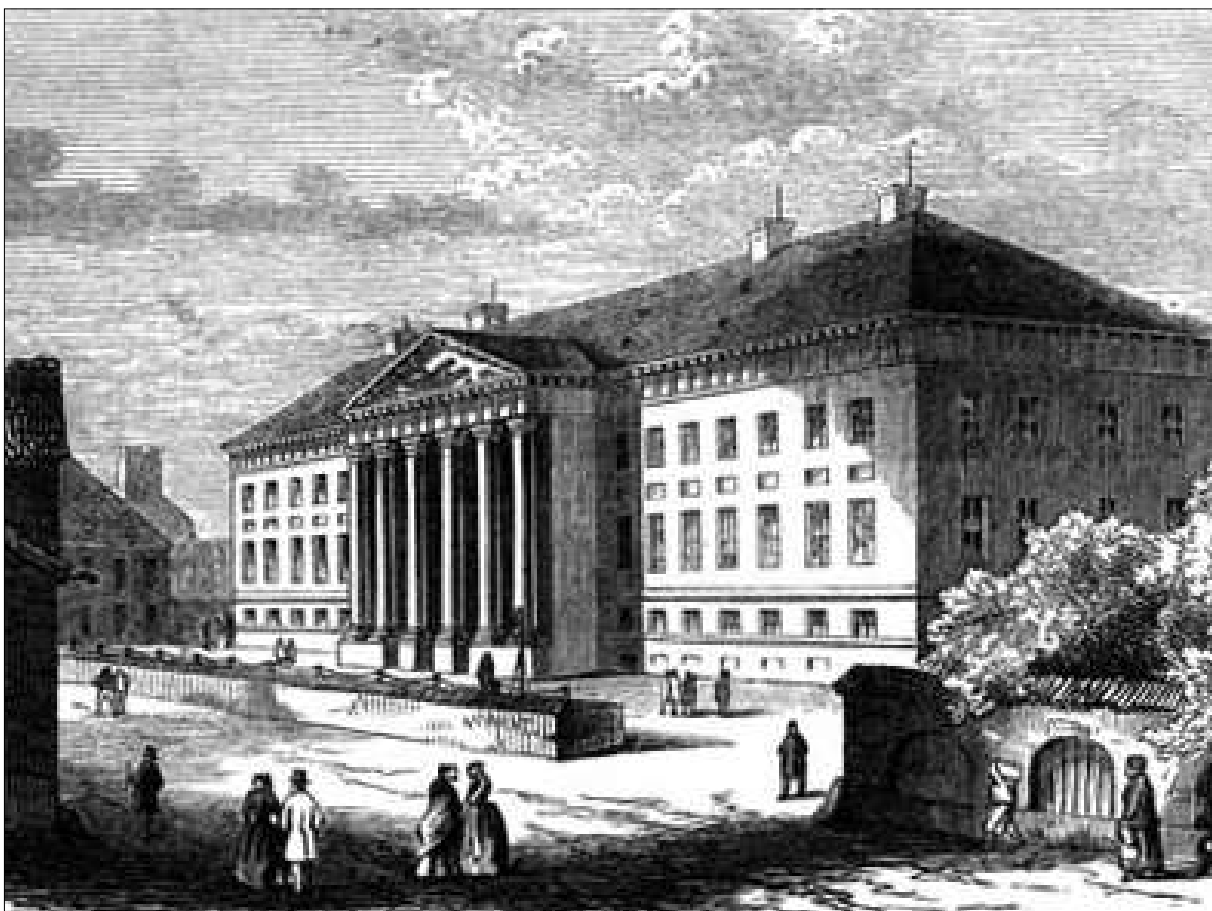
simțit, el a răspuns: „*Popa la fel ca și motanul unde nimereste se simte bine.*”

De aceea, alegerea Dorpatului ca viitor loc de studiu a fost firească. Implicarea lui în activitățile revoluționare la fel erau în albia caracterului său. Și pedeapsa primită de el a fost cea mai mare. După ancheta care a durat aproape un an de zile, timp în care s-a aflat în pușcărie, a fost exilat la Pinega, reg. Arhanghelsk, sub supravegherea poliției și a scăpat de exil abia în 1905. În această perioadă a avut permisiune ca în 1903 să stea la Dorpat și să-și ia licența. Întoarcerea lui în Basarabia, pentru totdeauna, n-a fost posibilă. Locurile de lucru care i se ofereau erau departe de baștină și de aceea se știe că ultimul loc de lucru a fost în circumscripția

caucaziană Vladikavkaz, unde ocupa postul de inspector. Gheorghe S. Chicu a lucrat în același liceu cu el, la Stavropol, dar, din cauza atitudinii lor revoluționare, au fost trimiși pe la alte școli, mizându-se pe faptul că, dizolvați în necuprinsul imperiului rus, vor pierde curajul de a mai lupta cu țarismul.

Care a fost destinul lui Vasile Oatu după 1917 nu știe nimeni. Probabil că același ca și cel al miilor de intelectuali nimeriți în mașina distrugătoare a bolșevismului ...

Noi însă vom acumula informații despre această distinsă personalitate, care a fost unul dintre fondatorii mișcării naționale a românilor din Basarabia.

Universitatea din Dorpat (Tartu, Estonia). Sec. XIX

STALIN, ALFABETUL LATIN ȘI LIMBA ROMÂNĂ

În secolul XX Rusia s-a schimbat fundamental și s-a schimbat în rău. Ea a pierdut ceea ce avea mai scump – dragostea pentru Democrație, iar pierderea acestui scump sentiment a făcut-o să se înstrăineze de căutarea Adevărului, iar cine nu caută Adevărul nu-l mai poate găsi pe Dumnezeu. Marile probleme ruse care au înălțat colosul din Răsărit în fața întregii lumi au fost schimbate pe niște idealuri false, imperiale, care nu mai solidarizează populația acestui mare imperiu, ci-l macină și-l dezbină. Comunismul a distrus în Rusia tot ce a avut ea mai de preț, valorile cele mai apreciate de toată intelectualitatea ei.

Încă în timpul războiului, declanșat împotriva Moldovei în 1992, a devenit clar că în Rusia n-au mai rămas democrați. Am în vedere nu oameni cu carnete de partid în buzunar, nu partide cu doctrine declarate, ci spirite profund cinstite în stare să se ridice și să declare Marele Adevăr despre relațiile dintre Rusia și Moldova.

N-au fost făcute nici măcar simple încercări. Deci, am constatat cu stupeoare că în inima democraților ruși de astăzi n-a rămas nici urmă din idealurile generațiilor din sec. XIX, generații de aur care se considerau cetățeni ai lumii și doreau sincer să schimbe destinul Rusiei și implicit soarta rușilor. În 1917 monarhia a căzut, iar în locul ei s-a înălțat pe tronul eliberat dictatorul comunist. Și el a reușit să reformuleze idealul național al rușilor, ca un acar priceput a modificat direcția mișcării și a substituit atât de abil marile valori încât nimeni n-a priceput că trenul merge în altă parte și va ajunge în cu totul altă gară...

Nu mă miră aceste documente, copiile cărora le am în față. Nu mă miră că un pretins sa-

Ion Ocinschi

vant emite niște afirmații pretins științifice, dar absolut mincinoase. În Rusia totul s-a inversat, ea pare să populeze spațiul virtual din oglindă și nu manifestă nicio dorință să-l părăsească.

Mi-am zis atunci că ar fi potrivit să apelez la ajutorul fostului Dictator. El n-avea titluri științifice sonore, dar a scris o istorie a partidului comunist, un volum despre problemele lingvisticii și așa mai departe.

Am publicat materialul în suplimentul ziarului *Sfatul Țării*, în 1992, însă puțină lume

a avut posibilitatea să-l cunoască din cauza tirajului redus.

Acum deslușim destul de bine frământarea sinusoidală a istoriei. Începutul anilor nouăzeci este un ecou al anilor șaiszeci și este direct înrudit cu începutul anilor treizeci. Drept ilustrare concretă a acestei teze propunem un interviu acordat de nevoie, adică stenograma unui interogatoriu, cules din dosarele arhivei Ministerului Securității Naționale în vara lui '92, interogatoriu la care răspunde în august 1956 profesorul Ion Ocinschi și care hașurează „spațiile albe” din anii 1930-1934.

Stenograma acestei discuții se păstrează în dosarul nr. 38516, deschis în 1937 scriitorului Dumitru Milev și a servit drept mărturie în procesul de reabilitare a scriitorului.

Noi nu descoperim trecutul, noi facem racordarea cu punctele de tangență cunoscute, iar linia obținută – o fatală curbă – ne descrie fără greș drumul parcurs, anevoios și tragic drum:

„Dosarul nr. 38516

Milev Dumitru Petrovici

Anchetă penală în legătură cu procesul nr. 741715

Proces-verbal al interogatoriului

17 august 1956, or. Chișinău

Subsemnatul, anchetatorul superior al CSS de pe lângă Consiliul de Miniștri al RSS Moldovenești, căpitanul Karpunin, acționând în conformitate cu art. 160-165 al CP al RSS Ucrainene, am anchetat în calitate de martor pe Ocinschi Ivan Vasilevici, născut în 1888, originar din localitatea Secureni, raionul Secureni, regiunea Cernăuți, moldovean, cetățean al URSS, din părinți muncitori, fără de partid, studii superioare, domiciliat la Bălți, str. Lenin, casa nr. 34, ap. 29, candidat în filologie, docent la Catedra de literatură rusă și străină a Institutului Pedagogic din Bălți.

Despre răspunderea ce-o poartă pentru refuzul de a depune mărturii sau în cazul depunerii unor mărturii false a fost avertizat

conform articolelor 89, 87 și 90 ale CP al RSS Ucrainene.

Întrebare: *De mult locuiți în Moldova?*

Răspuns: Am locuit în Moldova din 1909 până la 15 februarie 1918, apoi din 1930 până în 1934; am revenit și locuiesc în Moldova de la 10 august 1955.

– *Ce ați lucrat aflându-vă pe teritoriul Moldovei din 1909 și până în 1918 și din 1930 până în 1934?*

– Din 1909 până în 1917 am fost învățător la școlile primare din satele Cruglic, Mășcăuți și Hârtopul Mare din județul Orhei. Din martie 1917 am fost membru al Comitetului de plasă, iar mai apoi al Comitetului executiv gubernial al muncitorilor, soldaților și țăranilor din Basarabia, în secția țărănească. La 15 februarie 1918 am părăsit Moldova în componența detașamentului lui Kotovski. În drum spre Iampol m-am îmbolnăvit de tifos și am rămas pentru tratament la Iampol. După însănătoșire, am fost adjunctul președintelui Comitetului revoluționar județean. După aceea am activat în Kiev, ocupând diferite posturi de răspundere. În 1930, Kosior m-a trimis la Tiraspol în calitate de președinte al Comitetului științific moldovenesc, ocupând concomitent și postul de redactor responsabil al revistei *Octombrie*. Am îndeplinit aceste funcții până la plecarea mea din Moldova, adică până în 1934. De la finele lui 1931 până în august 1933 am fost membru al Biroului regional al PC(b) din Ucraina și deputat al CEC. În aceeași perioadă, având gradul de profesor, am fost șef al Catedrei de istorie și materialism dialectic la Școala regională de partid și la Institutul Pedagogic, colaborând intens cu presa periodică.

La sfârșitul lui august 1933, am fost exclus din partid. La ședința biroului regional care a discutat excluderea mea n-am participat. În acea vreme, timp de 21 de zile, am stat sub arest la GPU, unde eram interogată în privința participării mele la activitățile unei organizații contrarevoluționare. Deși eliberat mai apoi de

sub arest, în partid n-am fost restabilit. Am făcut o cerere de restabilire. În 1935 am fost chemat la CC al PC(b) din Ucraina și mi s-a comunicat că am fost exclus din partid pe motivul pierderii vigilenței bolșevice. În prezent fac din nou demersuri pentru a fi restabilit în partid, deoarece consider că excluderea mea e absolut nejustificată.

– *Care era misiunea Comitetului științific moldovenesc al cărui președinte ați fost?*

– Comitetul științific moldovenesc avea ca sarcină primordială misiunea de a realiza politica națională leninistă în domeniul culturii. Pentru înfăptuirea ei în comitet activau următoarele secții: istorică, literar-filologică, etnografică. Un anumit timp au activat secțiile de istorie a partidului și filosofie. Comitetul a îndeplinit un mare volum de lucru trecând scrisul moldovenesc la alfabetul latin, trecere realizată la sfârșitul anului 1931 și începutul lui 1932.

– *În ce împrejurări a trecut Moldova la alfabetul latinizat (sic!)?*

– La finele anului 1931 secretarul regional moldovenești, Placinda, a anunțat membrii Biroului regional că «Biroul politic al CC al PC(b) din Ucraina va recomanda ca scrisul

moldovenesc să fie trecut la grafia latină». În conformitate cu recomandarea în cauză Comitetul regional de partid a emis o hotărâre, care prevedea trecerea la grafia latină și acea hotărâre a fost confirmată la plenara Comitetului regional de partid. Mie, ca președinte al Comitetului științific moldovenesc, mi s-a propus să realizez acea hotărâre, adică să elaborez morfologia alfabetului latinizat. Eu personal, precum și Andreescu Mihail, Spesov Petru și alții (unele nume de familie nu le mai țin minte), fiind membri ai Comitetului științific moldovenesc, n-am fost de acord cu trecerea scrisului moldovenesc la grafia latină. Nu eram de acord, deoarece pentru latinizarea alfabetului optaseră pe vremuri și activiștii reacționari din Sfatul Țării: Inculeț, Erhan și alții, precum și moșierii români Stroescu, Herța și alții, pe care i-am cunoscut în anii treizeci. Noi eram ferm convinși că Moldova Sovietică nu poate merge pe același drum cu România boierească și deci nu doream latinizarea pentru care optau ei.

În afară de aceasta, lucrând învățător în perioada 1909-1917 în satele moldovenești, m-am convins că edițiile tipărite cu caractere

Comitetul Revoluționar al RASSM. De la stânga la dreapta: Gr. Kotovski, G. Buciușcan, Gr. Starâi-Borisov, Iv. Krivorukov, A. Stroiev, I. Badeev. Octombrie 1924

chirilice, adică rusești, erau înțelese de populație, pe când cărțile tipărite cu caractere latine nu erau acceptate. Din aceste motive, eu, ca președinte al Comitetului științific, n-am întreprins nimic ca să facem imediat trecerea la alfabetul latin, ci am găsit de cuviință ca, împreună cu Andreescu și Spesov, să ne adresăm cu o scrisoare către Kosior, care pe atunci era primul secretar al CC al PC(b) din Ucraina, adresându-i rugămintea să ne explice, dacă a fost în realitate o hotărâre a Biroului politic despre trecerea scrisului moldovenesc la alfabetul latin. (Placinda a anunțat acest lucru oral, fără să prezinte vreun document din partea CC, deși eu îl rugasem.)

În scurtă vreme după expedierea scrisorii, m-a chemat la el Kosior și am plecat împreună la Moscova, în audiență la I.V. Stalin.

În audiență la Stalin am fost eu și Kosior. În timpul discuției el ne-a întrebat, de ce până acum n-am trecut încă la alfabetul latin și ne-a vorbit despre faptul că noi nu înțelegem importanța acestei acțiuni.

Stalin ne-a explicat că latinizarea scrisului moldovenesc poate fi unul din fenomenele de apropiere între poporul moldovenesc și cel românesc și a influenței lor reciproce. El a menționat că din cauza deosebirii sistemelor statale din Moldova și România, între moldoveni și români lipsesc relațiile culturale și latinizarea scrisului este una din formele care ar înlesni întărirea acestor relații. Totodată, el considera că limba moldovenească nu este o limbă ca atare, ci doar unul din dialectele limbii moldo-române. Tot el ne-a atras atenția și asupra faptului că Uniunea Sovietică este învinuită că în Moldova e utilizat caracterul (sic!) chirilic, în felul acesta făcându-se rusificarea populației cu scopul de a lichida total cultura moldovenească națională. El spunea că nu trebuie să ne temem de latinizare, deoarece aceasta constituie numai forma, pe când cel mai important moment e conținutul și e de datoria noastră să urmărim ca el să fie socialist. El accentua că cultura mol-

dovenească și cea română trebuie să se apropie una de alta și nicidecum să se separe. În încheiere, Stalin a menționat, ca printre altele, că timpul lucrează pentru noi și nu e exclusă posibilitatea ca Moldova și România să devină cândva un stat unic, iar întărirea relațiilor culturale va putea apropia acele timpuri. El vedea în latinizarea scrisului moldovenesc una din formele consolidării acelei legături. În încheierea discuției el ne-a propus să trecem imediat la realizarea în fapt a hotărârii Biroului politic al CC al PC(b) din Ucraina.

În urma acelei discuții cu Stalin am ajuns la concluzia că latinizarea scrisului moldovenesc va contribui la apropierea dintre truditorii din RASS Moldovenească și cei din Basarabia și România și va înlesni pătrunderea ideilor leniniste și în aceste teritorii.

Reîntors în Tiraspol, am scris câteva articole despre necesitatea latinizării alfabetului moldovenesc. Am vorbit pe aceeași temă la postul de radio, am avut un referat la plenara regională de partid și am întocmit morfologia alfabetului latin. La sesiunea a treia a CEC a RASS Moldovenești a fost adoptată hotărârea despre latinizarea scrisului moldovenesc. Morfologia și ortografia scrisului moldovenesc cu caractere latine, elaborate de mine, au fost aprobate de Comisariatul poporului pentru învățământ al RASSM.

Vreau să remarc că primele broșuri, reviste, care au apărut cu caractere latine n-au fost acceptate categoric de populația RASSM din cauza că aici toate tipăriturile se făceau cu caractere chirilice, cele latine fiind necunoscute populației, iar introducerea lor nu a fost anticipată de o perioadă de pregătire.

De aceea noi tipăream revistele în ambele alfabete. Au fost întreprinse în paralel și o serie de măsuri în vederea familiarizării populației cu noile caractere.

– *Odată cu latinizarea scrisului moldovenesc nu avea oare loc și o românilizare forțată a limbii moldovenești?*

– Nici un fel de românizare a limbii moldovenești nu se făcea. Trebuie să remarc însă că atunci când se traduceau anumite texte și nu găseam echivalente potrivite în limba moldovenească, completam aceste goluri din conținutul limbii române, folosite de scriitorii și poeții progresiști. Așa, spre exemplu, am împrumutat multe expresii din operele lui Caragiale, Vlahuță, Eminescu și alții. Îmi amintesc că m-am pomenit într-o situație delicată pe când traduceam *Trei izvoare și trei părți componente ale marxismului* de V.I. Lenin, căci limba moldovenească era săracă în termeni politici și filosofici și am apelat la arsenalul culturii românești. Vreau să subliniez faptul că îmbogățirea limbii moldovenești se făcea nu numai pe conținutul limbii române, ci, în primul rând, pe conținutul limbii ruse.

– *În perioada 1924-1937 în Moldova au fost tipărite lucrările scriitorilor români burghezi? Au fost cumva cazuri când lucrările lor au fost incluse în manuale?*

– Atâta timp cât eu m-am aflat în Moldova asemenea cazuri n-au fost și nici de la alții n-am auzit să se fi întâmplat.

– *Vă sunt cunoscute persoanele Chior Pavel Ivanovici, Baluh Mihail Alexeevici, Milev Dimitri Petrovici și Fleșler-Anenski Moisei Solomonovici?*

– Da, pe toate persoanele numite mai sus le-am cunoscut.

– *În ce relații v-ați aflat cu ele?*

– Relațiile noastre întotdeauna au fost normale, relații de serviciu.

– *Poveștiți-mi ce știți despre ei, caracterizații din punct de vedere profesional și politic.*

– Pe Chior l-am cunoscut din momentul sosirii mele în RASS Moldovenească, adică din 1930. Până la sosirea mea în RASSM el a fost președintele Comitetului științific moldovenească și de la el am luat în primire conducerea Comitetului. După aceasta el a fost numit comisar al poporului pentru învățământ, dar în acest post s-a aflat puțin timp, căci, după câte îmi amintesc, a plecat la Moscova la învățătură. În ce an a fost aceasta nu mai țin minte.

Din conversațiile cu Chior am înțeles că el opta pentru păstrarea specificului limbii moldovenești. Analizând cronicile moldovenești și cele românești el a ajuns la concluzia că terminologia cronicilor moldovenești e mult mai bogată și că românii au împrumutat mulți termeni științifici și literari de la moldoveni. Pornind de la această premisă, el a tipărit prin anul 1929 sau 1930 un dicționar moldo-rus sau poate rus-moldovenească, nu-mi amintesc precis. Acest dicționar pentru timpul acela era progresist și a jucat un rol pozitiv.

Chior, după părerea mea, a fost și un jurnalist talentat, apărea des în paginile publicațiilor, reacționa prompt la problemele stringente ale acelor timpuri. Teoretic însă era mai slab pregătit, de aceea uneori comitea și erori ideologice (esența lor nu mi-o mai amintesc, deoarece a trecut de atunci multă vreme), știu numai că l-am criticat de câteva ori în presă pentru niște greșeli. Vreau să spun că el avea o reacție sănătoasă la critică și-și recunoștea greșelile. Se remarcă prin faptul că dorea să-și aprofundeze cunoștințele, de aceea ruga mereu să fie trimis la învățătură.

Despre Chior mi-a rămas o impresie bună, ca despre un om ce făcea progrese și căruia i se deschideau mari perspective. Comunistul Chior a luptat activ pentru linia generală a partidului.

Pe Baluh l-am cunoscut tot din timpurile sosirii mele în Moldova, adică în 1930. Unde lucra nu mai țin minte, dar îmi amintesc că de nenumărate ori era invitat de Colegiul de redacție al revistei *Octombrie* să redacteze articolele tipărite cu caractere latine, deoarece era un cunoscător al scrisului cu aceste caractere. Cunoștea bine gramatica și literatura românească. Era foarte corect în obligațiile de serviciu. Remarcasem că aproba latinizarea. Era un comunist ce se situa ferm pe poziția leninistă și avea o bună pregătire teoretică.

Pe Dumitru Milev l-am cunoscut tot în 1930. La momentul sosirii mele în RASSM el

era un scriitor cu merite. Prozator. În povestirile sale reflecta viața țăranilor din Basarabia, care se aflau sub asuprirea boierilor români, și revolta lor împotriva regimului. Deosebit de reușită era lucrarea *Două lumi*, de o înaltă ținută artistică și cu un conținut socialist sănătos. Era membru al Colegiului de redacție al revistei *Octombrie* și membru al Comitetului științific moldovenesc. Își iubea munca și era foarte conștiincios, acorda o mare atenție problemei de educare și creștere a unei noi generații de tineri scriitori.

Din povestirile lui Milev știam că în trecut fusese ofițer al armatei țariste. Era un fapt din biografia lui pe care nu-l ascundea. Era membru al PC(b)U.

Ca membru de partid lua parte activă la viața organizației republicane. Adeseori era trimis de Comitetul regional de partid să participe la campaniile de colectare, de însămănțare, de îndreptare a greșelilor care s-au comis în timpul colectivizării. Nu s-a abătut de la direcția trasată de partid.

Pe Anenski l-am cunoscut în perioada aflării mele la Tiraspol, adică în anii 1930-1934. Era președintele Comitetului executiv orașenesc, membru al biroului regional. De câteva ori mi-a fost dat să ascult dările de seamă pentru lucrul efectuat. Am ascultat cuvântările lui la plenarele regionale de partid. Am tipărit articolele lui în revista *Octombrie*. Știu că publica des materiale în presa locală și chiar cea centrală. El producea impresia unui mare om de stat, cu o experiență bogată de serviciu în organele sovietice. Cuvântările lui erau întotdeauna concrete și foarte bine argumentate. După câte țin eu minte, era un leninist convins.

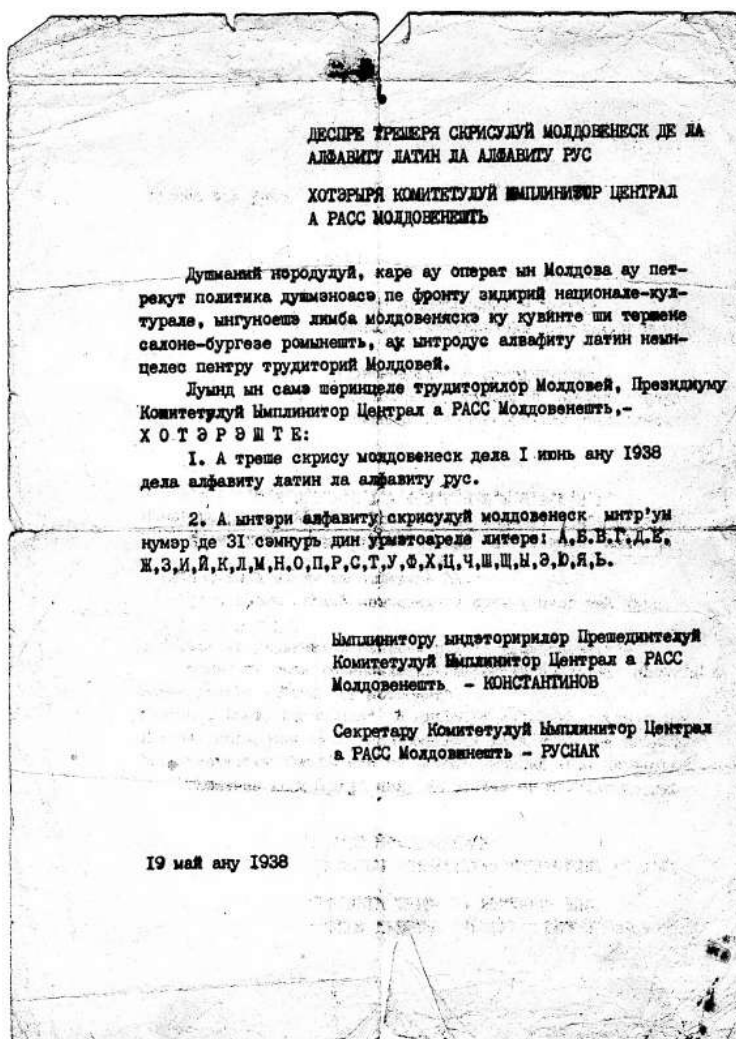
– *Da pe Buciușcanu Gavriil Ivanovici l-ați cunoscut?*

– Da. L-am cunoscut încă în 1917, pe timpul când activam împreună în secția țărăneasă a Comitetului executiv gubernial de deputați ai muncitorilor, țăranilor și soldaților din Basarabia. Când, în 1918, eu părăseam Basarabia el mai rămânea acolo. Mai târziu ne-am reîntâlnit la Tiraspol, în anii 1930-1934.

– *În ce fel de relații ați fost?*

– Relațiile noastre întotdeauna au fost bune.

– *Povestiți-mi ce știți despre Buciușcanu, ce puteți spune despre el din punct de vedere profesional și politic?*

Hotărârea despre trecerea de la alfabetul latin la alfabetul chirilic. Tiraspol, mai 1938

– Știu că Buciușcanu era eser pe când se afla în Basarabia. Anume ca reprezentant al lor a și fost trimis în secția țărănească a Comitetului executiv gubernial din Basarabia, deputatul căruia eram și eu. Acest Comitet a fost ales în luna august 1917. Am fost, de câteva ori, martorul criticilor aduse de el politiciii reacționare a Sfatului Țării în ședințele comitetului. Luările lui de cuvânt erau tăioase și ucigătoare pentru Sfatul Țării. Mai târziu, cum v-am mai spus, m-am întâlnit cu Buciușcanu la Tiraspol, în anii 1930-1934. Împrejurările în care el sa pomenit pe teritoriul sovietic nu-mi sunt cunoscute. În ce calitate activa în timpul sosirii mele la Tiraspol nu-mi amintesc. Știu numai că până la sosirea mea el a fost comisarul poporului pentru învățământ în RASSM. Mai știu că a pregătit un dicționar tehnic moldovenesc, o lucrare foarte necesară, dar nu știu dacă a fost tipărită ori nu. Contractul de editare a dicționarului l-a încheiat cu CȘM și eu i-am dat un avans în contul onorarului. Buciușcanu îmi producea impresia de activist politic matur, devotat cauzei partidului.

– *Ce mai puteți adăuga la cele comunicate mai sus?*

– Nimic.”

[*Sfatul Țării*, nr. 220-224,
decembrie, 1992]

* * *

Am scris despre exilați veniți la noi, am scris despre exilații care au plecat de la noi în Vest, dar n-am scris aproape nimic despre cei ce au plecat dincolo de Nistru. Destinul lor, parcă ne-ar fi indiferent, dar în realitate prezintă un mare interes pentru istoria și cultura noastră. Basarabeni în Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească erau priviți și primiți cu suspiciune, soarta lor, în mare parte, a fost tragică, căci în perioada 1936-1938 ei, aproape toți, au fost reresați și exterminați ca agenți ai României, ai Japoniei, ai Germaniei etc.

Acest proces trebuie studiat sub mai multe aspecte, deoarece atunci când dorim să în-

țelegem procesele care au avut loc în teritoriul de dincolo de Nistru, trebuie să ținem cont de această atitudine a populației băștinașe.

Ion Ocinschi este unul dintre puținii supraviețuitori și mărturiile lui au o pondere deosebită. El a trecut prin mașina NKVD-ului în mai multe rânduri, el s-a întâlnit cu Stalin și cu conducătorii de partid ai Ucrainei, care insistau ca în Republica Autonomă să se treacă la alfabetul latin. Rezultatele acestei „latinizări”, încheiate în 1937, la fel au fost tragice. Ocinschi a scăpat din întâmplare, fiind deja trimis în exil.

Evident că regimul comunist a impus tăcere tuturor celor care ieșeau din gulag. El n-a putut mărturisi tot ce i-a fost sortit să suporte în închisoare și în lagăr. Era un intelectual, era un filosof și pe el nu-l puteai convinge ușor că linia aleasă este greșită. Era un comunist, care exclus din partid în 1933, credea că partidul nu poate greși și tot ce se întâmplă este o eroare de moment. În 1958 încerca restabilirea în partid, era convins că etapa greșelilor a rămas în urmă. Congresul XX a pus punct manipulării staliniste. De aceea, când a fost chemat la Ministerul Securității al Republicii Moldova, l-au trecut fiorii, așa ca prima oară. De astă dată însă anchetatorii nu se interesau de greșelile lui, nu-i căutau nod în papură, ci încercau să se dumerească asupra unui fenomen lingvistic extrem de interesat. Alfabetul latin în Republica Autonomă și limba română în cărțile și manualele din Transnistria. Ei vroiau sincer să cunoască adevărul științific, deoarece, cunoscând adevărul științific și emițându-l fără echivocuri, puteau să-i reabiliteze, post-mortem, pe toți scriitorii și oamenii de cultură care au activat în Republica Autonomă. Fără emiterea acestui adevăr, adică fără recunoașterea că introducerea alfabetului latin a fost legitimă, iar limba română – o necesitate pentru depășirea dialectului local, ei n-ar fi fost în stare să se pronunțe asupra nevinovăției cohorții literare și culturale.

UN OM CA O OGLINDĂ A EPOCII

Dacă părintele spiritual al revistei *Viața Basarabiei* a fost Pan Halippa, dacă inima acestei reviste a fost tânărul Nicolai Costenco, apoi **Teodor PĂDURARU**, avocatul, a fost o figură la fel de importantă, fiindcă revista s-a editat pe banii lui, iar Nicolai Costenco era fiul lui adoptiv. A fost un risc al lui Teodor Păduraru să încredințeze revista unui tânăr de 17 ani. Cred că acesta a fost nu numai un gest de cultură, a avut și un substrat educativ, dând o preocupare foarte serioasă, o revistă atât de complicată în mâinile unui tânăr de 17 ani. Dar Teodor Păduraru era rudă și cu Pan. Halippa și colaborările lui la revistă erau nu pur și simplu niște mângâieri de orgoliu, el aducea în revistă fragmente din istoria Basarabiei din anii 1917-1918, momentul atât de complicat al trecerii bisericii basarabene de la Patriarhia Rusă la Patriarhia Română, era un autor foarte selectiv, el, care-și putea permite să editeze orice mângăleală, n-o făcea fiindcă ținea foarte mult la prestigiul său și de scriitor și de avocat. De aceea, în arhiva lui Teodor Păduraru au rămas mai multe manuscrise, din care unele scrieri am reușit să le publicăm abia în ultimii ani.

Așa-zișii sponsori contemporani ar trebui să învețe de la Teodor Păduraru cum se sponsorizează o revistă fără să ai pretenții de a-ți face prin aceasta publicitate. Gestul lui era aproape anonim, iar când a vrut să scrie, a scris el cu mâna lui și n-a utilizat negrii literari.

Într-un număr al revistei *Viața Basarabiei* de pe la mijlocul deceniului patru mi-a atras atenția o fotografie – monumentul înălțat în parcul catedralei din Chișinău în memoria celor trei martiri: A. Mateevici, A. Hodorogea și S. Murafa. Căutam de mai mult timp acea imagine și faptul m-a bucurat nespus.

Teodor Păduraru

Peste un timp mi-a nimerit în mână o broșură, *Însemnări din timpul Unirii. Oameni și evenimente*, scrisă în 1937 și semnată de Teodor N. Păduraru. Răsfoindu-i paginile, am observat aceeași fotografie, dar de astă dată am avut bucuria reîntâlnirii și redescoperirii unui martor foarte prețios al evenimentelor din 1917, căci în poza descoperită anterior cineva operase o schimbare, decis să fixeze atenția asupra monumentului, l-a scos din cadru pe bărbatul care poza alături, iar în preajmă se afla Teodor Păduraru.

Juristul Păduraru avea o viziune proprie asupra fenomenelor sociale; de aici și caracterul original al acelor pagini de memorii și reflecții, menite să întregască tabloul zbuciumatei revoluții de eliberare națională.

Originar din satul Țăplești, județul Bălți, unde s-a născut în 1893, Teodor Păduraru și-a făcut studiile la Seminarul Teologic din Chișinău și a fost licențiat în drept al Universității din Iași.

În viața-i lungă a exercitat mai multe funcții, a fost dascăl și avocat, misionar și director administrativ al revistei *Viața Basarabiei*.

Avea un simț deosebit, o intuiție, așa spune, pentru descoperirea, descălcirea unor situații ori fenomene-cheie. De pildă, în anii 1916-1917 e misionar și combate inochentismul care se bucură de o popularitate deosebită în Basarabia. A făcut o călătorie prin locurile unde a luat naștere acea mișcare religioasă separatistă, s-a întâlnit cu ieromonahul Inochentie. Impresiile de la acea întâlnire le-a așternut pe hârtie, tipărindu-le mai apoi în revista *Glasul Bisericii Basarabene* ca pe niște note de călătorie *Observațiile mele din călătoria la ieromonahul Inochentie*. A mai întocmit și un raport minuțios asupra esenței acelei furtunoase mișcări, material utilizat foarte efectiv de Nicolae Popovschi la elaborarea lucrării *Mișcarea de la Balta sau inochentismul în Basarabia* (Chișinău, 1926).

Cunoașterea în detalii a religiei și a dreptului au făcut din Teodor Păduraru un pilon al Sfatului Superior Eparhial. Rolul lui în acest for este bine conturat în *Însemnări din timpul Unirii*.

În linii mari, cunoaștem cum s-a făcut Unirea politică și administrativă a Basarabiei și României, dar nu știm aproape nimic despre felul cum a decurs procesul unirii bisericilor din Basarabia și din România. Deci, această unire n-a fost nici ușoară, nici mai puțin dramatică decât cea politică...

„Imediat după alegerea mea în Sfatul Superior Eparhial, compus din preoții: prot. Terenti Belodanov; prot. Teodor Dumbravă;

prot. Evdochim Lesnic și mirenii Teodor Păduraru, avocat; Dimitrie Popovici; Mina Polihroni-Chioseli, prof.; Sava Ojoga, direct. Băncii Municipiului, și Victor Mateevici (fratele preotului Alex. Mateevici), secretar, cu însărcinarea de for suprem de control exercitat asupra activității Episcopilor și Consistoriului Duhovnesc, am venit la Chișinău, de la țară, unde îmi exercitam profesiunea vremelnică de dascăl și am intrat în hora evenimentelor...

Și parcă îmi aduc și acum aminte de acele timpuri: ce viață zbuciumată, ce nevroză, ce sete de discuție! Aveam impresia că s-a renăscut cetatea antică și sălile deveneau agoră, unde, seară de seară, se adunau cetățenii, conștienți de rolul lor de conducător direct al destinului țării lor.

Ziua ne făceam treburile obișnuite și, cum însera, eram cuprinși de neliniște: o depresiune curioasă, psihică, lua locul calmului de astăzi, simțeam necesitatea de a ne întâlni, de a pune țara la cale. Atunci, da, într-adevăr simțeam că trăim!”

Amintirile îl învăluie ca o avalanșă. N-a dovedit să scoată de sub teascul tipografiei *Însemnările...* și noi detalii i-au revenit în memorie. El se apleacă din nou peste foile cu amintiri, adăugând la cele spuse anterior noi nuanțe, trasând noi linii de contur.

Revista *Viața Basarabiei* (nr. 1-2, 1937) publică prețioasele amintiri: „Cu toate că Unirea politică a Basarabiei cu Patria-Mumă era fapt îndeplinit, arhiepiscopul Anastasie refuză să se întoarcă de la Moscova, unde plecase la Soborul Ecumenic al Rusiei, chemat fiind în Basarabia devenită românească, iar locțiitorii lui, episcopii Gavriil și Dionisie, preferă să plece în Rusia, la 17 iunie 1918, decât să se supună noului stat, care le oferea prin dl general Văitoianu și dl dr. Petre Cazacu, pe atunci prim-director, toate onorurile.

Trimis ca delegat (T. Păduraru – V.B.) din partea clerului din Basarabia, împreună cu preoții S. Bejan, I. Andronic, E. Crocos, Iustin

Frățiman, la Iași, obține venirea unui episcop român care să dirijeze arhiepiscopia Basarabiei, până la alegerea titularului.

Preoții basarabeni umblau cu fofârlica, cerând autonomia bisericii din Basarabia, pierzându-se în tot felul de discuțiuni care periclita situația de fapt a Unirii. Ei cereau ca arhiepiscopia Basarabiei să depindă de Sinodul din Moscova, întrucât canonicește, nu s-a făcut unirea cu Sinodul român și nici Sinodul rus nu dăduse această dezlegare.

Atmosfera de incertitudine puse stăpânire pe viața clerului basarabean și zvonurile deru-tau tot mai mulți enoriași.

Atunci se ridică vajnicul glas al feciorului moldovean din comuna Țăplești, care simte în inimă spinul veninos al celor ce uneltesc împotriva voinței și intereselor poporului:

„Prea Sfinți Părinți, Domnilor, dumnea-voastră ați uitat anul 1812 când am fost răpiți mișelește de la sânul mamei? S-au întreat rușii dacă să ceară dezlegare de la biserica Moldovei pentru a ne da episcop? Nu. Atunci nu este nici astăzi potrivit să împlăm cu asemenea treburi de rușine pentru cugetul nostru de moldoveni.”

E de reținut și faptul că situația delegației basarabene era destul de delicată fiind strânsă

ca într-o menghină. Pe de o parte, presiunea grupărilor proruse, pe de alta, atitudinea ușor batjocoritoare a superiorilor clerului românesc. Deci, de la membrii delegației se cerea nu numai mult tact diplomatic, dar și foarte multă răbdare și curaj. Și e lăudabil faptul că după 20 de ani de la trecutele evenimente Teodor N. Păduraru are spiritul treaz și descrie într-o cheie ușor umoristică unele întâmplări aproape ridicole:

„Delegația fu întâmpinată la gară (București – I.C.) de autoritățile civile și religioase și cu mașinile am fost transportați la palatul mitropolitan, unde am fost găzduiți.

Ni s-a dat în cinste o masă bogată și totodată s-au pus în discuție chestiunile care ne priveau. În sala de festivități era adunată o mulțime de lume: clerici în mare ținută, militari, civili, membri de-ai Academiei Române etc., toți cu piepturile ornamentate cu decorații, adevărate iconostase nu altceva.

Noi eram îmbrăcați foarte simplu, în haine de șiac, de pildă, eu însumi, fără decorații și celelalte. Eram de mult democrați! Un membru al Academiei mi se adresează să-i comunic, care este situația în Basarabia și dovezile zdrobitoare, că pe aici a hălăduit seminția latină.

Am fost socotiți probabil drept mari savanți mai știu eu ce!

Pe când noi venisem să lămurim chestiunea bisericii basarabene.

Delegații au cerut recunoașterea drepturilor noastre câștigate: să convocăm Soborul local și să ne alegem vlădică, episcopi și celelalte.

Mitropolitul Pimen se enervă și, lovind cu pumnul în masă, zise:

– Asta, niciodată! D-voastră faceți parte din

Pan Halippa și Teodor Păduraru

statul român și trebuie să vă conformați legilor acestui stat. Bune, rele, n-are importanță. Principalul e să le respectați.

Părintele Serghie Bejan se strădui să le arate nedreptatea ce se face bisericii basarabene, păr. Ioan Andronic așijderi, subsemnatul insistam chiar asupra acestui «debut al călcării drepturilor noastre».

Mitropolitul Pimen, cum sta în capul mesei, spuse:

– D-ta, tinere, să-ți ții gura! Și o să te pedepsesc pentru asta! Da, da! Când voi veni la Chișinău, te preoțesc primul.

Eu răspunsei:

– Cam greu, Înalt Prea Sfințite, sunt însurat cu o văduvă.

După cum se știe, legile bisericii ortodoxe nu admit preoțirea unui candidat însurat cu o văduvă.

Mitropolitul răspunse:

– Asta se poate aranja.

Era, vasăzică, epoca «aranjărilor». Pe atunci au năvălit în viața socială o mulțime de «licențiați» peste noapte ai facultăților ieșene, pe atunci au intrat în posturi de învățători, preoți și funcționari toți neisprăviții, toți absolvenții de școli primare. Iar toți plutonierii au devenit apostoli.” [Însemnări din timpul Unirii...]

S-au precipitat evenimentele. T. Păduraru a continuat să practice avocatura. Dragostea pentru cuvântul scris l-a făcut să-l ajute pe fiul său adoptiv să tipărească trei volume de poezie, achitându-i cheltuielile tipografice. Tânărul poet nu era altul decât poetul Nicolai Costenco.

În alianță cu doctorul C. Ciapă, în 1935, au contribuit financiar la construirea unei școli și a unei băi în satul natal.

Dar aceste acte de filantropie ar fi pur și simplu gesturi, dacă nu ar fi fost susținute și de colecționarea unor documente rare. Astfel, unele scrisori din corespondența lui Ion Halippa cu B.P. Hasdeu până la 1940 se aflau în posesia avocatului T. Păduraru. Soarta lor de mai târziu nu ne este cunoscută, căci anul 1940 a adus marea

tragedie pe capul basarabenilor și fiecare dorea cumva să scape de ea. După cum reiese dintr-un interviu acordat de N. Costenco lui Gh. Budeanu (*Literatura și arta*, 1988, nr. 51), toată averea lui T. Păduraru a rămas în Chișinău, iar N. Costenco a fost arestat și deportat...

Colaboratorul de altădată al revistelor basarabene *Cuvânt moldovenesc*, *Viața Basarabiei*, *Glasul Bisericii Basarabene*, purtătorul medaliei *Răsplata Muncii pentru construcții școlare*, cl. I, s-a stins din viață la București, în 1974, și a fost înmormântat la cimitirul mănăstirii Cernica.

Iar revista ctitorită de el i-a găzduit pe parcursul timpului mai multe materiale: *Pușkin și Basarabia* (1937, nr. 1-2); *Din trecutul satului Cubolta* (amintiri) (1939, nr. 6); *Iconomul Mitrofor Constantin Gh. Popovici: În ziua de 3 iulie a.c. s-a stins din viață preotul Constantin Gh. Popovici* (1943, nr. 7-8); *Însemnări din timpul Unirii: oameni și evenimente* (1937, nr. 12; nr. 5-6).

Zbuciumul care a învărtejit mijlocul secolului nostru într-o bună zi va prinde să se mai calmeze și în acea limpezire vom afla poate adevărul adevărat despre modestul avocat din Chișinău pe nume Teodor Nicolae Păduraru...

* * *

ORIGINEA UNUI NEAM

Aceste însemnări au fost scrise de Teodor Păduraru, avocat și rudă cu familia Halippa. Nicolae Radu Pan Halippa a transmis aceste materiale în fondurile Muzeului Național de Istorie a Moldovei (f.a. 102253). Conformitatea lor cu originalul este autentificată de către Nicolae Halippa la 9.IV.1993.

Note și date calendaristice despre familia **PĂDURARU** din satul Țăplești, județul Bălți și a familiilor înrudite.

În anul 1812, când Moldova de Jos (Basarabia) a fost anexată Rusiei, satul Țăplești făcea parte din județul (ținutul) Sorociei, plasa „Ocolul de peste Răut”. Satul era așezat pe moșia vornicului Paladi, avea 80 de gospodării, sub seliște satul avea 50 de fâlcii, sub fâneață 260 de

fălci și sub toloacă 300 de fălci, iar pământ arabil avea 350 fălci.

Pe la anul 1791, avea și biserică cu hramul Nașterea Maicii Domnului, biserica era construită din bârne de lemn, acoperită cu stuf și unsă cu lut. Avea un preot, un dascăl și un paraclicer (pălămar). Toți locuitorii satului erau numai moldoveni aduși de vornicul Constantin Paladi de peste Prut ca să-i lucreze moșia, el avea o casă mare – curte construită în marginea satului lângă biserică. Din familiile vechi face parte și familia **Procopie Păduraru**, născut pe la 1790...

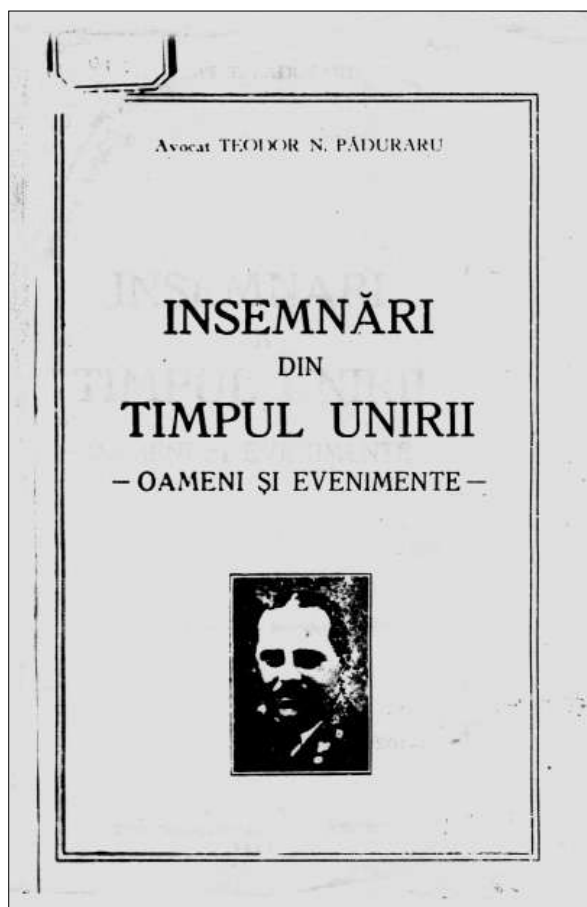
Mai multe familii ca: Antohi, Frumusachi, Fasolă, Blid, Rusu, Dohotaru, Bârlădeanu, Moraru, Burduhosu, Ceapă, Popușoi, Pânzaru, Pruteanu, Prisăcaru, Sandu, Istrati și alții. Preot era Eufimie Baidan.

Străbunelul Păduraru Procopie a avut doi băieți: Ioan și Teodor. Aceștia, de mici copii, au rămas orfani și au fost crescuți la Mănăstirea Dobrușa din jud. Soroca, iar bunelul Ioan Păduraru, născut în anul 1830, a fost crescut și de preotul Teodor Manea de la biserica boierească din satul Ciutulești, jud. Soroca.

La împrăștierea țăranilor de împăratul Aleksandru al II-lea al Rusiei, prin anul 1860, ei au fost obligați a se întoarce în satul lor natal, unde au primit lotul convenit de pământ, așa zisul „nadel” în suprafață de 9 fălci ($9 \times 1,43 = 12,87$ ha). Bunelul se ocupa mai mult cu păstoritul decât cu agricultura, stâna cu oi o avea la „Bodron”, în marginea pădurii Rădoaia, avea și boi și vaci pentru că cu acestea se îndeletnicise de mic copil la Mănăstirea Dobrușa și la preotul Manea. Cele nouă fălci de pământ le lucra cu oamenii din sat când venea de la stână. Bunii noștri au fost oameni cinștiți, evlavioși, bunelul până la moarte a fost episcopul bisericii din sat, a construit clopotnița bisericii, a botezat și a cununat majoritatea sătenilor, toată lumea le zicea: „Nașu Ion și nașa Ileana.” Bunelul a decedat la 10 august 1904, iar buniica Ileana – la 24 decembrie 1919. Din copii a supraviețuit numai tata Nicolae Ion Pădura-

ru, născut la 1 mai 1864. Dânsul, ca unic fiu la părinți, după terminarea școlii primare de la Mănăstirea Hârbovăț, a urmat școala județeană din or. Bălți, unde a făcut studii doi ani, și după aceea a urmat cursurile de cântăreți bisericești la Mănăstirea Hârbovăț și s-a căsătorit în anul 1886, la 9 februarie, cu mama Maria, fiica dascălului Nicolae Ion Halippa din satul Cubolta, jud. Soroca, mama fiind născută la 20 septembrie 1866. Tata a fost primul învățător întemeietor al școlii primare parohiale din satul Țăplești. Îmbolnăvindându-se, a demisionat și restul vieții s-a ocupat cu plugăritul, iar din 1918 a fost dascăl la biserica din sat. Tata a decedat la 7 aprilie 1947, iar mama – la 1 mai 1943. Au avut copii mulți, 14 la număr, dar au supraviețuit numai patru:

Teodor, născut la 1 iunie 1893, căsătorit la 25 noiembrie 1921 la Catedrala din Chiși-

Coperta cărții lui Teodor Păduraru

nău cu Maria, fiica lui Gheorghe Alex. Leahu, răzeș, din satul Cegoreni, jud. Cahul, născută la 24 iunie 1893; din căsnicia lor a rezultat un fiu, Anatolie, născut la 14/27 august 1922 în or. Chișinău, în prezent dr. medic veterinar la Institutul de Cercetări Zootehnice. Teodor N. Păduraru a fost consilier în Sfatul Superior al Arhiepiscopiei Chișinăului, fiind ales de Congresul General al Preoților și Mirenilor la 24 august 1917, unde a funcționat până în anul 1923, când a demisionat și a fost numit avocat jurisconsult la CFR;

fratele Ioan Nic. Păduraru, născut la 20 iunie 1896, căsătorit cu Teodora, fiica lui Dimitrie Dohotaru din sat. Țăplești. Din căsătoria lor au rezultat copiii: Serghie, născut la 25 octombrie 1919, căsătorit cu Irina Bahnovan, născută la 3 octombrie 1926; au un fiu, Ovidiu, născut la 19 mai 1954. Teodor, născut la 3 februarie 1926 – căsătorit cu Doina Frumușala, au copiii: Daniel (1952) și Adrian (1953). Grigore, născut la 4 decembrie 1921, căsătorit cu Stefania Radu. Nicolae, născut la ... ianuarie 1924, căsătorit cu Rozica Crișan, au copil: Rodica. Alexei, născut la 17 martie 1929, căsătorit cu Zoe Murgu, au copil: Mălin;

sora Lidia Păduraru, născută la 29 martie 1906, căsătorită cu preot Alexandru Gavrilovici, născut la 25 octombrie 1908, căsătorit la 20 octombrie 1929;

fratele Serghie, preot, născut la 25 septembrie 1903, căsătorit cu Zinaida, fiica preotului Teodor Popovici, născut la 24 septembrie 1907; au copii: Tatiana, născută la 11 noiembrie 1928, căsătorită cu dr. Iova, au copii: Veronica Luisa, născută la 22 august 1956; Galina, născută la 19 septembrie 1931; Nicolae Serghie Păduraru, născut la 6 decembrie 1934, inginer-electrician; Victor Serghie Păduraru, născut la 19 iunie 1941 în or. Chișinău.

Cum am arătat mai sus, străbunelul Procopie Păduraru a avut doi fii: Ioan, născut la 7 ianuarie 1830 – „tata bătrânul” cum îi ziceam noi, copiii, și Teodor, născut prin 1834, aces-

tuia îi ziceam „nașu Teodor”, mie mi-a fost naș la botez. Teodor Procopie Păduraru a fost căsătorit cu Victoria Burduja, răzeșă din satul Băxani, jud. Soroca, noi îi ziceam „nașa Vitoră”. Amândoi au fost soți liniștiți, iubitori de pace și buni, și evlavioși creștini, nu aveau obiceiul să se certe cu vecinii și așa au trăit până la bătrânețe. Nașu Teodor, prin anul 1914, având vârsta de 80 ani, a plecat la Muntele Athos unde s-a călugărit, luând numele de Teofan. În anul 1935, când am fost în excursie la Muntele Athos, căutându-l prin registrele Mănăstirii Sf. Panteleimon, l-am găsit trecut în cele veșnice. Din căsătoria lor, a rezultat o singură copilă: Elisaveta, ea a fost căsătorită cu Spiridon Besești, au avut copii:

Paraschița, care a fost căsătorită cu Onofrei Șmighel, fost învățător în Țăplești;

Ioan Vanea, născut în 1890, fost dascăl prin Tașkent, învățător în satul Țăplești;

Doroftei – Dorofti, născut în 1892, mort în războiul din 1915;

Ștefan, născut în 1894, fost comisar de poliție în or. Bălți, și Maria – Mașa, căsătorită cu Matusov, un rus pripășit prin locurile noastre natale.

Tata bătrânul, Ion Procopie Păduraru, în anul 1858, s-a căsătorit cu „măca Ileana”. Ea a fost fiica lui Dimitrie Onică, răzeș din satul Baxani, jud. Soroca, și de mică a rămas orfană de părinți, împreună cu fratele său Gheorghe Onică. Ei au fost creșcuți de Teodor Manea, care era preot la biserica boierească din satul Ciutulești, jud. Soroca. Ciutuleștii era moșia logofătului Costachi Ghica, pe urmă a fost a lui Aristid Caso, căruia locuitorii îi ziceau Cașu. Pe la 1786, satul avea biserică construită din bârne, acoperită cu paie și unsă cu lut. Gheorghe Onică a avut o singură fiică, Alexandra, care a fost căsătorită cu Costache Visterniceanu. Prin urmare, Alexandra Visterniceanu a fost verișoară cu tata Nicolae Păduraru. Din căsătoria Alexandrei Onică cu Constantin Visterniceanu au rezultat copiii: Ecaterina, născută la 17 apri-

lie 1883, Gheorghe și Olga – Olița. Ecaterina a decedat la 30 iulie 1947 și a fost înmormântată de subsemnatul în Cimitirul „Izvorul Nou” din București. Prin urmare, noi: Teodor, Ion, Serghe și Lidia Păduraru, suntem veri de-al doilea și cu Vanea, Paraschița, Doroftei, Ștefan și Mașa Beseti... Acestea sunt rudele pe linia familiei Păduraru. Bunelul Ion Păduraru a fost de statură mijlocie, blond, bine legat, iarna umbla cu gulerul la cămașă deschis, cu zăpadă pe piept.

Trec în revistă neamurile și rudele apropiate pe linia feminină a mamei noastre Maria, fiica lui Nicolae Ion Halippa, dascăl și pălămar la biserica din satul Cubolta, căsătorită cu tata Nicolae I. Păduraru. Satul Cubolta sau Gura Cuboltei, așezat pe râul Cubolta, făcea parte din județul Soroca, plasa „Ocolul Răutului”, era pe moșia camergherului Ioan Balș din Iași, ulterior a lui Ștefan Leonard. Satul avea 146 gospodării, sub seliște avea 90 fâlci, sub fâneață 500 fâlci, pământ arabil 600 fâlci și sub toloacă 800 fâlci. La început, satul era lângă șoseaua ce lega or. Bălți cu or. Soroca, pe râul Cubolta, lângă podul „Dobrii”, pod mare peste Cubolta, satul fiind în trecut așezat lângă șoseaua mare, era mereu atacat de hoardele năvălitorilor ruși, cazaci, turci și alte nații. După o năvălire, satul a fost distrus și ars și atunci locuitorii s-au mutat cu casele de mai sus, pe râul Cuboltei, unde se află în prezent. În vechime, satul Cubolta se numea „Seliștea”. Din *Vedomostiile clericale* ale bisericii cu hramul Sf. Voievozi din satul Cubolta, de pe anul 1813, este trecut ca preot Ștefan Halippa, fiul preotului Grigorie Halippa, tot din Cubolta – Ștefan Halippa s-a născut în anul 1770 și hirotonisit preot la 5 decembrie 1800 de episcopul Gherasim al Hușilor. Ștefan Halippa era considerat de enoriași ca un preot foarte învățat, liturghia și toate rânduielile și tainele le făcea fără carte, pe de rost, era și făcător de minuni, izgonind dracii din cei bolnavi și pe urmă avea o putere de atlet. Acesta a avut un frate Ion Halippa, care a fost preot în „cetatea Sorocei” – soția lui, Maria Vasilevna

Halippa, în etate de 35 ani, în anul 1825 era văduvă, având un fiu cu numele Ion.

Preotul Ștefan Grigorie Halippa a avut copii pe: Adam, Gheorghe, Ioan. Ioan Ștef. Halippa a fost dascăl în Cubolta, el era născut în 1806 și este tatăl „buneluțului” Nicolae I. Halippa, născut la 2 februarie 1840. Din aceleași *Vedomosti* se vede că dascălul Ioan Ștef. Halippa a fost căsătorit de două ori, prima lui soție se numea Feodosia (în anul 1935), iar a doua se numea Evdochia (în anul 1834). El a avut copii pe: Ileana, Alexandru, Nicolae, Vasile, Axinia. Ileana era din prima căsătorie și ea a fost căsătorită cu Petre Boldescu din Cubolta, a avut copii pe Andrei Boldescu și o fiică Ana, care a fost măritată la Moara de Piatră (Soroca) după Vasile Bejenaru, care a avut un fiu Trofim Bejenaru; Anicuța murind de tânără, Andrei Boldescu a fost căsătorit cu Olea Captarencu, fiica dascălului de acolo, și au avut un fiu Gheorghe And. Boldescu, căsătorit cu fiica băcanului Dancenco, tot din Cubolta; el a terminat patru clase secundare de la Liceul din Bălți, a fost notar în sat, s-a ocupat cu agricultura, la rândul lui, și a avut un singur fiu, care se căsătorește cu fiica dascălului Vasile Baidan din satul Heciu Vechi, jud. Bălți. Cu Gheorghe Boldescu am fost coleg la școala primară din Cubolta, iar cu Vasile Pan. Baidan am fost coleg la Școala Spirituală din Edineț, jud. Hotin. Fratele buneluțului, Vasile Ion Halippa, a îmbrățișat monahismul. El a fost călugărit sub numele de Vasian, la mănăstirea Frumoasa, jud. Orhei, unde a și murit.

Altă soră a buneluțului a fost Axinia. Ea a fost căsătorită cu moșu Vasile Spânu din satul Gura Căinari, jud. Soroca. Dâșnii au avut copii pe Maria, Alexandra și Axenti (Axânti), acesta este deputat în Sovietul Suprem al RSS Moldovenești.

Buneluțul Nicolae Ion Halippa a fost căsătorit cu Paraschița, fiica preotului Dimitrie Țau din satul Gvozdu, jud. Soroca. Bunița Paraschița, cum îi ziceam noi copiii, spre deose-

bire de „mâca Ileana”, bunica după tata – era o gospodină bună, știa să compună culorile pentru țesutul covoarelor moldovenești, culorile se făceau din diferite plante, ierburi, coji de copaci etc. Avea darul de a povesti diferite istorii, povești, întâmplări, știa să cânte cântece moldovenești, dacă ea ar fi știut carte și ar fi scris toate câte povestea, cred că l-ar fi întrecut pe contemporanul ei Ion Creangă. Era chibzuitoare cu banul primit în sipețelul ei. Uneori, buneluțul vrea să facă un împrumut cuiva, care avea mare nevoie, dar ea nici nu voia să audă despre așa ceva și era refuzat categoric. Buneluțul nu era iubitor de bani, el tot ce câștiga din popor, din vânzarea recoltei, tot dădea în păstrare buniței. Buneluțul, în anul 1892, a fost scos din cler. Această scoatere în „zaștat”, cum se zice, a fost o mare nenorocire pentru bieții bunici, pentru faptul că s-a făcut pe neașteptate și fără a fi vinovat. Pe scurt, în parohie erau doi dascăli: Halippa și Captarenco. Captarenco s-a plâns împotriva parohului preot Xenofont Nicolaev, că acesta nu-i dă partea de 1/7, convenită din veniturile parohiale. Atunci a venit în anchetă protopopul Vasile Gumă de la Florești. Buneluțul a fost propus ca martor din partea cântărețului nedreptățit. Buneluțul era un om cu frica de Dumnezeu și nu știa să mintă, lui i s-a propus să declare în favoarea parohului; s-a iscat un schimb de cuvinte cam aspre între anchetator și bunelul și aici, din martor, a devenit inculpat și, în urma raportului protopopului către Consistoriul duhovnicesc, [a fost] dat afară din cler. Situația era foarte critică. Din cleric, devenise un proletar, fără pământ, fără niciun venit. Sătenii au fost mai înțelegători, i-au dat pământ în arendă, îi dădeau să citească Psaltirea, pentru că ei credeau mult în rugăciunile buneluțului, având în vedere faima făcută de bunelul lui, preotul Ștefan Halippa. Pe urmă nu s-a găsit alt cântăreț la strana moldovenească, pe care o avea în activitatea sa. În biserică erau două strane, una rusească și alta moldovenească, iar oamenii erau toți moldo-

veni, așa că, cu multă plăcere îl ascultau când el citea *Cazania* și cântarea bisericească în moldovenește, încât și preotul paroh Xenofont Nicolaev îi dădea din colacii ce se adunau, însă nu-i dădeau bani din treburile de la cununii, înmormântări etc. Strana rusească era condusă de dascălul Elisei Delischi, coleg cu tata de la Mănăstirea Hârbovăț. Buneluțul era și un fel de doctor chirurg. El, cu un bisturiu zis „părăluța”, desprindea limba la copiii născuți cu limba prinsă de gingii. „Părăluța” era făcută dintr-o monedă de argint și ascuțită bine. Buneluțul era bun la inimă, când cerea cineva ceva, el nu-i refuza. Buneluțul a decedat la 14 august 1917, fiind înmormântat în cimitirul Cubolta, iar bunița a decedat la 26 februarie 1918 și [a fost] înmormântată în cimitirul din sat. Țăra, jud. Soroca. Fiindcă sipețelul buniței era plin, a venit fiica ei mai mică, Natalia, și a convins-o să plece la dânsa, că la ea va fi mai bine căutată decât la alte fiice, cum era mama sau mătușa Casunea, și totul a încăput pe mâna mătușii Natalia. Casa părintească a buneilor și străbuneilor Halippa era vorba să se facă un cămin cultural sau o bibliotecă sătească, dar fiul cel mic, Panteleimon, a găsit de cuviință să o vândă unui crâșmar cu suma de 20 000 lei, banii i-a pus în buzunar, fără ca să-i împartă cu ceilalți frați și surori, motivând că dânsul, fiind copilul mezin, moștenește casa părintească; în fine, mezinii, mătușa Natalia și moșu Panteleimon, au lichidat averea părintească. Ceilalți, surorile Mașa și Casunea, au fost cele mai nevoiașe și obijduite. Dar toate s-au uitat. Buneluțul, dascălul Nicolae Ion Halippa, a avut următorii copii: Maria, Ioan, Xenia, Natalia și Panteleimon.

Maria a fost mama noastră, născută la 20 septembrie 1866 și căsătorită cu tata, Nicolae Ion Păduraru, în 1886, la 9 februarie; a decedat la 1 mai 1943 și [este] înmormântată în cimitirul vechi din satul Țăplești.

Ioan Nicolae Halippa s-a născut la 4 februarie 1871 în Cubolta; dânsul, după terminarea Seminarului Teologic din Chișinău, a

urmat studii la Academia Teologică din Kiev, obținând titlul de „candidat în teologie” în anul 1895; a fost profesor-pedagog la Seminarul Teologic din Chișinău, inspector școlar al învățământului primar din regiunea Chișinău; ulterior, transferat în aceeași calitate la Novorosiisk și Berdeansk, gubernia Tavridei, oraș situat pe malul mării Azov, azi Orehovo; în iunie 1941, a fost ridicat și dus în Zaporojie, unde s-a și pierdut. El are scrise și tipărite trei volume, așa-zisele *Trudî bessarabskoi ucionoi arhivnoi komisii – Studiile Comisiei științifice arheologice din Basarabia*. Lucrare de foarte mare valoare cu privire la istoria Basarabiei. Dânsul a fost căsătorit cu Valentina, fiica lui Grigorie Martânovici Comarnițchi și a soției sale, Ana Ivanovna, născută Franțhevici. G.M. Comarnițchi a fost profesor în clasele pregătitoare la Liceul de băieți nr. 1 „B.P. Hasdeu” din Chișinău. Moșu Vanea a avut trei copii: Constantin, Mihail și Maria. Constantin a fost contabil-șef la o întreprindere de stat din or. Berdeansk; dânsul, în anul 1947 a decedat, a rămas soția lui Liza cu doi copii, Jenea și Liza, și acestea căsătorite. Mihail Ivanovici Halippa este regizor la Teatrul Dramatic de Stat din Iakutsk, Siberia, URSS; lucrează sub pseudonimul *Dagmarov*, este căsătorit de două ori, are trei copii, și are și lucrări scrise, este un artist de seamă în URSS. Maria Ivanovna Halippa a terminat Institutul Ingineresc de Facerea Combainelor din Moscova, este căsătorită cu un inginer evreu, locuiește în or. Tașkent, URSS, are trei copii. Despre moșu Vanea și mătușa Valentina eu am de spus numai cuvinte de laudă și de mulțumire pentru ceea ce au făcut pentru părinții lui, surorile lui și tata și de mine ca nepot de la soră. Dânsul a ajutat pe buneluțul și bunița cu bani până la închiderea graniței cu Rusia, lunar le trimitea câte 5-10 puble; el a ajutat după căsătorie pe surorile sale Maria, Xenia și Natalia, le-a dat bani și diferite cadouri; nu a fost fudul sau măreț că avea o situație privilegiată; era om învățat, și pe vremuri cei învățați ieșiți din popor uitau de

cei mici rămași la coarnele plugului. În îndeplinirea funcțiilor sale de serviciu era foarte corect și chiar sever.

Al treilea copil al buneluțului a fost Xenia Nicolaevna Halippa, ea s-a născut în 1879, la 24 ianuarie, noi, copiii, îi ziceam „țaca Cașunea”, a fost căsătorită cu Filip, fiul lui Andrei Luțcan, a fost dascăl la biserica din satul Cucioaia, jud. Bălți. Țaca Cașunea, de domnișoară, venea foarte des la Țăplești la sora sa „țaca Mașa”, așa îi zicea ea mamei noastre; ei îi plăcea mai mult Țăpleștii, decât Cubolta, la sora sa avea mai multă libertate și societate mai plăcută; în sat era sora buniței, „tiotea Mașa”, care era căsătorită cu Iustin Haritonovici Mușcinschi, dascăl la biserica din Țăplești, erau verișorii ei Gheorghită, Elena, Sașa Mușcinschi și alți intelectuali. Soarta a fost aceea că, la bătrânețe, din cauza evenimentelor războiului din 1941-1945, a trebuit să-și părăsească satul Cucioaia și să [se] refugieze în Țăplești la „bădița Colea”, la tata, și să moară acolo – ea a decedat la 7 iunie 1947. Ultima dată am văzut-o pe „țaca Cașunea” în casă la mine, la 9 februarie 1936, când am sărbătorit 50 de ani [de] căsnicie a părinților noștri, Nicolae și Maria Păduraru. La acest eveniment au luat parte toți copiii lor și surorile Cașunea și Natașa, venite special de la țară cu copiii lor, după cum se vede din fotografiile făcute cu această ocazie, numai moșu Patiușa n-a binevoit să ia parte – fiind probabil ocupat cu chestiuni politice, dânsul era deputat și ministru – cu toate că a fost invitat chiar de mine la acea solemnitate de a se întâlni frații împreună. Soțul țacăi Cașunea, Filip Andreevici Luțcan, a decedat prin 1916-’17 de tifos. Dâșii au avut copii: Antonie care a fost preot și scriitor, era căsătorit cu una din ficele dascălului Danilov din Chișcăreni, a avut un fiu Leon – Lieva, azi învățător în Slobozia-Bălți. După Tonea vine fiica lor Anna – născută la 1 martie 1904, căsătorită cu Teodor Gheorghievici Leahu la 24 februarie 1929; și ei au avut doi copii, Ludmila și Gheorghe. Ludmila, născută la 10 martie 1930,

iar Gheorghe – Gicu, la 10 mai 1932. Ludmila este căsătorită cu Mihai Stănescu, arhitect, la 24 februarie 1957. De remarcat că toate căsătoriile și botezurile cumnatului meu Teodor Gh. Leahu și a verișoarei mele Aniuta s-au făcut la mine în casă. După Ana, a fost Lidia, născută în 1906 – ea a fost căsătorită cu preotul Anatolie Popescu, din căsnicie au avut o copilă Aristida. Lidia a decedat în spitalul din or. Soroca, de tifos. Al patrulea copil a fost Vasile Filipovici Luțcan – născut la 1 ianuarie 1913, dânsul este profesor în Drăgășani, jud. Vâlcea, Pitești, este un talentat poet, este căsătorit cu Tamara Roșca, fiică de preot, învățătoare, copii nu au. Al cincilea copil a fost Filaret Filipovici Luțcan, el este dascăl la biserica din satul Țăplești, este căsătorit cu Sofia – Senea, fiica lui Alexandru Ivanovici Bătrâneac, din căsătoria lor au trei copii, prin urmare, familia Luțcan se menține. Al șaselea copil a fost Simion – Sonea Luțcan, căsătorit, are doi copii, dânsul s-a pierdut în războiul din 1941-'45. Verișorul preot Antonie Filipovici Luțcan a decedat în urma unui atac de inimă, la 24 mai 1948, în com. Lungești, jud. Râmnicul Vâlcea și [e] înmormântat în cimitirul de la Mănăstirea Mamul.

Al patrulea copil al „buneluțului” a fost mătușa Natalia, născută la 6 august 1881, în satul Cubolta; a fost căsătorită cu Simion, fiul lui Visarion Constantinovici din satul Țăra, jud. Soroca, agricultor și acar CFR, a decedat în 1940 de dalac. Au copiii: Constantin, născut la 1913; Ioan, născut în 1921. Constantin (Costea) este funcționar CFR la Cluj, este căsătorit. Ioan (Vanea) este lt.-colonel, căsătorit cu Nuți Heirl, profesoară, au o copilă Cristinela. Au mai avut o copilă, Valentina care, după terminarea liceului, a murit de tuberculoză. Mătușa Natașa, în prezent, locuiește în or. Câmpulung, Pitești, singură, despărțită de copii pe motiv că nu poate să se împace cu nurorile. La caracter, seamănă cu bunița, îi foarte strângătoare, din mâna ei nu am căpătat niciun covrig, cu toate că i-am fost de folos cu sfatul în diferite chestiuni...

Al cincilea copil al „buneluțului” este Pan-teleimon Nicolaevici Halippa, născut la 1 august 1883, în satul Cubolta, jud. Soroca. După terminarea Seminarului Teologic din Chișinău, a urmat Facultatea de istorie și geografie de la Universitatea din Iași, fiind licențiat în istorie și geografie; a fost dascăl la Biserica Sf. Haralambie din Chișinău, redactor al revistei *Cuvânt moldovenesc* (1913) din Chișinău, poet și scriitor, om politic, deputat în Sfatul Țării, ministrul Basarabiei, ministrul comunicațiilor și sănătății, deputat și senator în Parlamentul României Mari; în prezent, pensionar, ca fost profesor la școala normală din Chișinău; este căsătorit cu Eleonora, fiica lui Gheorghe Circov, ea fiind născută la 29 iulie 1885, în com. Vanțin-Ocalina, jud. Soroca; căsătoria lor a avut loc la 3 octombrie 1919, în Biserica Sfatului Țării din Chișinău, dar actul s-a înregistrat în registrele metricale din Catedrala or. Chișinău. Din căsnicia lor a rezultat un fiu, Nicolae-Radu Halippa, născut la 9 iulie 1920, în or. Chișinău – este inginer constructor.

Am terminat cu neamurile de pe linia masculină a familiei *Halippa*. Voi arăta mai jos rudele de pe linia feminină a „buniței” Paraschița. Tatăl ei a fost preotul Dimitrie Țau de la biserica din satul Vozdul (Vezdovul), jud. Soroca – Gvozdul, după registrele vechi, a fost născut în 1800, decedat în 1893; a avut următorii copii: Paraschița, Maria, Ana și Gheorghe. Paraschița a fost bunica noastră după mamă, Maria Nicolae Păduraru. Maria, fiica preotului Dimitrie Țau, a fost căsătorită cu Iustin Hariton Mușcinschi, dascăl la biserica din Țăplești, el a murit la 9 martie 1913 în Țăplești, iar „nănășica” Mașa a murit în 1919, în satul Teme-liuți, jud. Soroca, la fiica sa Elena Iustinovna Brumă, care era soția preotului Ioan Brumă. Din căsnicia nașului Iustin cu nănășica Mașa au rezultat copiii: Gheorghe, Alexandru și Elena. Gheorghe Iustin Mușcinschi a fost de-o vârstă cu moșu Ion Nic. Halippa, ei între dânsii fiind verișori; după absolvirea Seminarului Te-

ologic din Chișinău, a fost numit preot în satul Parcani, jud. Soroca; a fost căsătorit cu Vera, fiica dascălului Afanasie Antonovici din satul Sturzovca, jud. Bălți; ei au avut copii pe: Serghe (Serioja), Teofan, Maria și Ioan. Serioja, după absolvirea Academiei Teologice din Kiev, s-a căsătorit cu Ecaterina Grigorevna Cemărnițchi, soră cu Valentina Grig. Halippa, soția lui moșu Vanea; prin urmare, Serioja Mușcinschi era nepot de la verișor și cumnat după soție, el a fost profesor secundar și a dispărut în timpul revoluției din octombrie 1917 în URSS. Soția lui este profesoară în or. Chișinău. Teofan, născut în 1894, a fost căsătorit cu Liudmila, fiica lui Haralampie Feodor Vodeaniuc, învățător din sat. Vertiujeni, jud. Soroca; el a fost judecător, iar ea este profesoară secundară de fizică la Liceul de fete din or. Târgoviște; au un fiu, Constantin Coca. Maria, după absolvirea Școlii Eparhiale de Fete din Chișinău, s-a căsătorit cu preotul Ioan Cviatcovschi, care a decedat de tifos. [A]u o copilă, Lealea, căsătorită cu preotul Gheorghe Florovici în Gorj. Marusea, după absolvirea Facultății de litere de la Universitatea din Iași, a fost profesoară la Liceul de fete din Soroca și învățătoare. Acum este pensionară, locuiește în satul Volovița-Soroca. Alexandru Iustin Mușcinschi a fost dascăl în satul Țăra-Soroca, a fost căsătorit cu Olea, fiica lui Panteleimon Baidan, dascăl în satul Beciu Nou, Bălți; ea a decedat în 1948, iar el în 1957, au avut copiii: Gheorghe, preot la Biserica Ciuflea din Chișinău, Gurie, Vasilie, Panteleimon, Liuba, Nadejda și alții...

Al treilea copil al lui Iustin Har. Mușcinschi a fost fiica Elena – Olea; a fost căsătorită cu Ioan, fiul lui Alexandru Brumă, locuitor din sat. Cenușa-Soroca; Ioan Alex. Brumă a fost preot în sat. Temeliuți-Soroca și a murit în 1921 de tifos. Tiotea Olea absolvise Școala Eparhială de fete din Chișinău, printre primele eleve; era o bună mamă și o femeie care citise mult. După moartea soțului ei, ea a trecut cu traiul la fiul ei cel mai mic, Anatolie I. Brumă, care era preot în

satul Voroncău, jud. Soroca, unde a și murit. Părintele Ioan Al. Brumă a avut o soră Ioana, care a fost măritată în Țăplești după Petrache Sandu. Tiotea Olea Brumă a avut următorii copii: Simion, Petru, Maria, Mihail și Anatolie. Simion I. Brumă a fost judecător la Cotiujenii Mari, notar public la Căprești, în prezent pensionar; este căsătorit cu Elena, fiica preotului Ion Gobjilă din Cotiujenii Mari. Petru I. Brumă este preot la Bârnova, lângă Iași, este căsătorit cu Olga Saravschi, fiică de preot; ei au o fiică căsătorită cu preotul Terlescu. Maria I. Brumă este căsătorită cu Ioan (Jenică) Lăzărescu, general invalid din războiul 1941-1945. Copii nu au avut, locuiesc în București, amândoi sunt foarte cinștiți și în căsnicie s-au înțeles foarte bine. Anatolie I. Brumă a fost mezinul în familia preotului I. Brumă; dânsul este licențiat în teologie, a fost preot la Voroncău-Soroca, apoi a fost preot în com. Meletie, jud. Vlașca, în prezent pensionar în București; este căsătorit cu Liuba, fiica lui Alexandru Ganuș, este dr. medic veterinar, iar Liuba profesoară de limba rusă, pensionară. Tolea și cu Liuba au o singură copilă, Maria (Ica), căsătorită cu Alexandru Roșu. Am uitat să spun câteva cuvinte despre Mihail Ion Brumă – acesta este licențiat în teologie de la Universitatea din Cernăuți, a fost preot în or. Iași, căsătorit cu Liusea, fiica preotului Caraciovski din jud. Orhei. Copii nu au avut. A murit în 1976.

A treia copilă a străbunelului preot Dimitrie Țau se numea Ana (soră cu bunița), ea a fost căsătorită cu Anastasie Staver, un bun gospodar, bun creștin, amândoi foarte ospitalieri. Ei au avut un singur fiu, Teodor, care a terminat patru clase la Școala Spirituală de la Edineț și a fost dascăl diacon chiar în Gvozdul, locuind în casa străbunelului preot Dimitrie Țau; pe soția lui o chema Marghiolița, dânsii au avut copii pe Feodora (Fedunea), căsătorită cu Ion Cazacu, agent agricol, și pe Erem Staver, care a fost un bun învățător.

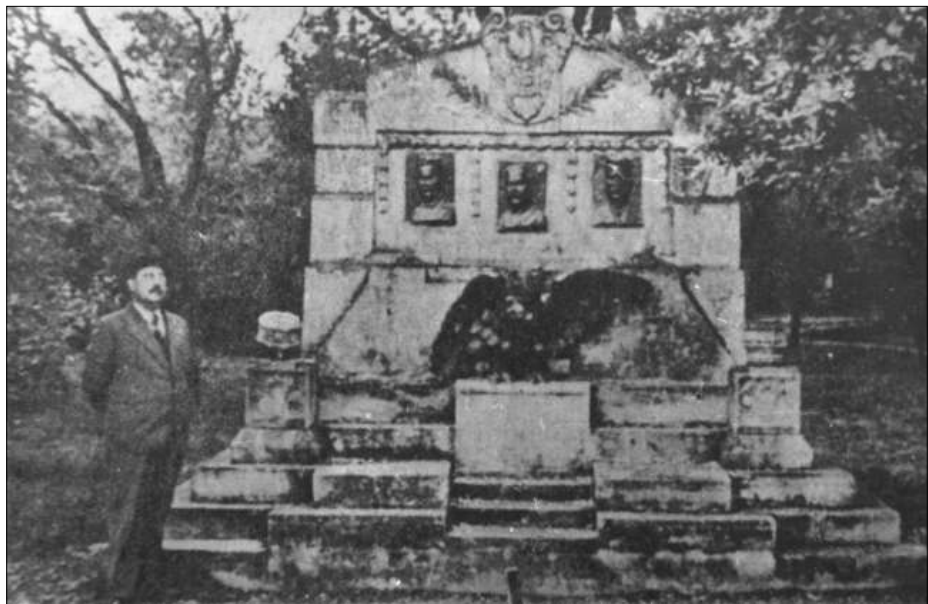
Ultimul copil, mezinul, al străbunelului a fost Gheorghe Dimitrie Țau, [el] a terminat Se-

minarul Teologic din Chișinău și a fost numit preot în satul Chișcăreni, jud. Bălți; a fost căsătorit cu Nadejda, fiica preotului Ilarion Țurcanu, ulterior stareț la Mănăstirea Hâncu, jud. Chișinău. Tioatea Nadea a decedat la 19 noiembrie 1923, dar moșu, părintele Gheorghe Țau, a decedat la 27 septembrie 1931; dâșii nu erau fuduli pe părinții mei, i-a iubit ca pe buni nepoți de la soră; prin anul 1893, când a murit străbunicul preot Dimitrie Țau, tata a fost acela care, călare, noaptea, a plecat la Chișcăreni de a anunțat sfârșitul lui și au venit toți copiii de au luat parte la înmormântarea lui, la Gvozdu. Dâșii au avut copiii: Elizaveta (Lizunea), ea a fost colegă cu tiotea Olea Mușcinschi-Brumă la Școala Eparhială de fete din Chișinău, nu a fost căsătorită, a decedat în 1946, bun suflet. Alexandra (tiotea Sașunea) – ea a fost căsătorită cu preotul Mihail Gorduza din satul Olănești, jud. Cetatea Albă; el a decedat, iar tiotea Sașunea a fost învățătoare, în prezent pensionară; locuiește în București, este f. simpatică, bună mamă și bună povestitoare. Are doi fii: Dimitrie, Anatolie și o fiică – Larisa, care a fost căsătorită cu D. Porumbescu, funcționar la Rezidenția Regală la Chișinău, decedat în 1940, la cedarea Basarabiei; din această căsătorie au un fiu, Leonida, căsătorit la Roma cu Carmen. În prezent, Larisa este căsătorită dl Ionel Moldoveanu, profesor de matematici, pensionar, ea fiind profesoară de limba rusă. Maria (Manița) Gheorghe Țau a fost căsătorită cu I. Bacinschi, cooperador, a decedat, iar ea a fost deportată în Tașkent, are copii mici în țară, are și o copilă în Basarabia, Vera (Veronica), a fost căsătorită cu Ion Marcoci, decedat în

1940, la cedarea Basarabiei; ea a fost învățătoare, în prezent pensionară în com. Jiticu, jud. Buzău, copii nu au avut, femeie veselă și mult citită. Ioan Gheorghevi Țau a fost cântăreț, pe urmă făcut de mine diacon la Catedrala oraș. Cahul, pe când eu eram consilier în Sfatul Superior al Arhiepiscopiei Chișinăului; a fost căsătorit cu Ana Ivanovna Sizov, ea, în 1940, a decedat în București; înmormântată în Cimitirul „Izvorul Nou”; au fost amândoi buni și liniștiți creștini; au doi copii: Ludmila și Gheorghe (Zioca). Ludmila a fost căsătorită, a divorțat, are o copilă Steluța, este funcționară la Sfatul Popular Stalin din București, fire muncitoare, corectă. Vasile Gheorghevi Țau, după terminarea Seminarului Teologic din Chișinău, a fost profesor la școala medie din Cotiujenii Mari, Soroca; este căsătorit cu Alexandra, fiica preotului Grigorie Vrăbie din comuna Șestaci, jud. Soroca; ea este profesoară în Câmpulung-Muscel, Pitești, au doi băieți (Petrică și Cornel), amândoi ingineri, copii buni, serioși. Aceasta este spița neamului Păduraru – Onică, Halippa – Țau cu ramurile colaterale.

Întocmit de Teodor Păduraru

[Muzeul Național de Istorie, nr. de inventar f/a 102253]

Teodor Păduraru lângă Monumentul celor trei martiri. Chișinău, scuarul Catedralei

UN OM ÎNTRE SUBLIM ȘI NEANT...

Destinul acestui om i-a servit lui Ion Druță drept prototip pentru scrierea unei piese ne-maipomenit de actuale în anii '80 ai sec. XX – *Păsările tinereții noastre*. A scris această piesă la îndemnul scriitorului Andrei Lupan care a fost prieten de-o viață cu Vladimir Precup.

Când citești, în vol. 5 al *Enciclopediei Sovietice Moldovenești*, la p. 315, articolul:

„**Precup, Vladimir Fiodrovici** (25.VII.1915, s. Dumeni, r-nul Noua Suliță, reg. Cernăuți, RSSU – 25.III.1969, s. Trușeni, r-nul Strășeni, RSSM) – organizator fruntaș al prod. arg. din RSSM. Erou al Muncii Socialiste (1966). Membru al PCUS din 1951. A absolvit In-tul agricol «M.V. Frunze» din Chișinău (1941).

Participant la mișcarea ilegală rev. din Basarabia. Participant la Marele război pentru apărarea Patriei (1942-1945). Între 1945 și 1953 la lucru politic în Armata Sovietică. În 1953-55 – șeful secției agr. la radiodifuziunea din Chișinău. Între anii 1955 și 1960 – președinte al colhozului «Frunze», r-nul Căușani. În 1960-1961, instructor al CC al PCM.

Din 1961 președ. al c-hozului «Miciurin» (s. Trușeni), r-nul Strășeni. La Congresul XII al PCM a fost ales membru al CC al PCM. Două ordine «Lenin».

Nici nu bănuiești că viața lui a cunoscut o sumedenie de greutăți, riscuri și obstacole.

Foștii ilegaliști n-au fost recunoscuți în URSS ca militanți comuniști și de aici – o mare obidă. Pe de altă parte, ei luptau pentru un ideal, iar realitatea s-a dovedit a fi mult mai crudă și deziluzia era deja mare, împovărătoare.

Este o poveste grea și încă nedescifrată în destinul unei generații de tranziție de la o administrație românească la un regim sovietic.

Vladimir Precup

Nora lui, jurnalista Galina Precup, mi-a pus la dispoziție un set de fotografii și câteva documente pe care le reproducem aici:

„Autobiografie

Eu, Precup Vladimir Feodorovici (Teodor), sunt născut în satul Dumeni, județul Hotin – Basarabia, în anul 1915, în familia unui țaran înstărit. Tata se ocupa și se ocupă și acum de agricultură.

Mama a murit în 1921. În afară de mine, în familia noastră mai sunt trei copii. Fratele mai mare – Serafim, lucrează în calitate de tractorist la SMT, sora – Vera – lucrează șefă

la punctul de colectare a laptelui și sora Liuba, care din 1944 locuiește în România, în Banat, lucrează în calitate de învățătoare împreună cu soțul său care la fel este învățător.

Din 1922 până în 1926 am învățat la școala primară din satul Dumeni. În 1926, toamna, m-am înscris la școala medie din orașul Cernăuți. În 1934, absolvind școala medie, am primit atestatul de maturitate și în același an am intrat la facultatea de agronomie din Iași. În următorul an facultatea s-a transferat în orașul Chișinău, unde am frecventat orele până în 1936. În toamna aceluși an am fost încorporat în rândurile armatei în batalionul 4 de țintași din orașul Lipcani, jud. Hotin. În noiembrie 1937 am terminat serviciul militar în gradul de sergent și mi-am prelungit studiile la anul 3 și 4 în or. Chișinău.

În august 1939 am fost mobilizat în armata română în regiment, unde am prestat serviciul militar activ. În decembrie 1939 am fost trimis la cursuri de pregătire militară cu durata de două luni, în orașul Sfântul-Gheorghe (Transilvania).

Absolvind școala în gradul de plutonier, am fost demobilizat în martie 1940. Întors acasă, m-am angajat în muncă practică în gospodăria pomicolă de stat Șirăuți, jud. Hotin.

În iunie 1940 am fost mobilizat în regimentul de infanterie motorizată din Alba Iulia (Transilvania). Tot în iunie 1940 mi s-a oferit gradul de locotenent, în conformitate cu ordinul general referitor la absolvenții cursurilor militare din 1940.

În legătură cu eliberarea Basarabiei din 28 iunie 1940, am cerut permisiunea de a pleca acasă. Peste câteva săptămâni după aceasta, cu mare greu mi s-a oferit permisiunea de a reveni în patrie. Întors acasă la 25 iulie 1940, în luna septembrie iarăși am intrat la Institutul Agricol din or. Chișinău în anul V. În iunie 1941 am absolvit institutul susținând toate examenele. Când a început războiul am fost mobilizat de Sovietul orășenesc al Chișinăului și mă

aflam în paza fabricii de spirt, unde m-am aflat până la 6 iulie, ziua evacuării fabricii. La 7 iulie m-am evacuat împreună cu Institutul agricol. În reg. Dnepropetrovsk, r-nul Pavlograd m-am oprit împreună cu alți studenți și am lucrat... la gospodăria didactică a Institutului agricol din Leningrad până în luna decembrie 1941, când am fost angajat ca agronom în domeniul pomiviculturii în sovhozul «Aușkalacea»?, reg. Leninabad. Aici am lucrat până la 5.XII.1943, când am fost mobilizat de comisariatul militar din r-l Cikalov și trimis la dispoziția com.[andantului] diviziei «Tudor Vladimirescu», care se forma în acel timp în regiunea Moscovei. Acolo am fost numit locțiitor al comandantului companiei de cercetare, responsabil de educația politică. Din luna august 1944 până în mai 1945 am participat la luptele împotriva trupelor germane fasciste în calitate de locțiitor al comandantului companiei de cercetare, responsabil de educația politică în divizia «Tudor Vladimirescu» în componența celui de-al doilea Front Ucrainean. Pentru îndeplinirea misiunilor de luptă am fost decorat de Consiliul Militar al Frontului II Ucrainean cu ordinul „Steaua Roșie”. În mai 1945 am fost numit propagator al regimentului. În funcție de propagator am lucrat până în august 1945, când în legătură cu transferarea Diviziei «Tudor Vladimirescu» din componența Armatei Roșii în Armată Română, am primit ordinul de transferare în dispoziția Direcției Politice a Grupării de Armată din Sud...

Fiind în această funcție, deseori luam cuvântul în cadrul unor lecții pentru locuitorii or. București și ai altor orașe și sate din România. Din ordinul DPGAS din 20.VII.1946 am fost numit șef al automobilului de agitație, propagatorul secției de activitate în mijlocul populației române.

Din ordinul OMA(rus.) din XII.1947 am fost numit propagator al Casei Prieteniei Sovieto-Române, funcție pe care o dețin și astăzi.

Căpitanul Vladimir Precup

Fiind în divizia «Tudor Vladimirescu», în februarie 1944, Consiliul Militar al celui de-al doilea Front Ucrainean mi-a oferit gradul de locotenent, în luna octombrie a aceluiași an – gradul de locotenent major și în martie 1945 – gradul de căpitan.

Activitatea politică.

Încă fiind elev, am început să simpatizez mișcarea antifascistă. Devenind student și încadrându-mă în frontul democratic studentesc, concomitent am început să activez ilegal în sprijinul partidului comunist român. Am activat în cadrul mișcării antifasciste, am făcut agitație și propagandă printre... și alți tovarăși, care lucrează acum în RSSM. În 1938 am fost primit în rândurile Partidului Comunist al României, organizația or. Chișinău. În timpul puterii sovietice, fiind student, desfășuram o activitate publică și de agitație printre studenți și populația moldovenească. Am fost șef de curs, eminent, pentru care fapt am fost premiat de

Direcția institutului și de comitetul sindical care mi-au organizat o călătorie la Moscova la expoziția agricolă din 29.VI.1941, anulată apoi din cauza războiului. În perioada evacuației, lucrând în calitate de agronom, desfășuram de asemenea o activitate publică printre lucrătorii și funcționarii sovhozului.

În calitate de activist politic în Divizia «Tudor Vladimirescu» urmăream în special ridicarea nivelului politic al soldaților și ofițerilor, pregăteam cadre politice pentru Armata Română.

Din 1945 până în prezent lucrez în calitate de propagator și responsabil de activitatea în mijlocul populației României în conducerea sectorului 7 a DPGAS, devenit apoi sectorul 7 al Secției politice a Armatei Motorizate Speciale.

14.VI.1949

V. Precup”

Era în toamna lui 1973, când abia ajuns în aulele Institutului Politehnic am cumpărat și un abonament la Teatrul de Stat „A.S. Pușkin”, și așa s-a întâmplat că una dintre primele piese pe care mi-a fost dat s-o privesc a fost *Păsările tinereții noastre* de Ion Druță. Nu știam de problemele lui Ion Druță cu cei care cârmuiau atunci Moldova. Savuram pur și simplu jocul superb al Domnicăi Darienco în rolul mătușii Ruța.

Mai târziu aveam să mă întreb cum de a rămas această piesă în repertoriul teatrului, dacă nicio altă piesă a aceluiași autor nu este admisă pentru montare. Și pentru un simplu text publicat, cei care riscau s-o facă erau dați afară de la ziar ori de la revistă. Secretul l-am aflat mai târziu chiar de la autor, de la Ion Druță, care în *Amintiri din alt mileniu*, publicate în revista *Moldova* (2012, nr. 1) la rubrica *La umbra cuvântului*, mărturisește:

„Oricât de încurcate ar fi relațiile lui Lupan cu restul lumii, un lucru avea el sfânt, o calitate pe care i-o recunoșteau până și comisarii tiraspoleni: credința în tovarășie și nesfârșita cultivare a prietenilor de demult. La prietenii din anii de școală, din anii de studenție, Lupan ținea morțiș, atribuind acelor prietenii un sens

solemn, mitic, ceva ce vine din epoca frățiilor de cruce. În clipa când se vedea printre prietenii săi de demult, în clipele de răbufnire a amintirilor de altădată, Lupan devenea un cu totul altul – mai tânăr, mai senin, mai binevoitor. O sărbătoare de om.

Ce este, în fond, o rămășiță de prietenie la Chișinău? Cum se întâlnesc foștii prieteni și despre ce-și vorbesc? Hai noroc, ce mai faci, mersi frumos, mult noroc și nu uita să transmiți soției din partea mea...

Toată vânturătura asta de pleavă pe Lupan nu-l ademenea nici câtuși de puțin. Firește, se ducea și Lupan din când în când să-și vadă prietenii ori îi invita în casa lui, dar le făcea pe toate mult mai altfel. Lupan era veșnic în așteptarea unei mari sărbători, și atunci când glasul prietenilor de demult îl chema, se ducea la prieteni ori îi invita în casa lui, fără pupături și vorbe goale.

Tuns și proaspăt bărbierit, în cămașă nouă, cu pantaloni călcați, cu un pahar de vin foarte rar, foarte bun, un buchet de vinuri amestigate, ca și amintirile ce vor urma. Apoi, cu o jumătate de pahar de vin în mână, din amintire în amintire, din glumă în glumă, Lupan crește și culege în tovărășia vechilor săi prieteni clipe dintre cele mai frumoase în viața sa.

Nimic însă nu e veșnic pe această lume, și pentru că trecători suntem cu toții, vin clipele amare, clipele negre, când sufletul se desparte de trup și se plătește ultima vamă. Într-o primăvară, prin '70, îmi spune cineva că mă caută Lupan. Trec chiar în aceeași zi pe la dânsul și rămân mirat cum nu se mai poate. Tristețe și amărăciune în toată casa Domniei Sale. Triste polițele cu cărți, trist bustul lui Eminescu, trist stă la masă însuși Lupan cu umerii lăsați, cu fruntea plecată.

Mi-a deschis, m-a invitat cu o mișcare a frunții să intru, cu altă mișcare mi-a oferit un scaun, s-a așezat pe altul și rămâne să tacă în continuare. Din când în când oftează, și ofurile celea se desprindeau greoi, dureros din pieptul lui și tot urcau sus, legănându-se cum s-ar fi legănat un lan de grâu. Stăm în doi, mușcând

din același codru de tăcere – el dintr-o parte, eu din alta, apoi, într-un târziu, cu glas scăzut, ostenit, mă întrebă...

– Pe Volodea... pe Precup... l-ai cunoscut?

Știam de la cineva că e un vechi prieten de-al lui Lupan, încă din anii studenției. Îl văzusem o dată la Radio, pe când ne duceam noi, tinerii gazetărași, să mai câștigăm un ban. Au zisem mai apoi că a plecat președinte de colhoz și că e foarte bine văzut în republică. Cam atât...

– A murit, iaca... zice deodată Lupan și mai vrea să adauge ceva, dar nu poate, pentru că i s-a oprit un nod în gât. Stă tăcut pe scaun și se tot clatină dintr-o parte în alta, cum se clatină de obicei țăranii când, plini de durere, nu mai au cuvinte și se căinează cum s-ar căina un fir de mohor pe-o muchie de hat.

– Ce-a avut? zic eu ca să-l scot cumva din amorțea.

– Inima, zice. Că azi ea, sârmana, e pusă să le plătească pe toate...

La care replică de-acum eu mă cutremur, pentru că tocmai îmi murise fratele Gheorghe, avuse ciroză, și-a fost o moarte atât de grea, atât de chinuitoare, atât de nemaipomenită...

– Eu, zice deodată stăpânul casei, uite ce-aș fi vrut...

Mai cade o dată răpit de îndoieli – să-mi spună, să nu-mi spună? Până la urmă se hotărăște și-mi șoptește tainic, conspirativ:

– Aș fi vrut să te rog ceva...

Nu atât cuvintele, cât șoapta lui m-a mișcat.

– Tot ce voi fi în stare, Andrei Pavlovici.

– A fost, iaca, un om de aur Volodea Precup, dar suntem foarte puțini cei care am cunoscut bunătatea lui de om. El însă ar merita să fie cunoscut de toată țara. A fost un om ca o pâine caldă, și pâinea asta ar trebui pusă pe masa celui căruia îi aparține pe drept cuvânt, adică pe masa poporului. L-am rugat și pe Istru și mi-a făgăduit să scrie un *podval* pentru *Pravda*, mi-a făgăduit și Ciobanu să scrie un eseu pentru *Moldova Socialistă*. Acum, iacă, mă încumet să te rog și pe dumneata...

Mă încumet – asta a hotărât totul. Delicatețea sufletească este un argument în fața căruia steagurile mele coboară de fiecare dată, în fiecăre împrejurare. Firește, totul era complicat, pentru că eu nu-l cunoscusem pe Precup atât de bine, și apoi eroii mei nu au prototipuri, adică, uite, îi pui alături și nu mai știi care e din carte, care e din viață. Și totuși delicatețea cu care Lupan s-a rugat pentru înveșnicirea vechiului său prieten a produs o mare impresie asupra mea.

După anii de gazetărie în perioada colectivizării, văzusem destui președinți de colhoz, care nu aveau decât grija de-a o duce ei înșiși cât mai bine. Mă rog, tovarășul Gușă, tovarășul Ceafă... Iată însă că între timp s-a produs schimbul de generații la conducerea colhozurilor, în locul sus-numiților tovarăși au venit agronomi, specialiști, oameni cu idealuri, cu largi respirații sociale și *a mânca ghini, a bea ghini*, nu mai putea constitui pentru ei sensul suprem al vieții. Și nu atât viitorul lor, nu atât viitorul satului în care munceau, cât viitorul poporului îi preocupa, în primul rând.

N-am spus-o niciodată, nu o spun nici acum că aș fi scris o piesă despre un om pe care în fond nici nu l-am cunoscut. Omenia însă își are legile ei, arta își are și ea tainele sale, și iată că peste un an sau doi au apărut *Păsările tinereții noastre*. Trei ore de viață scenică pentru un erou, o moarte lungă, grea, chinuitoare, apoi întâmplarea a mai făcut ca Vitali Doronin, marele actor din renumitul «Malai Teatr» moscovit, cel care a interpretat primul rolul lui Pavel Rusu, să semene și la față, și la umblet cu răposatul Precup.

După premiera de la acest teatru, piesa a fost jucată pe scenele multor teatre din țară. În cele din urmă, a fost turnat și un film care, mai apoi, a fost transmis și de Televiziunea Centrală. A doua sau a treia zi după prezentarea filmului pe micile ecrane, cineva din familia Lupan, pare-mi-se chiar sora lui, Ana, mi-a telefonat să-mi comunice că, uite, au stat și ei,

Lupenii, la televizor, că le-a plăcut și materialul dramatic, și jocul actorilor, dar ceva evita să-mi spună, și atunci am întrebat-o direct:

- Era și Andrei Pavlovici printre voi?
- Mai mult așa, pe apucate... Vine, vede un fragment, apoi se ridică, se duce și peste o vreme iar vine...
- Și cu ce, mă rog, era așa ocupat seara târziu?
- Ei, cu ce... Se plimba prin curte, pentru că a vedea totul ar fi fost chiar prea-prea...
- De ce?
- Pentru că mai sângerează și acum durerea cea mare a lui...

Unde sunteți voi, cavaleri ai străvechilor datini de legământ în prietenie și credință, pe viață și pe moarte? Unde sunteți, căci de atâtta amar de vreme vă așteaptă gheața și graiul, și neamul..." [Moldova, 2012, martie-aprilie]

Destinul unui basarabean în toate timpurile și sub toate regimurile a fost unul distinct și dramatic. O poți descifra chiar din această *Autobiografie*, unde dincolo de rândurile scrise mai există încă o viață, mai suferă și năzuiește încă un om. Citești atent și-ți dai seama că viața noastră este foarte asemănătoare și atât de diferită. Că oricât de sus ne-ar ridica destinul, oricât de jos ne-ar coborî jocurile realităților vieții, noi toți rămânem plasați mereu pe aceeași orbită a căutării de sine, a desemnării conturului propriului Eu...

V. Precup în rol de ghid pentru conducerea de vârf a României

UN MAGISTRAT CU VOCAȚIA DE CERCETĂTOR

Avocat de profesie, Aurel Sava a fost un autor foarte mult pasionat de sociologie și statistică.

Este greu de spus când găsea el timp pentru aceste preocupări serioase, dar cele două lucrări fundamentale publicate în Basarabia, documente privitoare la județul și ținutul Lăpușnei și documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, fac din el unul dintre cei mai serioși cercetători al trecutului basarabean.

Născut în 1902 și decedat la București în 1954, el s-a remarcat inițial cu materiale despre Moldova de dincolo, îndeosebi cu *Obiceiurile pământului din Vrancea, Documente prutene* (vol. I-II, Focșani-Chișinău, 1929-1931).

Osârdia lui de cercetător, de om care caută documente vechi, le descifrează și le publică, a fost remarcată de istoricul Nicolae Iorga.

În Basarabia aflându-se, el nu putea să nu consacre timpul preocupărilor lui preferate și de aceea a publicat și-n volum, și în revista *Viața Basarabiei: Biserica din Brătușeni* (1933, nr. 7); *Crâmpoie din viața Basarabiei sub ruși (1812-1830)* (1933, nr. 11; nr. 12; 1934, nr. 7-8).

Opera lui istorică bibliografică se prezintă astfel: *Departamentul criminalicesc și norme de procedură penală la începutul secolului al XIX-lea // Revista de drept penal și știință penitenciară*. 1933, nr. 7-9; *Vornicul de Vrancea. O cercetare administrativă de acum o sută de ani // Analele Academiei Române. Memoriile Secției istorice*. S. III. T. XV (1934); *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*. București,

Aurel Sava

1937; *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*. București, 1944.

Prin mâna lui au trecut mii de documente, hrisoave, scrisori domnești, care fiind cercetate, sistematizate și adnotate au devenit patrimoniu național.

În istoria Chișinăului el va rămâne în primul rând ca istoric și abia mai apoi ca magistrat...

UN PIONIER AL MIȘCĂRII NAȚIONALE DIN BASARABIA

Vasile Secară

Soroceni ar trebui să-și amintească cu pietate de familia Secară. Acest neam a dat istoriei naționale două nume de referință: Nicolae Secară, profesor universitar, fost membru al Sfatului Țării, care a votat Unirea, și fratele lui, Vasile, care a fost unul dintre pionierii mișcării naționale din Basarabia.

SECARĂ, Vasile (6.IV.1881, s. Rughi, jud. Soroca – 6.X.1938, Soroca).

Fiul lui Grigore Sacară și al soției acestuia Agafia Talmațchi.

Studii: Școala primară din Arionești, școala medie din Soroca, Școala Normală din Bairamcea (1988) și Institutul Pedagogic din Tiflis – Tbilisi, Georgia (1902).

Ocupație: învățător. Discipol al căpitanului de mazili Vasile Florea, care l-a inițiat în opera de renaștere națională.

A activat în Georgia timp de doi ani, apoi a revenit în Basarabia, unde a fost învățător la Țarigrad, la Soroca, la Arionești, la Băxani ș.a.

Întreține legături de prietenie cu basarabeni aflați la Iași: Pan Halippa, Dimitrie Bogos, Axentie Frunze și Constantin Stere. Era membru al Ligii Culturale. A participat la Congresul învățătorilor din Basarabia din luna aprilie și din luna mai, fondând în cadrul congresului fracțiunea „Blocul Moldovenesc”.

În luna mai 1917, a apărut primul număr a revistei *Școala moldovenească*, al cărei inițiator și redactor a fost Vasile Sacară.

Paul Vataman în cartea *Figuri sorocene* (Soroca, 1938) scrie următoarele: „Neamul românesc datorește, în cea mai mare parte, lui Vasile Sacară ziua istorică de 13 martie 1918 a județului Soroca.

Adunarea Zemstvei fusese anunțată pentru 15 februarie 1918, dar în urma intervenției lui Vasile Sacară ea a fost amânată pentru 1 martie și apoi pentru 13 martie 1918.

Este interesant de arătat că ordinea de zi a adunării, convocată pentru 13 martie, nu cuprindea „Unirea Basarabiei”. Cuprindea însă la punctul 24: „Organizarea Comitetului moldovenesc”, iar la punctul 54: „Întreținerea comisiunilor culturale naționale”.

Și cu toate acestea, actul măreț al Unirii s-a desfășurat la 13 martie, datorită acțiunii înțelepte a lui Vasile Sacară, care a pregătit din vreme pe membrii adunării. Astfel, în calitatea lui oficială de comisar al județului, el a chemat la Prefectură (actualul local PTT) pe re-

prezentanții celor 12 plase, convingându-i de imperioasa necesitate a Unirii Basarabiei cu Patria-Mamă. Același lucru l-a făcut și cu consilierii județeni și numai după această pregătire și înțelegere frățească au plecat cu toții de la Prefectură la Zemstva județului (actualul Palat administrativ). Numărul reprezentanților județului trecea de 200.

După ce s-a săvârșit slujba divină, a vorbit președintele Zemstvei, Vasile G. Bârcă, care a subliniat însemnătatea momentului și a cerut să se voteze realipirea Basarabiei la România.

Dl Nicolae Soltuz a îndemnat consiliul să ia pildă de la județul Bălți și să voteze Unirea.

În același sens au vorbit: Ganea, consilier comunal, Grosu și Groapă, consilieri județeni.

Dl Vrânceanu, membru în Sfatul Țării, a relevat grozăviile războiului, conchizând că pentru salvarea provinciei noastre se impune, neapărat, revenirea ei la Patria-Mamă.

În numele proprietarilor din județ, a vorbit D. Meleghi, care, de asemenea, s-a unit cu propunerea celorlalți cuvântători.

Colonelul Gaicu, vădit emoționat, a felicitat adunarea pentru împrejurarea unică și sfântă în care a fost chemată să delibereze, a înfățișat istoricul Basarabiei, evidențiind că ea a făcut parte timp de 20 de secole din trupul Moldovei, de la care a fost dezlipită numai de 106 ani și a încheiat arătând că a sosit ceasul, când această provincie trebuie să reia vechea legătură, ruptă vremelnic.

La urmă a luat cuvântul Vasile Sacară, care a citit limpede și răspicat moțiunea pregătită de el și votată în unanimitate de adunare.

Reproducem, în cele ce urmează, un fragment din textul moțiunii:

„Adunarea Generală a Zemstvei din districtul Soroca, născută din alegerile regionale din decembrie 1917, fiind convocată pentru astăzi 13 martie 1918, spre a-și alege președintele, a vota bugetele și a lua măsurile ne-

cesare bunului mers al administrației și vieții economice din această regiune; după ce și-a ales președintele și înainte de orice lucrare, a discutat, împreună cu micii și marii proprietari ai districtului, cu membrii comunei Soroca, cu membrii clerului, cu membrii învățământului și cu toți cetățenii, care au fost prezenți și au votat în unanimitate următoarea moțiune:

«Poporul moldovenesc înființat de aproape 20 de veacuri, de către străbunii romani și deosebit apoi între Nistru și Prut de frații săi, rezemat pe principiile mării revoluții a popoarelor fostului imperiu a tuturor rușilor, care odată cu libertatea și egalitatea tuturor indivizilor în fața legilor, a proclamat, în primul rând: libertatea naționalităților de a dispune singure de soarta și așezămintele lor prezente și viitoare, a proclamat în ziua de 2 decembrie 1917 Basarabia ca Republică Moldovenească independentă și de sine stătătoare.

Ținând seama că viața și propășirea economică și culturală a unui popor este în raport direct cu forța vie și aptitudinile, cu care Dumnezeu le-a hărăzit, că în unire stă puterea și că unde-s doi puterea crește;

Ținând seama că în timp de 19 veacuri Basarabia a fost totdeauna un trup cu Moldova de pe dreapta Prutului și că soarta ei de-a pururi e legată de cea a Principatelor Dunărene, cu care a îndurat aceleași suferințe, gustând aceleași bucurii și având aceleași nevoi;

Ținând seama că în anul 1812, în urma sângeroaselor frământări ale tuturor popoarelor europene, Basarabia a fost smulsă, fără consimțământul ei, de la triumghiul politic și etnografic al națiunii sale de origine...»

Sfârșitul lui prematur l-a salvat de un destin vitrig care a căzut pe seama fratelui său, Nicolae Secară, și chiar al autorului studiului istoric *Figuri sorocene*, Paul Vătăman, care au murit în Gulag...

UN MINIROMAN EPISTOLAR – TH. SIMENSCHY

Theofil Simenschy

În toate timpurile, în toate epocile Chișinăul a fost un loc deosebit pentru acei care i-au înțeles farmecul și i-au prețuit savoarea. Cunoaștem aproape în detalii despre călătoria lui Mircea Eliade în India. Uităm însă cu desăvârșire să menționăm contribuția lui Theofil Simenschy (27.I.1892, Iași – 15.XII.1968, Iași), fost conferențiar de limbile clasice la Facultatea de teologie din Chișinău, la cunoașterea culturii indiene. Iar el a avut un aport excepțional și o bună parte din acest proces al traducerii și promovării culturii indiene a fost realizat pe când se afla la Chișinău. Mărturie de netăgăduit sunt aceste rânduri pe care le-am găsit în cartea *Scrisori către Ioan Bianu* (vol. V, ediție

de Marieta Croicu și Petre Croicu, București, 1980, Editura „Minerva”):

„Chișinău, 28 decembrie 1931

Mult stimate domnule Bianu,

Am o traducere făcută, după originalul sanscrit, a celebrei cărți *Panciatañtra*, o colecție de fabule și povești indiene de o însemnătate covârșitoare pentru folclor.

Ar fi o deosebită cinste pentru mine și răsplătire a muncii depuse dacă ați binevoi să mi-o tipăriți din fondurile Academiei.

Primiți, vă rog, asigurarea profunde mele stime.

Th. Simenschy,

conferențiar universitar

Berthlot 51, Chișinău”

În scurtă vreme pe aceeași adresă traducătorul din Chișinău expediază o nouă epistolă:

„Chișinău, 18 ianuarie 1932

Mult stimate domnule președinte,

În baza adresei cu nr. 2916 ce am primit de la domnul secretar general al Academiei, îmi permit să vă înaintez traducerea mea din sanscrită *Panciatañtra*.

Lucrarea aceasta cuprinde un studiu introductiv și cinci cărți, care se pot publica separat fiecare. Din acestea trei se află în Editura «Cărții Românești», așa că vă solicit publicarea numai pentru ultimele două împreună cu *Introducerea* de la începutul volumului.

Panciatañtra are o însemnătate foarte mare în literatura universală și prezintă un deosebit interes pentru studiul folclorului și, mai ales, al basmelor și al fabulelor.

Publicarea acestei lucrări m-ar încuraja să încep și traducerea *Rig Vedei*, după originalul

sanskrit al lui Max Müller. Opera aceasta este de asemenea de o importanță covârșitoare, nu numai pentru folclor, dar și pentru tot ce privește cerințele și obiceiurile popoarelor indoeuropene și, mai ales, ale poporului român.

Primiți, vă rog, asigurarea deosebitei mele considerațiuni.

Th. Simenschy

Berthlot 51, Chișinău”

Ioan Bianu a solicitat un aviz lui Sextil Pușcariu, acesta solicită un aviz traducătorului George Murnu.

La 29 ianuarie 1932 Ioan Bianu scrie Secției literare a Academiei Române:

„D-lui Ov. Densusianu

MAR

Domnule coleg,

Vi se trimite pe lângă aceasta manuscriptul d-lui Th. Simenschy de la Chișinău (Berthlot 51), cuprinzând cinci cărți din *Panciatañtra* traduse din originalul sanscrit (502 fețe în 4° mic) și precedate de introducerea de 49 fețe de text.

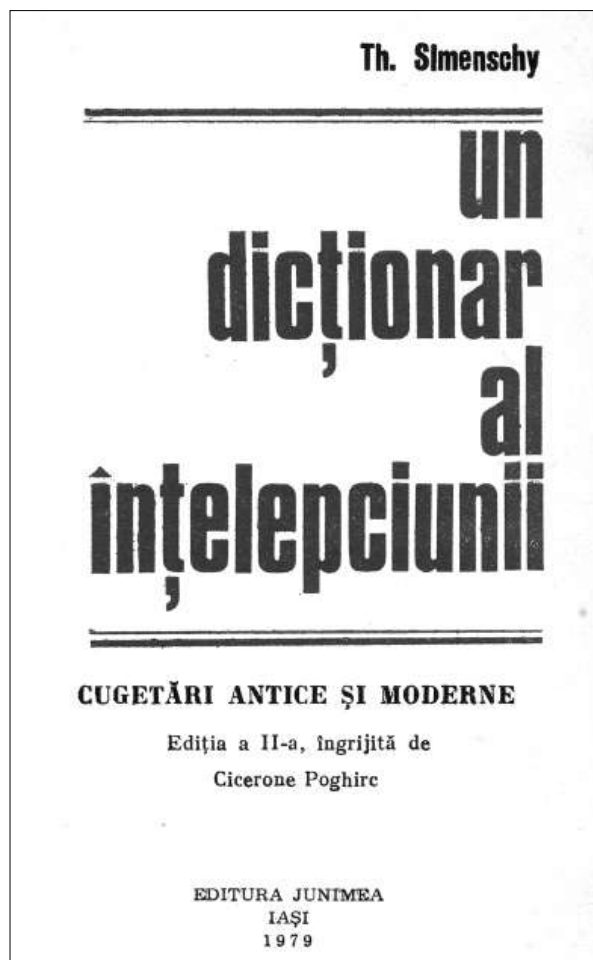
Traducătorul numit arată că în acest manuscript se află cinci cărți, iar altele trei se află în Editura «Cărții Românești». Dânsul solicită însă de la Academie numai publicarea ultimelor două, împreună cu introducerea de la începutul volumului.

Marea însemnătate ce are această carte sanscrită pentru folclorul general ar justifica publicarea ei și în traducere românească.

Dl. Simenschy scrie că dacă lucrarea aceasta s-ar publica, dânsul, ar traduce și *Rig Veda* după originalul sanscrit.

Sunteți rugat a vă da părerea asupra acestei propuneri.

I. Bianu”

Coperta dicționarului lui Theofil Simenschy

La o anumită etapă cineva a blocat traducerea și apariția editorială integrală a cărții s-a produs abia în anul 1969 în colecția *Biblioteca pentru toți*. Totuși, cine consultă colecția revistei *Viața Basarabiei* va întâlni frecvent numele lui Theofil Simenschy la lista autorilor cu începere de la anul 1936.

Citit chiar peste zeci de ani, acest miniro-man epistolar reflectă dăruirea nemaipomenită a intelectualului român pentru cauza culturii universale, iar acest miracol cultural timp de câțiva ani la Chișinău s-a numit Theofil Simenschy.

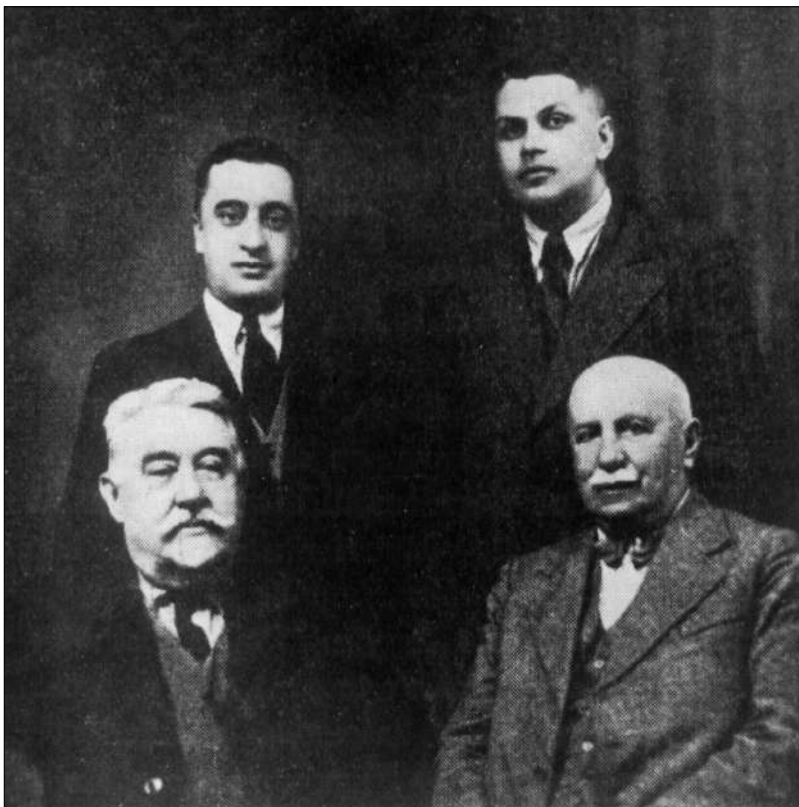
UN CAVALER AL ORDINULUI „TRANDAFIRUL ALB”

Revista *Din trecutul nostru*, editată la Chișinău de Gheorghe Bezviconi, din 1933 până în 1939, a avut parte de diverși colaboratori din țară și de peste hotare.

Pe lângă autori, ca marele istoric Nicolae Iorga, figurau autorii de suflet ai lui Bezviconi: Artur Gorovei, Gheorghe Ursu, Aurel George Stino, Gheorghe Uță ș.a.

În toată colecția revistei o să depistăm materiale frumoase venite la Chișinău din inima vechii Moldove de la Fălticeni. Și unul dintre autorii cei mai frecvenți era scriitorul și profesorul Aurel George Stino. Îi lega o prietenie literară și istorică cum mai rar se întâlnește. Simpatiile reciproce erau atât de mari, încât Gheorghe Bezviconi găsea de cuviință în numerele în care nu avea material semnat de Stino să dea măcar o informație la *Cronică* în care să comunice cititorilor preocupările de moment ale prietenului său. Această simpatie a continuat și după 1945 când sistemul impus de sovietici în România i-a aruncat la periferia societății.

În arhiva lui George Bezviconi ca prin minune s-au păstrat două răvașe venite din partea lui Aurel George Stino. Unul este scris la 4 aprilie 1966, cu șase zile până la decesul istoricului, iar a doua a fost scrisă la 18 aprilie a aceluiași an, cu opt zile după tragicul eveniment.

De la stânga la dreapta, în picioare: Aurel G. Stino, Gheorghe Bezviconi, pe scaun: Gheorghe Vârnav și Artur Gorovei. Fălticeni, 25 februarie 1939

În prima scrisoare expediată de la Fălticeni scrie:

„Iubite amice,

Inactivitatea epistolară nu înseamnă că nu ne gândim la cei dragi: de sărbători îți urez, ție și st. doamne, ani mulți fericiți în sănătate deplină și numai satisfacții. Credem că sunteți sănătoși, ceea ce, fără îndoială, este principalul. Noi, amândoi, pensionari; eu mai predau câteva puține ore. Sănătatea, ca bază, este șubredă la amândoi, dar să ferească D-zeu de mai rău. Cu scrisul cele vechi; din când în când câte un articolaș la o publicație din Suceava. Timpul a

trecut vertiginos și iată-ne ancorați în bătrânețe. La vară, nu știm când, va trebui neapărat să mergem undeva să ne vedem de sănătate. Doresc știri bune de la tine. Aici, aceeași izolare, singurătate, noroc de cele două pisici și televizorul.

Cu toată dragostea și mulți ani din partea noastră.”

Avea tot dreptul să regrete inactivitatea, fiindcă în perioada interbelică reușise să se afirme ca un foarte bun traducător din literatura finlandeză. A tradus poemul *Kalevala* și a fost decorat de guvernul Finlandei cu Ordinul „Trandafrului Alb”.

De fapt, biografia lui nu abundă de evenimente și întâmplări exotice. Ea trădează viața unui profesor moldovean, pasionat de cultura veritabilă: „Stino Aurel (1900-1970), scriitor. Descendent dintr-o familie de cărturari. Bunicul său Ion Stino a scris primul manual de geografie a județului Suceava (1877). Tatăl său, profesorul George Stino, este trecut în rândul profesorilor admirați de Mihail Sadoveanu în *Anii de ucenicie*.

A trăit toată viața la Fălticeni. A fost profesor de franceză la Liceul «Nicu Gane».

A mai semnat: A.G.S. (*Adevărul literar și artistic*, 1933).

A mai colaborat la: *Cuget clar*, *Din trecutul nostru*, *Epoca*, *Gazeta cărților*, *Naționalul nou*, *Neamul românesc*, *Patria*, *Rampa*, *Țara noastră*, *Ziarul științelor și al călătorilor* ș.a.

A scris mult despre Ion Creangă. O bună parte din cele scrise a văzut lumina tiparului, iar partea mai mare a rămas în manuscris așteptându-și editorul.

A fost un prieten constant al Basarabiei, grație lui Gheorghe Bezviconi, care a știut să mențină temperatura acestei sincere simpatii.

Arhiva lui Aurel G. Stino se păstrează la Fălticeni, în fondul documentar Galeria oamenilor de seamă.

Opera: *Pe urmele lui Creangă // Cuget clar*, 1936, nr. 1; *Ion Creangă în Italia // Neamul românesc*, 1939; *Răspântia lui Ispas // Viața Basarabiei*, 1939, nr. 7-8; *Grădina liniștii – Amintiri și scrisori*, Iași, 1974.”

Dar în această succintă biografie conștient n-am introdus toate lucrările din publicațiile periodice, deoarece sunt prea numeroase.

Măsura prieteniei adevărate se conține în regretul la dispariția unuia dintre protagoniști.

Cea de-a doua epistolă este scrisă într-o cheie tragică. Dincolo de tinerețea frumoasă petrecută împreună, cimentată de o sinceră prietenie, a venit bătrânețea și, odată cu ea, a prins a plana peste ei pasărea morții:

„Fălticeni – 18.V.1966

Mult stimată Doamnă,

Cu adâncă durere am aflat de năprasnica pierdere a vechiului și iubitului meu amic, rugându-vă să mă considerați printre cei mai apropiați de Dv. în a împărtăși această imensă durere.

Deplângând pe omul nobil și cărturarul de mare valoare ce a fost iubitul Dv. soț, ar fi greu să încerc cuvinte convenționale de mângâiere în asemenea momente, totuși vă doresc să găsiți puterea necesară de a înfrunta această nenorocire și să-i păstrați memoria celui care a fost Gheorghe BEZVICONI.

Cu respectuoasă considerație, alături de Dv., particip din inimă la nemărginita Dv. durere. Din partea soției mele, primiți vă rog aceleași calde cuvinte de mângâiere și prietenie.

Aurel George Stino”

Istoria literaturii basarabene și chiar istoria culturii în genere nu poate fi concepută fără recunoașterea contribuției istoricului și scriitorului Aurel George Stino. Și el vine la noi, adică până în timpurile noastre, așa cum și-a dorit, pe o cărare a amintirilor.

Aceste amintiri sunt niște epistole din arhiva lui Gheorghe Bezviconi.

UN ACROBAT POLITIC

Serghei Iulevici Witte (17.06.1849, Tiflis, Georgia – 28.02.1915, Petrograd) a fost un mare om de stat, membru de onoare al Academiei Ruse, memorialist atent la detalii și descendent dintr-o familie de olandezi, care abia în 1856 au fost înscrși în rândurile nobilimii ruse.

Absolvent al facultății de fizică și matematică a Universității din Odesa (1870), el și-a început activitatea în cadrul Direcției căilor ferate de stat. La 1878 era șeful responsabil de utilizarea căilor ferate în Cărmuirea căilor ferate din sud-vestul Rusiei. Alexandru al III-lea l-a desemnat în funcția de director al Departamentului căilor ferate de pe lângă Ministerul de Finanțe și în acest post el s-a manifestat ca unul dintre susținătorii proiectului de construire a magistralei ferate transsiberiene. Tot el, mai târziu, a negociat contractul cu China, de construire a căii ferate militare chineze. Din 1903 a fost președinte al Cabinetului de miniștri. A fost unul dintre autorii Manifestului din 17 octombrie 1905. Din octombrie 1905 conduce cabinetul reformat de miniștri, iar în 1906 demisionează și se consacră activității publicistice și scrierii amintirilor din care au fost editate trei volume, de unde și am cules aceste rânduri memorialistice:

„În Chișinău fratele meu a găsit un profesor de matematică, un oarecare Belousov. A doua zi după revenirea fratelui de la Chișinău, ne-am îndreptat din Odesa pe calea ferată până la Razdelnaia (pe atunci calea ferată nu lega Chișinăul de Odesa, ea ajungea doar până la Razdelnaia – *n.a.*), de unde cu trăsura de poștă am mers spre Chișinău. La Chișinău noi am intrat cu pension la acest profesor de

Serghei Iulevici Witte

gimnaziu Belousov, fapt despre care am comunicat tatălui nostru, care s-a arătat foarte mirat de această decizie. El a început să ne expedieze sumele de bani necesare, și noi ne-am angajat profesorii de care aveam nevoie. Și de atunci eu cu fratele am început să învățăm zi și noapte și așa a durat mai bine de jumătate de an, dar aceste eforturi erau insuficiente, deoarece în realitate, eu cu fratele eram profan în materii și nu aveam niciun fel de cunoștințe, deoarece niciodată nu ne-au preocupat problemele studiilor, un singur lucru îl făceam bine, pălăvrăgeam franțuzește.

Profesorul de matematică Belousov era un om minunat, dar avea un viciu, îi plăcea să beie. Și așa cum el se îmbăta destul de des, noi deveneam martorii unor scene care aveau loc cu participarea soției lui, care, la rândul ei, avea aceeași patimă. Se întâmpla ca să nu-l vedem două-trei zile la rând, deoarece el sta în odaia lui și bea. Cu toate acestea noi ne ocupam serios de lecții și anume în această perioadă am descoperit că am aptitudini matematice. În cele din urmă au trecut șase luni și a venit timpul să susținem examenele de absolvire.

Pe atunci director al gimnaziului era Ianovski, care ulterior a fost episcopul învățământului public din Caucaz, iar mai apoi membru al Consiliului de Stat (pe timpul când eu eram ministru – *n.a.*). Belousov, învățătorul meu, i-a spus lui Ianovski, care era tot matematician, că eu am foarte mari aptitudini matematice. Drept rezultat, Ianovski a făcut cu mine o înțelegere, dacă la examinarea cea mai severă la obiectele matematice, adică: la aritmetică, geometrie, algebră, fizică, fizica matematică, meteorologie, geografia fizică, geografia matematică, într-un cuvânt, la toate obiectele fizico-matematice, voi avea note de cinci, atunci el mă va ajuta și la alte obiecte ca să am un atestat bun.

Fratele meu din contra, obiectele matematice le cunoștea prost, dar în schimb era mai bun ca mine la alte obiecte din motiv că se ocupase de ele mai bine de jumătate de an. Ianovski personal m-a examinat la toate obiectele matematice și am avut nota cinci, și el în calitate de director asista și la alte examene unde îmi punea întrebările cele mai elementare, întrebări simple și-mi punea note medii. În acest fel, eu cu fratele am terminat cursul gimnazial la Chișinău, după care am plecat la Odesa și ne-am înscris la Universitate.” [Graf. S.I. Witte, *Vospominania*, Leningrad, 1924]

La Chișinău a învățat la Liceul de băieți nr. 1, împreună cu fratele Boris și în promoția anului 1866 au primit atestate de maturitate.

Serghei Iulevici Witte
când nu mai era funcționar de stat

Boris a absolvit Facultatea de drept a Universității din Odesa și a fost președinte al Tribunalului din Odesa, unde a și murit.

Chișinăul a ocupat un loc aparte în destinul acestui demnitar de stat. Aici, în Liceul nr. 1, soarta i-a schimbat macazul și l-a scos pe drumul cel drept al servirii interesului public...

De numele lui sunt legate reformele cardinale în domeniul pregătirii funcționarilor de stat, monopolul vinului, reforma bănească, reforma impozitării comerțului, activității zemstvelor. Și tot el a fost omul care a trimis militarii să înăbușe manifestările revoluționare din Rusia, a insistat la restrângerea atribuțiilor Dumei de Stat și al Consiliului de Stat.

Democratul din el se lupta mereu cu un demon autoritar, dar a avut curajul să-și dea demisia și să nu-și păteze numele definitiv, rămânând în istorie cu imaginea unui reformator.

De fapt, el a și fost un acrobat politic, balansând mereu pe funia invizibilă legată între democrație și autocrație...

UN CAMARAD DE NEUITAT...

Aceste rânduri dedicate colonelului Gheorghe Dilijan, ex-comisarul poliției din Soroca, trebuiau să vină într-un alt context și să aibă o altă încărcătură.

La ultima noastră întâlnire, care a avut loc într-o dimineață de duminică, acum o lună și ceva, la intersecția străzilor Serghei Lazo și A. Corobceanu, i-am promis să-i scriu prefața la cartea vieții lui, la o carte dedicată războiului de la Nistru, pe care el o vroia cea mai amplă și cea mai obiectivă. Războiul cu ochii nu ai unui martor, ci din punctul de vedere al unui participant nemijlocit la acele lupte.

I-am spus că avem nevoie de asemenea cărți, fiindcă istoricii viitorului se vor bizui pe aceste rânduri memorialistice și de la o anumită depărtare de timp vor da o apreciere mai obiectivă, mai aproape de Marele Adevăr pe care toți îl așteaptă.

Pe Gheorghe Dilijan l-am cunoscut prima oară când era unul dintre membrii activi ai PPCD-ului din Călărași, iar în 2000 a participat la fondarea Partidului pentru Ordine și Dreptate și de atunci am fost alături și m-am convins că este un om din tagma rară a oamenilor de cristal, care pune mai presus ca orice Ideea, Idealul.

Era convins că Moldova se va elibera, era convins că vom repara greșeala istorică de la 1812.

Mai rar om care să-și poată înfrâna ambițiile, orgoliul în numele cauzei. De câteva ori l-am rugat să dea un pas înapoi, fiindcă așa o cere tactica și strategia luptei. Și el, foarte înțelegător, a făcut acest pas, având marea înțelepciune să sesizeze că motivarea unei biruințe se face nu pe câmpul de luptă, ci în încrângătura

de idei, de înțelegeri, de înțelepciune a oamenilor care conduc această luptă.

Întotdeauna mi-am imaginat că există o rasă de oameni care nu este trecută în niciun manual sociologic sau de geografie socială este acea specie rară de idealști care au încercat să se opună regimului fascist în Spania, care s-au opus regimului totalitar comunist în URSS și care, în principiu, sunt împotriva oricărei dictaturi, găsind-o antiumană. Oamenii ceea nu se pot numi prieteni, nu sunt nici frați, pentru ei, pentru definirea lor a fost utilizat un singur cuvânt adecvat – CAMARAD. Un cuvânt înțeles pe toate meridianele globului. Un cuvânt îndrăgit de toții oamenii de bine ai acestui pământ, fiindcă el definește acea rasă deosebită de oameni pentru care idealul înseamnă tot.

Cu regret, scriu aceste rânduri, fiindcă așa cum se stinge o stea înghițită de bezna Universului, așa s-a stins și viața colegului nostru, Gheorghe Dilijan, iar prin persoana lui ni s-au rărit rândurile, fiindcă a murit un CAMARAD.

Imaginea lui de bărbat voinic, de om inteligent, de patriot neînfrânt o să stea alături de acei care au rămas în picioare și duc mai departe povara luptei până la biruința finală. Și vreau să cred în ziua când va fi arborat drapelul acelei biruințe, noi vom fi capabili să nu-i uităm pe cei care au mers ani de zile alături de noi. Și pomenindu-i le vom da acea parte de glorie pe care destinul n-a dorit să le-o dea astăzi.

Iar cartea rămasă în manuscris trebuie deja căutată pe la fiii lui, care s-au risipit în lumea întreagă căutându-și un rost în viață, rost pe care nu l-au putut găsi în țara pentru care tatăl lor luptase cu jertfire de sine. Aceasta a fost și este Republica Moldova...

OMUL CARE A AȘTEPTAT NESPUS DE MULT AL DOILEA DEZGHEȚ...

Intellectual de viță veche, Ion Gherman (5.XII.1933, Zăicani, jud. Bălți – 2.II.2005, Chișinău) era un bărbat de vreo 56, ori poate 60 de ani, în momentul când eu l-am cunoscut. În el parcă ar fi trăit două persoane, parcă două ființe îl dirijau. La Editura „Hyperion”, când era redactor, lumea se cam ferea de el, fiindcă își permitea să-și apere poziția până la strigăt.

Eu însă am cunoscut alt om. Calm, inteligent ca un academician și având în atitudinea lui un fel de dulceață nemaîntâlnită la alt redactor, un fel de simpatie ascunsă, care pentru mine era inexplicabilă chiar de la prima întâlnire. Fiindcă de ce n-aș recunoaște-o: când am aflat că manuscrisul meu *Doina dorurilor noastre* a nimerit la Ion Gherman, am avut o zvâcnire de frică – uite omul care o să îngroape acest manuscris. Știam de faima lui și mi-am zis că mai mării editurii special i-au dat manuscrisul. Vor să scape și de manuscris și de mine.

În biroul redactorului am intrat cu aerul unui student care la sigur pică examenul. Și când el a început să-mi arate părțile bune ale lucrării, nu-mi venea a crede. Îmi ziceam că uite folosesc și la editură procedeul de la Uniunea Scriitorilor, te laudă un pic, ca mai apoi să te arunce drept în cap. La un moment dat îmi zice că o să mă cheme o colegă de-a lui căreia i-a dat să citească manuscrisul. Peste câteva clipe a intrat o doamnă în etate și ei în doi, ca doi conspiratori, cu voce scăzută, îmi descriau propria mea carte cu o dragoste de parcă ar fi scris-o ei. Era anul 1987. Undeva la Moscova se făcea restructurarea, la Chișinău acele valuri aproape că nu ajungeau.

În toată discuția mă interesa un singur lucru. Va apărea cartea ori nu? Și atunci, pentru

prima oară, am înțeles că Ion Gherman era nu pur și simplu redactor, era un om care putea citi gândurile.

Apucându-mă părintește de umăr și privindu-mă parcă cu un fel de compătimire, a rostit:

– Știu că vrei să publici, știu că nu vor să te publice, important însă este ca tu să scrii. Să scrii mult, fiindcă va veni o zi când toate publicațiile și editurile îți vor cere lucrările și atunci ai să ai ce le oferi. Dacă n-ai să scrii, ai să rămâi cu puținul care îl ai.

Eu înțelegeam că are dreptate, dar mă uitam la colegii mei care aruncau pagini întregi în ziar pe când eu cu greu strecuram câte un articol și eram de acord cu Ion Gherman, dar nu-mi doream o astfel de soartă. Cartea a apărut în 1990 și el, a îngrijit-o așa, de parcă era copilul lui, fiecare text, fiecare imagine. Câteodată mă gândeam că o să mă apuce gelozia, atât de grijuliu dădăcea el *Doina dorurilor noastre*.

Nu-i știam biografia, dar după felul cum vorbea îmi era clar, făcuse liceul. După felul cum ușor pătrundea în text înțelegeam că s-a ocupat cu cercetarea, după felul de a ghici ideile strategice, îmi era clar că omul acesta era o personalitate. Și atunci de ce nu s-a realizat? De ce nu s-a găsit decât în postură de redactor de carte? Am înțeles-o mai târziu. Atunci când am început să studiez dezghețul hrușcian și am întâlnit materiale frumoase, semnate de Ion Gherman.

A scris despre ziarul *Basarabia*, editat în 1906-1907, a conturat personalități din acea mișcare națională de la începutul secolului XX, s-a apropiat de Constantin Stere și de opera lui și la un moment dat aceste publicații n-au mai apărut. Semnătura lui a dispărut pe multă vre-

me din ziare și reviste și atunci am înțeles că l-au frânt. Pentru el dezghețul se terminase.

Probabil, că a suferit la fel ca alții – prigoana tuturor intelectualilor basarabeni din acea perioadă, o fi fiind șantajat pentru studiile lui făcute la liceul românesc. Multe o fi fost pe care noi astăzi nu le mai cunoaștem.

Una am înțeles peste ani: că el aștepta să vină cineva să ridice mai departe ceea ce ei n-au putut face, ceea ce lor nu le-a reușit. Acea torță ascunsă a demnității naționale care o poți găsi și într-un vers, și într-un destin de om.

De aceea, cartea despre Mateevici, pentru redactorul Ion German a fost ca un semnal că și al doilea dezgheț s-a pornit.

Am urmat sfatul lui, am scris și am pus pe masă manuscris după manuscris, sperând că va veni o zi și ziua aceea se apropia. Ion Gherman a trecut de la editură la revista *Basarabia* și a început să-mi solicite materiale mari, legate de marile personalități basarabene. Să-mi ceară din cărțile de la fondurile speciale pentru a le retipări în revistă și era tânăr și voios așa cum a fost la primul lui dezgheț. Se simțea ca un semănător care știa că-i obligat să arunce sămânța în brazdă, că poate altcuiva îi va fi dat să culeagă roada. Iar că această recoltă va fi, el nu avea nicio îndoială.

Unii se întreabă, cum se definește o generație de sacrificiu. Păi, întocmai așa se și definește. Este generația care seamănă, dar ni-

ciodată nu va culege roada și nici nu va fi acoperită de glorie.

Se grăbea să tipărească mult și bine revista *Basarabia*. Avea senzația că și aici nu se va reține prea mult. Ceea ce, de fapt, s-a întâmplat. A venit Nicolae Popa, redactor-șef la revistă. Echipa redacțională veche s-a risipit, au plecat pe rând: Victor Prohin, Victor Teleucă, Ion Gherman și în scurtă vreme a murit și revista. Fiindcă o revistă mare se ține pe tradiții, nu pe avangardă, iar Popa n-a sesizat această nuanță.

Ion Gherman s-a pensionat. Îi trimiteam din când în când volume ale *Basarabiei necunoscută*, fiindcă știam că este exact ceea ce așteaptă, ceea ce îl mișcă cu adevărat.

Lucra paznic la Muzeul Ținutului Natal, dimineața devreme ieșea să măture strada și mă gândeam că numai în Basarabia, un intelectual veritabil, cum a fost Ion Gherman, poate fi apreciat și prețuit în acest hal. Veșnic ne torturează întrebarea, de ce suntem săraci? Suntem săraci, fiindcă nu știm să prețuim oamenii deștepți. Fiindcă veritabilii intelectuali mătură străzile Chișinăului, iar analfabeții conduc această țară...

A avut un insult, s-a chinuit câțiva ani și într-o zi a dispărut dintre noi, de parcă n-ar fi existat, așa cred unii. Eu știu că Ion Gherman va rămâne în cultura noastră ca un ostaș fidel, care sta de strajă la cele două dezghețuri și la eliberarea noastră.

Cercetătorii de la Academia de Științe a RSSM, de la stânga la dreapta: R. Portnoi, H. Corbu, V. Coroban, S. Cibotaru, I. Vasilenco, R. Suveică și Ion Gherman. 1957

UN OCROTITOR AL IDEII NAȚIONALE

Despre mișcarea națională a Basarabiei, de obicei, se scrie cu referire la începutul secolului XX. Acei care scriu au senzația că sunt mai obiectivi în momentul când nașterea mișcării naționale o argumentează prin: apariția unui curent politic, apariția unei publicații periodice, alegerea unor delegați în adunările Zemstvei sau chiar în Duma de Stat a Rusiei. În felul acesta, se face o mare nedreptate unor patrioți veritabili care, poate fiind solitari în dorința lor, au încercat să mențină aprinsă flacăra demnității noastre naționale. De aceea, întotdeauna prefer ca atunci când scriu despre mișcarea națională din Basarabia să pun în capul listei pe acei veritabili patrioți, astăzi uitați cu desăvârșire: Alecu Leonard, Nicolae Ștefan Casso, Ioan Dabija ș.a. Deși destul de numeros și bine ramificat, neamul Leonarzilor a avut o genealogie legată cronologic de secolul al XVIII-lea, când s-au stabilit în Moldova.

Unii dintre ei au rămas în istorie cu nume bune, acoperite de glorie așa cum a fost cazul filozofului Pavel Ștefan Leonard, alții însă au avut parte de o glorie postumă care nu le-a făcut cinste cum a fost cazul lui Kiriak Leonard.

Alecu Leonard constituie o pagină aparte în genealogia acestui neam, deoarece istoricii leagă de numele lui ocrotirea ideii naționale la românii basarabeni. S-a născut în 1792, într-o familie de greci, originară din Epir, stabilită în Moldova în sec. XVIII. A făcut studii bune pentru vremea cea, mai întâi în țară, mai apoi și în străinătate. Precum afirmă Gh. Bezviconi, era un om bine instruit, cunoștea mai multe limbi: româna, greaca, rusa, franceza și germana.

În 1810 a intrat în serviciu în structurile statului moldovenesc și a fost trimis în Moldo-

va de peste Prut. Când rușii în 1812 au ocupat acel teritoriu, a rămas în Basarabia. Participant activ la răscoala Eteriei, la însoțit peste Prut pe Alexandru Ipsilanti și pe frații Cantacuzino.

În 1825 a fost ales mareșalul nobilimii pentru ținutul Iași, care pe atunci cuprindea și județele istorice Bălți și Soroca. Din 1827 la înlocuit pe mareșalul nobilimii regionale Ioan Bașotă.

A murit contaminat de ciumă în 1830, cu toate că a depus mari eforturi pentru stăvilirea epidemiei, fapt pentru care împăratul Nicolai I l-a decorat cu un inel cu diamant.

Alecu Leonard n-a lăsat scrieri remarcabile, nici manuscrise care pot astăzi uimi cercetătorii, dar a fost un bun exemplu pentru tinerii basarabeni. Nepoții lui, Pavel și Petre Leonard, în înțelegere cu frații Casso, au întemeiat un cenaclu moldovenesc care a contribuit mult la conservarea unor frumoase tradiții naționale.

Istoricii care au fost preocupați de genealogiile neamurilor nobile din Basarabia au găsit de cuviință să remarce aceste momente. Despre el a scris Alexandru Krupenski în a sa *Schiță asupra nobilimii din Basarabia*, tipărită în 1912 la Petersburg, iar Gheorghe Bezviconi i-a dedicat un studiu aparte, intitulat *Alecu Leonard* și tipărit în 1940 în revista *Viața Basarabiei*. Și tot el l-a inclus în studiul său *Cărturari basarabeni* (1940), considerându-l un pionier al scrisului în Basarabia. În viitoarea carte, *Istoria mișcării naționale din Basarabia*, chiar în prefața ei, vom include acest breviar bibliografic al lui Alecu Leonard, fiindcă existența acestui om justifică apariția mișcării naționale eliberatoare deja în secolul XIX. Fiindcă într-o mișcare de eliberare națională nu pot exista goluri, întotdeauna există temerari care duc prin timp, nestingheriți, flacăra credinței.

UN NUME CE TREBUIE REȚINUT

Așa este lumea. Unele profesii sunt mereu în prim-plan, altele sunt privite cu o anumită doză de ironie. Deși n-ar fi cazul, de pildă, să ne amuzăm de medicul veterinar care are pacienții săi și uneori aceștia îl recompensează pentru efort, așa cum nici nu-și poate imagina un medic obișnuit.

Lumea medicilor veterinari e o lume puțin cunoscută, puțin studiată. Dar spre surprinderea noastră ea aici, în Basarabia, a avut liderul său, asociația sa.

Informațiile pe care le-am cules despre Ștefan Stelian din ediția *Figuri contemporane din Basarabia* (Chișinău, 1939) sunt sumare. Așa a dorit să fie prezentat chiar protagonistul aceluia articol enciclopedic.

S-a născut în 1879. A studiat medicina veterinară, absolvind facultatea în 1901. A participat la campania militară din 1914-1918 tot în calitate de medic veterinar, având grijă de forța de tracțiune a armatei, adică având grijă de caii de la cavalerie și boii care cărau tunurile și munițiile. În rezervă a fost trecut în grad de locotenent-colonel.

În Basarabia a venit odată cu primul val de funcționari români și una dintre primele lui acțiuni de mare importanță a fost crearea Laboratorului de bacteriologie veterinară. Laborator care putea depista anumite boli, preveni apariția și răspândirea epidemiilor la animale. Salvând

Ștefan Stelian

astfel zeci de familii de țărani pentru care animalele erau unicele averi de care dispuneau.

Evident că etapa a doua a acestei lupte pentru sănătatea animalelor a dus la fondarea Societății de protecție a animalelor. Dar marea lui grijă rămânea totuși omul, cultura și igiena vieții, sănătatea lui spirituală.

Văzând situația dificilă în care se afla cultura locală, lipsa de cărți, de publicații periodice, se implică și în acest domeniu obținând rezultate meritorii. În acest scop fon-

dează Editura „Biblioteca noastră”. Și tot ghidat de aceleași interese, la 29 iulie 1921, lansează publicația periodică *Funcționarul*, care era organul Asociației Generale a Funcționarilor Publici din Basarabia.

Această faptă frumoasă a făcut ca funcționarii publici să-l aleagă președinte al asociației lor. Medicii veterinari n-au dorit să rămână în urmă și ei, la rândul lor, l-au ales președinte al Asociației Veterinarilor din Basarabia.

A mai redactat două publicații importante în epocă *Dreptul nostru* și *La straja Neamului*, colaborând și la alte publicații ale vremii.

Unicul moment care rămâne necunoscut ține de 28 iunie 1940. A reușit să se refugieze sau nu? Acest mister poate fi dezvăluit numai de cei care cunosc ultimele acorduri ale acestui destin omenesc. Și dacă cineva le cunoaște ar fi bine să ni le mărturisească și nouă.